

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 12 * φθινόπωρο 2002

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γιώργος Κ. Μύαρης, «Μελετᾶν τὰ κρείττονα ἀνέγκλητον». Μετατυπώσεις της Ιστορίας χρονολογικής αναλώματα και φτιασιδία [3] ~ Γιάννης Δάλλας, Για το νόημα ενός σολωμικού στίχου [7]. Καβαφικές παρωδίες από την επαρχία [19]. Ο Δημήτρης Χατζής μέσα από μυθοπλασίες ομοτέχνων του [24]. Τρόποι γραφής [25] ~ Λάμπρος Βαρελάς, Μικρο-πληροφορίες για τον Λ. Σ. Καλογερόπουλο, τον Κωνσταντίνο Πωπ και τον Δημήτριο Λιλιάνη [8] ~ Λίζυ Τσιριμώκου, Ροϊδολογήματα [10] ~ Θεοδώρα Κωνσταντοπούλου & Νίκος Μαυρέλος, Ένα πρώιμο ανυπόγραφο κείμενο του Ροϊδή [12] ~ Λευτέρης Παπαλεοντίου, Παρατηρήσεις στην επανέκδοση των Απάντων του Βασίλη Μιχαηλίδη [15]. Ποιητική σύμπτωση ή επίδραση; [18]. Η εφημερίδα Ψυχικά Νέα (Λευκωσία 1952-1955) [35] ~ Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Τρία «βιβλία» του Ρώμου Φιλύρα [20] ~ Αλέξης Ζήρας, Μεταπολεμικές επιβιώσεις του Αντρέα Ζεβγά στο έργο του Αμ. Χουρμούζιου [21] ~ Νίκος Παναγιώτου, Για τον «πρόωρο» θάνατο του Γεωργίου Δροσίνη [25]. Για τα ψευδώνυμα Θ. Πετρής και Κ. Καμπίτης [44] ~ Ανδρέας Κ. Φυλακτού, Η ημερομηνία γέννησης του Χριστόδουλου Γαλατόπουλου [28] ~ Θεοδόσης Πυλαρινός, Τα αποσιωπητικά ενός «εύγλωττου» αυτόγραφου της ποιήτριας Ρίτας Μπούμη-Παππά [29] ~ Λεωνίδας Γαλάζης, Απόηχοι της ποίησης του Μιλτιάδη Μαλακάση στο ποιητικό έργο του Κώστα Μόντη. Μια πρώτη ανίχνευση [32] ~ Σάββας Παύλου, Αλιθέρσης και κυπριακή ιδιωματική ποίηση [34]. Περί σκουτελ(λ)ίου μικροφιλολογικό [38]. «Εἰς τ' αγρινόν σου το κορμί» [40] ~ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ανάγυρος [37]. Φάγος. Μικρό διορθωτικό σε διόρθωση [39] ~ Δημήτρης Αγγελάτος, Ποιητικές υποθήκες για λύκους και τίγρεις: με αφορμή ένα ποίημα του Γεώργ. Ι. Σαΐνη [42] ~ Φοίβος Σταυρίδης, Αμπελοπουλογικά και παράλογα [47]

Λευκωσία, Κύπρος / μικροφιλολογικά

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 12 * φθινόπωρο 2002

Υπεύθυνοι έκδοσης:

Φοίβος Σταυρίδης, Τ. Θ. 40447, 6304 Λάρνακα (τηλ. 24652974,
e-mail: stavride@zenon.logos.cy.net)

Σάββας Παύλου, Χρυσάνθου Μυλωνά 5, Άγιοι Ομολογητές, 1085 Λευκωσία
(τηλ. 22316667)

Λευτέρης Παπαλεοντίου, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Φιλοσοφική Σχολή, Τ.Θ. 20537,
1678 Λευκωσία (τηλ. 22892373, 22338827, e-mail: gpel@zeus.cc.ucy.ac.cy,
τηλεμοιότυπο 22751383)

δ

Εκτύπωση:

Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Ατδ., Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία
(τηλ. 22347359, 22438968, τηλεμοιότυπο 22435698)

δ

Κυκλοφορεί δυο φορές τον χρόνο (άνοιξη-φθινόπωρο)

Συνεργασίες, αλληλογραφία αποστέλλονται στους υπευθύνους της έκδοσης.

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Επιλέγονται αυστηρώς «μικροφιλολογικά» κείμενα (με ελάχιστες υποσημειώσεις) και αποκλείονται δοκίμια ή ανακοινώσεις ευρύτερου φιλολογικού ενδιαφέροντος. Μικροφιλολογικές συνεργασίες που αναφέρονται σε επιστολικό υλικό δημοσιεύονται μόνον αν συνεισφέρουν στη φιλολογική έρευνα.

Τα δημοσιευόμενα κείμενα δεν εκφράζουν κατ' ανάγκην τις απόψεις των υπευθύνων έκδοσης. Ακολουθούνται το τονικό σύστημα και οι ορθογραφικές ιδιομορφίες του συγγραφέα. Δεχόμαστε δυσκέτες κατά προτίμηση σε πρόγραμμα Word για Macintosh.

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1450-0132

Η έκδοση επιχορηγείται από τις
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

«Μελετᾶν τὰ κρείττονα ἀνέγκλητον».¹
Μετατυπώσεις της Ιστορίας χρονολογικής αναλώματα και φτιασίδια

Μια έκδοση βιβλίου, μέσα στις αντιπνευματικές συνθήκες που επικρατούν, είναι οπωσδήποτε δουλειά δύσκολη, υποκείμενη εκτός των άλλων στους αδήριτους νόμους της «απόσβεσης του επενδύομένου κεφαλαίου». Όταν πρόκειται για την έκδοση ποιητικού έργου, που πραγματοποιείται μάλιστα από λευκωσιάτικο εκδοτικό οίκο, τότε αποτελεί θετικό γεγονός πολλαπλής σημασιодότησης. Επιπλέον, όταν το εκδιδόμενο έργο είναι γνωστό κι αγαπητό στο κυπριακό και στο ευρύτερο ελληνικό κοινό, τότε ισχύει η διαπίστωση στο πολλαπλάσιο, ενώ συγχρόνως καθιστά την ποιότητα της έκδοσης βασικό χαρακτηριστικό στην αποτίμηση του εγχειρήματος.

Αναφέρομαι στην έκδοση που πραγματοποίησαν οι δραστήριες Εκδόσεις Κ. Επιφανίου της Λευκωσίας, με τον τίτλο Αρχιμανδρίτου Κυπριανού Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου, η οποία έφτασε στα βιβλιοπωλεία στα τέλη του 2001 με αρχές του 2002 (σελίδες χ.α. 4 + ιδ' + 638), με τιμή 25 λίρες Κύπρου.

Το έργο του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού Κουριοκουρίνεου (γέννηση μετά το 1730, Κοιλάνι Λεμεσού – θάνατος στις αρχές του 19 ου αι., Βενετία)² διήνησε μακρά πορεία με τον πλήρη τίτλο: *Ιστορία χρονολογική τῆς νήσου Κύπρου. Έρανισθεισα ἐκ διαφορῶν ἱστορικῶν καὶ συντεθεισα ἀπλῆ φράσει Ὑπό τοῦ, τῆς Ἁγιωτάτης Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀρχιμανδρίτου Κυπριανοῦ. Ἀρχομένη ἀπό τοῦ Κατακλυσμοῦ μέχρι τοῦ παρόντος. Ἐν ἣ προσετέθη, καὶ ἡ περί τῆς Ἀυτονομίας τῆς Ἱερᾶς Ἐκκλησίας τῶν Κυπρίων Ἐκθεσις τοῦ Ἀοιδῆμου Ἀρχιεπισκόπου κυρίου Φιλοθέου Ἄμα καὶ περί ἐνδόξων Ἀνδρῶν, καὶ Ἀγίων Κυπρίων. Πρὸς χάριν τῶν Φιλοπατριῶν Συμπατριωτῶν, Ἡδὴ Πρῶτον δι' ἰδίων Ἀναλωμάτων τυπωθεῖσα. Ἀψπῆ'. Ἐνετίησιν. Ἐν ἔτει. 1788. Παρά Νικολᾶφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza De Superiori, e Privilegio.*³ Γνώρισε σειρά «εκδόσεων και επανεκδόσεων». Ἀσκησε πολύμορφη ἐπίδραση (που ἔμεινε ἴσως χωρὶς συστηματικὴ ἐπιστημονικὴ διερεύνηση), ὄχι μόνο στα κυπριακὰ πνευματικὰ δρώμενα, ἀλλὰ και στην πνευματικὴ Αναγέννηση των Ἑλλήνων της Διασποράς και της κυρίως Ἑλλάδας. Παρά τις προειδοποιήσεις του Κυπριανοῦ και ἄσχετα ἀπὸ τη μεταγενέστερη ἰδεολογικὴ χρῆση του περιεχομένου της, ἰδίως την ενσωμάτωση της ιστορικής ερμηνείας των κυπριακῶν κοινωνικῶν και πνευματικῶν δρώμενων στην ἱστορία της κυπριακῆς Ἐκκλησίας, ἡ *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου* με την αυθεντικότητά του περιεχομένου και του γλωσσικού πλούτου κατέκτησε ξεχωριστὴ θέση σε ἀνθολογίες της νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς και ἱστορίες της κυπριακῆς λογοτεχνίας, σε γραμματολογικά σχεδιάσματα⁴ και διεισδυτικὲς μελέτες που ανατέμνουν την πνευματικὴ Αναγέννηση και τον νεοελληνικὸ Διαφωτισμό.

Ἡ ἀρχὴ γίνεται ἀπὸ τον Μακεδόνα Γεώργιο Ι. Ζαβίρα το μακρινὸ 1790 –έτος κατὰ το οποίο ἀρχίζει αὐτὸς να συγγράφει το πολὺτιμο ἱστοριογραμματολογικὸ και ἐν μέρει ἱστοριοφιλοσοφικὸ συμπλήρωμα *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον* (πρῶτὴ ἔκδοση ἀπὸ τον Γ. Π. Κρέμο, Ἀθήνα 1872). Φτάνει, μέσα ἀπὸ πυκνὰ δημοσιεύματα που ἐμπλουτίζουν τη σχετικὴ βιβλιογραφία, ἕως τον Γιώργο Κεχαγιόγλου και

την πρόσφατη σύνθεσή του *Πεζογραφική Ανθολογία. Αφηγηματικός γραπτός νεοελληνικός λόγος. I. Από το τέλος του Βυζαντίου ως τη Γαλλική Επανάσταση* (ΑΠΘ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2001, 695-705). Έτσι, η ελληνική λογιόσύνη αποδίδει εύσημα σ' ένα «έργον γνησίως εθνικόν»,⁵ το «πρώτον ιστορικό σύγγραμμα του τουρκοκρατουμένου Ελληνισμού» με χαρακτήρα επιστημονικό,⁶ το «πρωιμότερο και πληρέστερο δείγμα»⁷ τοπικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ιστορίας της Μεγαλονήσου και του Νέου Ελληνισμού.

Οι επιστημάνσεις που ακολουθούν σε καμιά περίπτωση δεν απορρέουν από ιστοπεδική κριτική στην προσπάθεια ανθρώπων, οι οποίοι, είμαι βέβαιος, έβαλαν κόπο, φιλότιμο και χρήματα για την πραγματοποίηση αυτής της έκδοσης «προς κοινόν όφελος», σύμφωνα με την ωραία φράση που χρησιμοποιούσαν οι εκδότες παλαιότερων εποχών. Ωστόσο, προς διδαχήν όλων μας, ο σοφός γέροντας των Αθηνοπαρισίων, ο ακάματος Αδαμάντιος Κοραΐς, σκεπτόμενος την πρόοδο των ελληνικών γραμμάτων έγραφε, με αφορμή την έκδοση έργων κλασικών συγγραφέων, ειδικά των *Παέργων Ελληνικής Βιβλιοθήκης. Τόμος πρώτος. Πολυαίνου Στρατηγημάτων Βίβλοι Οκτώ* (Τυπογραφία I. M. Εβεράρτου, Παρίσι 1809): «Πρέπει να σημειωθεί τούτο εις χάριν τῶν νέων, διὰ να μὴ συγχέωσι τὰ πράγματα δι' ἔλλειψιν ἀκριβοῦς τῶν πραγμάτων ἐννοίας. Ὅταν δημοσιέυεται διὰ τοῦ τύπου πρώτην φοράν συγγραφεύς, ἐὰν τὸ κείμενον τοῦ ἀντιγράφου, ὅθεν ἐτυπώθη, φυλαχθῆ ἀπαράλλακτον, ἢ δημοσίευσις ὀνομάζεται ἀπλῶς ΤΥΠΩΣΙΣ [Impression]: ἐὰν διορθωθῆ (καὶ ποῖον ἀντίγραφον δὲν ἔχει χρεῖαν διορθώσεως;), τὸνομα τῆς δημοσίευσσεως εἶναι ΕΚΔΟΣΙΣ [Edition]. Ἡ μετὰ τὴν πρώτην ἐκδοσιν δημοσίευσις, ἐὰν φέρῃ ἀπαράλλακτον τὸ κείμενον τοῦ προτέρου ἐκδότου, λέγεται ΜΕΤΑΤΥΠΩΣΙΣ [Réimpression]: ἐὰν ἀλλαγμένον μὲ νέας διορθώσεις (καὶ τίς ἔκαμε ποτὲ τόσον ἀνελλιπὴ ἐκδοσιν, ὥστε νὰ μὴ ἀφήσῃ τίποτε χρεῖαν ἔχον διορθώσεως;), λέγεται ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΚΔΟΣΙΣ [Seconde édition], καὶ οὕτω καθεξῆς».⁸

Προκύπτουν οι εξής παρατηρήσεις:

Α. Πρόκειται για φωτοαναστατική ανατύπωση της έκδοσης του 1902, προσαρμοσμένη στο πνεύμα των καιρών, σύμφωνα με την εμφαντική δήλωση που περιέχεται στην επόμενη από τη σελίδα του τίτλου: «Χορηγός Υπουργεῖο Παιδείας και Πολιτισμοῦ». Δηλαδή, χωρίς συσσωματώσεις της σημερινής (αν-ενεργού) κοινωνίας των πολιτών, με μόνη την παρουσία της κεντρικής εξουσίας και το υπερτροφικό σύμπλεγμα κρατισμοῦ της «ευημερούσας» κοινωνίας, το «δι' ἰδίων ἀναλωμάτων» του Κυπριανοῦ και «Ἐν τῷ Παρόντι Τύπῳ Συνδραμόντων Φιλοπατριῶν» του 1788, ὅπως και των Κυπρίων εκδοτῶν και «κ. κ. συνδρομητῶν» του 1902 δεν βρίσκει τὴ συνέχειά του. Στην έκδοση του 1788 οι συνδρομητῆς ἀπὸ τὴν Κύπρον εἶναι 112 (σε σύνολο 116). Στην έκδοση του 1880 οι ἐντὸς Κύπρου συνδρομητῆς 150 (σε σύνολο 223). Στην έκδοση του 1902 σε σύνολο 2030, οι ἐντὸς Κύπρου εἶναι 1545, ἀνάμεσα στους οποίους 21 γυναῖκες και 16 Τουρκοκύπριοι!

Β. Εκδίδεται ὅπως και τὸ 1902 σε σχῆμα 8°, σσ. α' -ιδ', 1-638. Στην έκδοση του 1902 επανεκδίδεται πιστὰ τὸ κείμενο τῆς πρώτης έκδοσης με τὴν Αφίερωση (σσ. ζ' -η'), τὸν Πρόλογο του Κυπριανοῦ (σσ. θ' -ιδ'), τὸ κείμενο του Κυπριανοῦ,

τον «Κατάλογον Των Συνδραμόντων Φιλοπατριών» (σσ. 559-601). Προστίθενται ο πρόλογος («Τοις Φιλομούσοις Αναγνώσταις») των εκδοτών Νικόλαου Καταλάνου και Περικλή Μιχαηλίδη (σσ. γ' - ε') και ο «Κατάλογος των κ.κ. συνδρομητών» (σσ. 603-638).

Γ. Αυτά μαζί με τη σελίδα του τίτλου της έκδοσης 1902 διατηρούνται. Ωστόσο, προηγούνται στην ανατύπωση του 2001 τέσσερις σελίδες χωρίς αρίθμηση.

(1^η): [νέος τίτλος:] Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Εκδόσεις Κ. Επιφανίου. Λευκωσία 2001.

(2^η): [άνω μέρος] Χορηγός Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού. [κάτω μέρος] 1^η έκδοση: 1788 / 2^η έκδοση: 1902 / 3^η έκδοση: Εκδόσεις Κ. Επιφανίου, 2001 / ή Εκδόσεις Κ. Επιφανίου, Λευκωσία/ ISBN 9963-576-90-7.

(3^η): *Αντί Προλόγου*

Αναμνηστικόν της παρούσης Ιστορίας της Κύπρου [ανατύπωση του γραμματόσημου με τη σελίδα τίτλου της πρώτης έκδοσης] Γραμματόσημον Έκδοσεως 1974 Επί Προεδρίας της Κυπριακής Δημοκρατίας και της Εθναρχίας του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ' εις αναγνώρισιν της αξιολόγου επιστημονικής αξίας του έργου διά την Νήσον της οποίας οι δεσμοί με την Ελλάδα διαφαίνονται εις τα Ομηρικά έπη και ο Ελληνικός πολιτισμός της και η ακτινοβολία καταυγάζουν την Παγκόσμιον Ιστορίαν. «Τόν δ' αὔτε προσέειπε θεὰ γλαυκῶπις Ἄθηνη: «ἔς Τεμέστην (Κύπρου) μετὰ χαλκόν ἄγω / δι' αἶθωνα σίδηρον.» (Ομήρου *Οδύσσεια*, κεφ. Α', εδαφ. 180).

(4^η): [τίτλος:] *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου* Υπό του της Αγιωτάτης Αρχιεπισκοπής Αρχιμανδρίτου Κυπριανού Συντεθείσα. Το Πρώτον Εκδοθείσα Εν Ενετία Έτει 1788. Έκδοσις Δευτέρα. Δαπάναις των κ.κ. Ν. Καταλάνου & Περικλέους Μιχαηλίδου. Εν Λευκωσία (Κύπρου). 1902 Τύποις Ευαγόρα.

Δ. Ο τίτλος της 1^{ης} σ. χ.α. είναι κατασκευασμένος για τις τρέχουσες ανάγκες. Θυμίζω τον ανάλογο τίτλο της, κατά τ' άλλα, ενδιαφέρουσας λευκωσιάτικης έκδοσης του 1997: *Αρχιμανδρίτη Κυπριανού Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου. Εκδοτική φροντίδα και επιμέλεια, σημειώσεις και σχόλια Άντρου Παυλίδη. Φιλόκωπος Εκδοτική Εταιρεία.*

Το αναμνηστικό γραμματόσημο εκδόθηκε στα πλαίσια του Β' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου 1974, αλλά εδώ τοποθετείται ανατιολόγητα «αντί προλόγου», επιτρέποντας συνειρμούς πολιτικών υποδηλώσεων ή και προχειρότητας.

Αδικαιολόγητη, επίσης, παραμένει η κατασκευή νέου τίτλου, αυτού της 4^{ης} χ.α.σ.

Εξωλογοτεχνικές, εξωκειμενικές παράμετροι ή παρεμβάσεις λειτουργούν συχνά ασφυκτικά στο εκδοτικό αποτέλεσμα μιας επανέκδοσης.

Ε. Στις αιτίες που αποτρέπουν το χαρακτηρισμό της φωτοαναστατικής ανατύπωσης του 2001 ως «3^{ης} έκδοσης» συνηγορούν εκτός των άλλων οι προηγούμενες εκδόσεις τις οποίες αριθμεί η *Ιστορία Χρονολογική* του Κυπριανού Κουριοκουρίνου. Πιο συγκεκριμένα:

1. *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*. Ερανισθείσα εκ...Υπό του... Αρχιμανδρίτου Κυπριανού...ιδίων αναλωμάτων τυπωθείσα. Αψηπ'. Ενετίησιν. Εν έτει 1788. Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων. [Αντίτυπα: Ίδρυμα Αρχ. Μακαρίου Γ', Βιβλιοθήκη Φανερωμένης, αριθμός εισαγωγής 5781, αρ. ταξ. Κ 956.96. ΚΥΠ. Στον

τίτλο στρ. σφρ. «Βιβλιοθήκη Φανερωμένης. 1933. Λευκωσία». Στη μέση με μολύβι: «Αρχιμανδρίτης» - γρ. μεταγενέστερη. Κάτω από τίτλο πένα αρχών 19^{ου} αι.: «(εκ των) Γεωργίου του Χ' Μιχαήλ Ζωγράφου και (τούτο)»].

2. *Ιστορία της Κύπρου συγγραφέισα μεν εν έτει 1778 (sic=1788) υπό του Αρχιμανδρίτου Κυπριανού Κυπρίου*. Νυν δε βελτιωθείσα κατά το λεκτικόν και συνοψισθείσα υπό Θεοδούλου Κωνσταντινίδου. Εκδίδοται υπό Π. Ουσμιάνη. Εν Λάρνακι Κύπρου. Εκ του Τυπογραφείου Τ. Μασκάλη και Σας. 1880. [Αντίτυπα: Β-κη Φανερωμένης, δύο αντίτυπα με ίδιο αρ. εισ. 8064, αρ. ταξ. Κ 956.96 ΚΥΠ.- όπισθεν σ.τ. «ιδιόχειρον υπογραφήν» με πένα «Π. Ουσμιάνης»].

3. *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου ερανισθείσα ... υπό του ... Αρχιμανδρίτου Κυπριανού*. [εντός: «... ακριβή και απλήν ανατύπωσιν...» Εν Λευκωσία κατά Μάρτιον του 1902. Οι εκδότης Νικόλαος Καταλάνος Περικλής Μιχαηλίδης.] [Αντίτυπα πέντε: Α. Β-κη Φανερωμένης, αρ. εισ. 4640. στρ. σφρ. «Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου» + ωσειδή σφρ. : «Παΐσιος Σ. Ιερομόναχος Κύκκου- Κύπρος». Β. αρ. εισ. 4661. επί τίτλου: στρ. σφρ. «Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου» - ωσειδής σφρ. «Δωρόθεος Τομάζου Ιεροδιάκονος Αρχιεπισκοπής». - με πένα «Μακάριος Ι. Φοινιεύς», στο εσώφυλλο με μολύβι: «Μακάριος Ι. Φοινιεύς» κάτω από εικόνα με λαϊκό θέμα «Ο Πανδαμάτωρ Χρόνος». Γ. αρ. εισ. 4642, επί τίτλου: στρ. Σφρ. «Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου» - στρ. σφρ. «Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Βασιλείου 1916». Δ. αρ. εισ. 9626, στρ. σφρ. «Βιβλιοθήκη Φανερωμένης. 1933. Λευκωσία». Ε. αρ. εισ. 14938, ίδια στρ. σφρ. της Βιβλιοθήκης].

4. *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου...* [εντός και πίσω από σ. τίτλου, κάτω από το μόνον της αρχικής έκδοσης «Λουκιανού Πατρίδ. Εγκώμιον»: Ανατύψεις του Τυπογραφείου «Ο Φοίνιξ» Ευριπίδου Ιωάννου, Λευκωσία - Κύπρου 1933.⁹ Στη σελ. τίτλου στρ. σφρ. Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου. Μολύβι: «Ιωάννης Κολακίδης (κάλυμα ατ... χρυσα 1 μ.)». Πίσω σελ. στρ. σφρ. «Θ.Ο.Ι.-Αγάπη. 1938. Εν Λευκωσία». Στη σελ. 588 με μολύβι «Τετέλεσται 10.1.1940». Κάτω: ίδια στρ. σφρ. «ΘΟΙ- Αγάπη».]

5. *Κυπριολογική Βιβλιοθήκη 1. Αρχιμανδρίτου Κυπριανού Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου. Έκδοσις Παλιγγενεσίας. Μετά Προλόγου υπό Θ. Παπαδοπούλλου, Διευθυντού του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου*. Εν Λευκωσία 1971. (σελ. χ.α., αλλά III: Έκδοσις: Κ. Δ. Στεφάνου. Φωτοτυπική ανατύπωσις της Α' εκδόσεως εν Ενετήσιν 1788). Αντίτυπο φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Μακαρίου Γ' και φέρει δύο στρ. σφρ. «Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών» και «Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών-Βιβλιοθήκη» με αρ. εισ. 387 ως προερχόμενο από τη δωρεά της Εταιρείας.

6. *Αρχιμανδρίτη Κυπριανού Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου*. Εκδοτική φροντίδα και επιμέλεια, σημειώσεις και σχόλια Άντρου Παυλίδη, Φιλόκυρος Εκδοτική Εταιρεία (Λευκωσία 1997).

7. *Αρχιμανδρίτου Κυπριανού Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*. Εκδόσεις Κ. Επιφανίου, Λευκωσία 2001.

Σήμερα, καθίσταται περισσότερο από ποτέ επίκαιρος ο λόγος του Κοραή, εγκατοίκου των ακίνητων δωμάτων του αγέλαστου χρόνου: «αί μετατυπώσεις είναι πολ- λάκις ανάγκης, και πλεονάκις καπηλείας, έργον. Μόνον οί τιμώντες άδόλως τας Μούσας κάμνουσιν εκδόσεις». Αλλά εμείς ας μείνουμε στον υπομονετικό Κυπριανό: «Μελετᾶν τὰ κρείττονα οὐ μόνον ἀνθρώπων ἔμφυτον, ἀλλ' οὐχ ἤττον ἀνέγκλητον».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Ιστορία χρονολογική νήσου Κύπρου*, Βενετία 1788, σ. 264.
2. Στυλιανού Κ. Περόκη, *Η μονή Κύκκου, ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός και ο τυπογράφος Μιχαήλ Γλυκής*, Κέντρο Μελετών Ι. Μ. Κύκκου, Λευκωσία 1989, σσ. 31, 37, 41-42. Με βάση τις υποδείξεις της Όλγας Κατσαρδή-Hering, *Η ελληνική παροιμία της Τεργέστης (1751-1830)*, τ. 1, Αθήνα 1986, σσ. 190, 202-203, ο Γιώργος Κεχαγιόγλου επιστημαίνει ελλείψεις και προτείνει για τα όρια της ζωής του Κυπριανού «περ. 1735-1805», στο μελέτημα «Πρόσθετα στοιχεία για την έγκριση της Ιστορίας χρονολογικής... του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού από τη βενετική λογοκρισία», *Μικροφιλολογικά*, τχ. 1, Άνοιξη 1997, σσ. 3-9.
3. E. Legrand, *Bibliographie Hellénique dix-huitième siècle*, τ. 2, Paris 1928, σσ. 487-489. Θωμά I. Παπαδόπουλου, *Ελληνική Βιβλιογραφία (ci 1466-1800)*, Αθήνα 1984, σ. 240.
4. Λεύκιου Ζαφειρίου, *Η νεότερη κυπριακή λογοτεχνία. Γραμματολογικό σχέδιασμα*, Λευκωσία 1991, σ. 93: «Η κυπριακή λογοτεχνία από τον 11^ο ως τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό».
5. Από τον πρόλογο των Ν. Κατάλανου - Π. Μιχαηλίδη, ό.π., 1902, σ. ε'.
6. Πρόλογος Θεοδώρου Παπαδοπούλλου, *Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Κ.Ε.Ε.Κ., Λευκωσία 1971, σ. 1*.
7. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1998, σ. 118 -119.
8. Α. Κοραή, *Πολυαίον Στρατηγημάτων*, Τυπογραφία Ι. Μ. Εβεράρτου, Παρίσι 1809, σ. 6' -γ'.
9. Ο Αντώνης Ιντιάνος στη βιβλιοκρισία στα *Κυπριακά Χρονικά*, 1, τχ. 2 (1 Οχτώβρη 1934), σσ. 59-62), τη θεωρεί «τέταρτη έκδοση πανομοιότυπη της πρώτης», ενώ αυτήν του 1902 «τρίτη έκδοση».

Γιώργος Κ. Μύαρης

Γιά τό νόημα ενός σολωμικοῦ στίχου

Εἶναι ὁ ἐξῆς ἀπομονωμένος στίχος τοῦ Γ' Σχεδιασματος τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων (ΕΠ, Σχεδ. Γ', 456):

Γλάρε, στρεϊδόφλουντσα ξερνᾶς, ἀφρούς, σαλιγκοκάκι.

Γιά τό νόημά του ὁ Πολυλάς πίστευε πώς εἶναι ἡ σχετλιαστική ἀποστροφή τοῦ πολιορκητή (ἤ τοῦ «ἀράπη», Ἱμπραήμ) πρὸς τοὺς πολιορκημένους. Ἀλλά, πολύ σωστά, ὁ P. Mackridge διορθώνει, ἀποκαθιστώντας τήν ἐρμηνεία: «Δυὸ βήματα ἀπὸ τήν πόλη πού οἱ κάτοικοι τῆς πεθαίνουν, ὁ γλάρος φτύνει τά περιττά, ἀφοῦ χόρτασε στρεϊδία καί σαλιγκάρια» (Dionysios Solomos, 1989, σέ μτφρ. Κ. Ἀγγελάκη-Ρούκ, Καστανιώτης 1995, σ. 109). Καί συμφωνώντας μαζί του ἐπαναλαμβάνει ὁ Στ. Ἄλεξιού: «Οἱ πεινασμένοι κάτοικοι τοῦ Μεσολογιοῦ βλέπουν ἕνα χортаσμένο γλάρο νά ξερνᾶ τό γεῦμα του ἀπὸ στρεϊδία καί σαλιγκάρια, πού γι' αὐτοὺς θά ἦταν πολύτιμα» (Διονυσίου Σολωμοῦ, *Ποιήματα καί πεζά*, Στιγμὴ 1999, σ. 243).

Τέλος ὁ Γ. Βελουδῆς ἐπιχειρεῖ μιά δευτερεύουσα διορθωτική κίνηση πρὸς τήν ὀρθή ἐρμηνεία τοῦ Mackridge καί τή συνακόλουθη τοῦ Ἄλεξιού: «τό σαλίγκι», γράφει, «δέν εἶναι ἀντικείμενο τοῦ ξερνᾶς, ἀλλά κλητική, ἡ δεύτερη κλητική προσφώνηση» (Παράταϊρα, Δωδώνη 1995, σ. 139). Συμφωνῶ μέ αὐτή τήν τρίτη ἀποψη, μολονότι ὁ Ἄλεξιού ἐπανῆλθε, μέ ὄχι πειστικά, νομίζω, ἐπιχειρήματα («Ἄδυναμίες

των σολωμικῶν ἐρευνῶν», *Σολωμιστές καί Σολωμός*, Στιγμὴ 1997, σ. 47). Πράγματι δὲν πρόκειται γιὰ μία πρόταση μὲ πλείονα ἀντικείμενα (στρειδόφλουντσια, ἀφρούς, σαλιγκάρια), ἀλλὰ γιὰ δύο προτάσεις, ἀνὰ μία στὰ δύο ἡμιστίχια (μὲ δύο ὑποκείμενα καὶ δύο ἀντικείμενα). Μὲ σύνταξη μάλιστα χιαστοῦ σχήματος:

«Ἐσύ, γλᾶρε, ξερνάς φλοῦδες (τσόφλια) στρειδιῶν»

↙ ↘
«Ἀφρούς ξερνάς κι' ἐσύ σαλιγκάρι (μὲ τό καυκί σου)».

Γιὰ τίς δύο προτάσεις προσμαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι σὲ παραλλαγή τῆς ἴδιας σελίδας ἔχομε ἀντὶ ἐνός δύο στίχους, πρὶν τοὺς συμπυκνώσει σὲ ἓναν, κατὰ τὴ συνήθειά του, ὁ ποιητής (Z9 AE α', 4-5):

Γροικῶ σε, γλᾶρε, πού ξερνάς φλοῦντζια στρειδιοῦ στό βράχο·

Δουλειά ἔχει γδυμνοσάλιγκα καὶ βλέπω τοὺς ἀφρούς σου

Διερωτῶμαι μάλιστα μήπως δὲν πρόκειται γιὰ συμπλεκτική, ἀλλὰ γιὰ ἀντιθετική σύνταξη τῶν προτάσεων· καὶ ἀντὶ γιὰ κυριολεξία, νὰ ἔχομε μεταφορά (ἢ χωνεμένη παρομοίωση). Σάν νὰ μιᾶ ὁ ποιητής, ἢ ἓνας τρίτος, κάπως ἔτσι: «Ἐσύ (χορτάτε) πολιορκητὴ ξερνάς ὅπως ὁ γλᾶρος τὰ περιττά τῆς τροφῆς σου, ἐνῶ ἐσύ (πεινασμένε) πολιορκημένε, σάν τό σαλιγκάρι πού σέρνεται μὲ τό καυκί του, ἀπλῶς ἀφρίζεις». Ὅπου, ἂν δὲν εἶναι ἐκζήτηση ἢ προέκταση, τὸ «γδυμνοσάλιγκα... βλέπω τοὺς ἀφρούς σου» μπορεῖ νὰ σημαίνει «βλέπω τὸν ἀγῶνα σου, παρόλη τὴ γύμνια σου» καὶ τό «...βαρεῖς τό βράχο», πού ὑπάρχει σὲ μιὰ ἄλλη παραλλαγή τοῦ α' στίχου («ξερνώντας τὰ φλουτζόστρεϊδα, γλᾶρε, βαρεῖς τὸν βράχο»), μπορεῖ νὰ ἀνακαλεῖ συνειρμικά καὶ αἰτιατά, τὴν ἐπιγραμματική διατύπωση ἐνός ἄλλου σολωμικοῦ στίχου (μὲ τὸν ὁποῖον ἀρκετὰ πλατείασε στὸ «Ὁ βράχος καὶ τό κύμα» ὁ Βαλαωρίτης):

Ἡ δύναμή σου πέλαγο, κι ἡ θέλησή μου βράχος (AE 477 β,7).

Γιάννης Δάλλας

Μικρο-πληροφορίες γιὰ τὸν Λ.Σ. Καλογερόπουλο, τὸν Κωνσταντῖνο Πωπ καὶ τὸν Δημήτριο Αἰνιάνα

1. Το ἐρωτικό καὶ περιπετειώδες ρομαντικό μυθιστόρημα *Ὁ Φλώρος* τοῦ Λ.Σ. Καλογερόπουλου κυκλοφόρησε σὲ αυτοτελὴ ἐκδόση στὴν Ἀθήνα μὲ αναγραφόμενο ἔτος ἐκδόσης τὸ 1847. Ὁ πρόλογος πού συνοδεύει τὸ μυθιστόρημα φέρει ἡμερομηνία 15 Δεκεμβρίου 1847.¹ Το ἴδιο μυθιστόρημα ὅμως εἶχε δημοσιευτεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 1847 σὲ 22 συνέχειες στὴν εφημερίδα *Ὁ Φίλος τοῦ Λαοῦ* ἀπὸ τὸ φύλλο αρ. 465 (15 Μαΐου 1847) ἕως τὸ φύλλο αρ. 504 (21 Δεκεμβρίου 1847). Δεδομένου ὅτι ὁ πρόλογος φέρει χρονολογικὴ ἐνδειξὴ προγενέστερη ἀπὸ τὴν τελευταία δημοσίευση στὴν εφημερίδα, εἶναι πιθανὸ τὸ μυθιστόρημα νὰ κυκλοφόρησε αυτοτελῶς στὶς ἀρχές τοῦ 1848 μὲ ψευδεπίγραφο χρόνο ἐκδόσης.

2. Στην προσεγμένη εισαγωγή-αρθρολόγηση του έργου του Κωνσταντίνου Πωπ από τη Στέση Αθήνη στη σειρά *Η παλαιότερη πεζογραφία* δίνονται πληροφορίες και για το «αποσπασματικό και ατελές αφήγημα - μυθιστόρημα ή ιστορήμα που επιγράφεται από τον συγγραφέα 'Φαίδων ή η ενεστώσα Ελλάς'»,² από το οποίο δημοσιεύτηκαν δύο τμήματα στο περ. *Ευτέρπη*, με μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ τους.³ Τα αποσπάσματα υπογράφονταν με το ψευδώνυμο Ευδώρος. Προσεκτικός έλεγχος των εξωφύλλων της *Ευτέρπης*, τα οποία δεν περιλαμβάνονται, δυστυχώς, σε όλα τα σωζόμενα σώματα του περιοδικού, μπορεί να συμπληρώσει τις πληροφορίες που παραθέτει η Στέση Αθήνη για το ανέκδοτο και χαμένο, μάλλον, αυτό έργο του Κ. Πωπ. Έτσι, η δημοσίευση του πρώτου από τα δύο αποσπάσματα του έργου αυτού στην *Ευτέρπη* τον Μάρτιο του 1851 συμπίπτει με την έναρξη μιας διαφημιστικής εκστρατείας από τη διεύθυνση του περιοδικού για την προσέλκυση συνδρομητών, ώστε να εκδοθεί το συγκεκριμένο μυθιστόρημα, πράγμα όμως που δεν έγινε, όπως ομολογείται στη δημοσίευση του δεύτερου αποσπάσματος. Η διαφημιστική αγγελία, που αναδημοσιεύεται εδώ, φέρει ημερομηνία 8 Μαρτίου 1851 και φιλοξενήθηκε στο εσωτερικό οπισθόφυλλο πέντε τευχών (από 1 Μαρτίου έως 1 Μαΐου 1853):

«Φαίδων, ήτοι η ενεστώσα Ελλάς. Υπό Ευδώρου. Με επιγραφήν εκ της Αντιγόνης του Σοφοκλέους.

‘Και μείζον όστις αντί της αυτού πάτρης
Φίλον νομίζει, τούτον ουδαμού λέγω.’

Μυθιστόρημα πρωτότυπον, έχον αντικείμενον ήθη και πράγματα Ελληνικά, περιλαμβάνοντα την τελευταίαν δωδεκαετίαν, θέλει εκδοθή προσεχώς, κομψότατα τετυπωμένον εις τόμον δωδεκάτου μεγέθους 12-15 τυπογραφικών φύλλων. Η τιμή αυτού προσδιορίζεται εις δραχ. 3 διά την Ελλάδα, γρόσια 20 διά την Τουρκίαν, διά δε τα λοιπά μέρη φρ. 5.

Αι συνδρομαί γίνονται ενταύθα μεν εις το Γραφείον της *Ευτέρπης* και παρά τοις Βιβλιοπώλαις, εις δε τα λοιπά μέρη παρά τοις κ.κ. επιστάταις των ταχυδρομείων και τοις αναποκριταίς της *Ευτέρπης*».⁴

3. Ο Ν. Γ. Πολίτης, επιχειρώντας τον απολογισμό της νεοελληνικής διηγηματογραφίας στην περίφημη προκήρυξη και στην τελική έκθεση του διαγωνισμού της *Εστίας* «προς συγγραφήν εθνικού διηγήματος» αναφέρει, μεταξύ άλλων, ότι «μετά τον Ραγκαβήν έγραψαν, καθ' όσον ημείς τουλάχιστον γινώσκομεν, ο Γεώργιος Αινιάν γραφικάς αλλ' ατέχνους σκηνάς της επαναστάσεως εξ αναμνήσεων...».⁵ Στη διάσωσή του στον πρώιμο αυτόν γραμματολογικό κανόνα οφείλεται και η αναφορά στον Γ. Αινιάνα, κάθε φορά σχεδόν που γίνεται λόγος για τον διαγωνισμό της *Εστίας*. Στην πραγματικότητα όμως δεν πρόκειται για τον Γ. Αινιάνα (1788-1847), που δεν ασχολήθηκε διόλου με τη λογοτεχνία, αλλά για τον νεότερο αδελφό του Δημήτριο Αινιάνα (1806-1881), ο οποίος πράγματι δημοσίευσε στο περιοδικό του *Η Βιβλιοθήκη του Λαού* (τόμ. Β', 1855) μια σειρά πεζογραφημάτων που περιγράφουν «ήθη και έθιμα των Ελλήνων και πράξεις κατά την Επανάστασιν».⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το μυθιστόρημα και τον συγγραφέα βλ. τις πλούσιες πληροφορίες που συγκεντρώνει η Άννα Κατσιγιάννη στη σειρά *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τόμ. Γ', Αθήνα, Σοκόλης, 1996, σσ. 360-372, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.
2. Βλ. *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τόμ. Δ', Αθήνα, Σοκόλης, 1996, σ. 89.
3. *Ευτέρπη*, τόμ. Δ', φυλλ. 85 (1 Μαρ. 1851) 297-300 και *Ευτέρπη*, τόμ. Στ', φυλλ. 5 (15 Νοεμ. 1852) 97-105. Τα αποσπάσματα αναδημοσιεύτηκαν στον συγκεντρωτικό τόμο του Κ. Πωπ. *Συγγραφαί Ποικίλαι ήτοι Φιλολογικά Πάρεργα*, Αθήνα 1875, σσ. 75-98 (Ευχαριστώ τις Σοφία Ντενίσση και Στέση Αθήνη για την πληροφορία).
4. Στην πρώτη δημοσίευση της αγγελίας, *Ευτέρπη* Δ', φυλλ. 85 (1 Μαρ. 1851), δίνονταν διαφορετικές τιμές και υπήρχαν πολλά ορθογραφικά λάθη, που διορθώθηκαν στη συνέχεια.
5. Βλ. το «Παράρτημα της Εστίας», σ. 1, *Εστία* 16, αρ. 414 (4 Δεκ. 1883).
6. Βλ. την καταγραφή αυτών των πεζογραφημάτων του Δ. Λιυιάνος από τον Τάκη Καγαλιή στη σειρά: *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τόμ. Δ', Αθήνα, Σοκόλης, 1996, σ. 123. Τα περισσότερα από αυτά έχουν αναδημοσιευτεί στην έκδοση: Δημ. Λιυιάνος Άπαντα. Απομνημονεύματα Καραισκάκη και άλλων αγωνιστών, επιμ. Γ. Βαλέτα, Αθήνα, Άτλας, 1962.

Λάμπρος Βαρελάς

Ροϊδολογήματα

Μέχρι τώρα, διάφορες γνώμες (με προεξάρχουσα εκείνη του Mario Vitti, στην έκδοση του 1977)¹ έχουν άκουστεί για τη ροϊδογνωσία του συγγραφέα της Στρατιωτικής ζωής εν Έλλάδι (1870) και το σατιρικό, περιπαικτικό του ύφος. Ήξερε, κατά πάσα πιθανότητα, την Πάπισσα (1866). Φαίνεται όμως ότι και ο Ροϊδης γνώριζε την ύπαρξη της Στρατιωτικής ζωής και ή άποψη ότι ανασύρεται εκ της λήθης το κείμενο μόλις στα 1949, με τον Κ. Θ. Δημαρά δεν είναι απολύτως ακριβής. Ο Π. Μουλλάς, σέ πρόσφατο μελέτημά² του σχετικά με τον συγγραφέα της Στρατιωτικής ζωής, αναφέρει ότι ο Τρύφων Ευαγγελίδης, στα 1889, παραθέτει σ' έναν κατάλογο συγχρόνων ελληνικών μυθιστορημάτων, τὸ πόνημα τοῦ Χ. Δημόπουλου. Ὡστόσο, ὅσο γνωρίζω, δὲν ἔχει ἐπισημανθεῖ ἡ διακειμενικὴ σχέση τῆς Στρατιωτικῆς ζωῆς καὶ τοῦ «Νεοσύλληκτου» τοῦ Ροϊδῆ, κειμένου τοῦ 1896.³ Μιὰ προσεκτικὴ συνανάγνωσις τῶν δύο κειμένων ἀποδεικνύει πόσο τὸ μπρίο καὶ τὸ κέφι τοῦ Χ. Δημόπουλου ἔχει μετακηνωθεῖ σὸ ροϊδεῖο σκιαγράφημα. Κατὰ σημεῖα τὰ δάνεια μεταφέρονται αὐτολεξεί, ὅπως στὶς ἀκόλουθες παραγράφους τοῦ «Νεοσύλληκτου»:

Δύσκολον πλὴν τούτου φαίνεται νὰ πιστεύσωμεν εὐληπτον εἰς χωρικοὺς ἄνδρας τὴν κατωτέρω ἀπαγγελλομένην ὡς ψαλτήριον ὑπὸ τοῦ ἀποστηθίσαντος αὐτὴν προγυμναστοῦ πρώτην διδασχίν:

«Ἡ κεφαλὴ ἀνωρθωμένη. Ὁ πώγων πλησίον τοῦ τραχήλου· ἡ ὄρασις κατ' εὐθειᾶν ἐμπρός· οἱ ὦμοι εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν θέσιν· τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος κάθετον ἐπὶ τῶν ἰσχύων· οἱ βραχίονες ἐπίσης· ἡ παλάμη πρὸς τὰ ἔξω· ὁ μικρὸς δάκτυλος εἰς τὴν ραφὴν τῆς ἀναξυρίδος». Μ' ἐκαταλάβετε;

Οἰκοθεν ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐρώτησις “μ' ἐκαταλάβετε” γίνεται ἀπλῶς διὰ τὸν τύπον. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει τῶ ὄντι ὅτι ἐνόησαν οἱ διδασκόμενοι τὰς πρώτην φορὰν ἀνητηγούσας εἰς τὰ ὦτα των λέξεις, τίνα ἐννοῖαν δύνανται νὰ ἔχῃσι δι' αὐτοὺς τὸ «οἱ ὦμοι εἰς τὴν

φυσικήν αὐτῶν θέσιν» ἢ «τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος κάθετον ἐπὶ τῶν ἰσχύων», ἀφοῦ δὲν εἶναι βεβαίως εὐκόλον νὰ φαντασθῶσι τοὺς ὤμους των εἰς ἀφύσικον θέσιν ἢ τὸν κορμὸν των μὴ κάθετον ἐπὶ τῶν ἰσχύων; Ὅπως τὰ ἀρχαῖα κείμενα, οὕτω καὶ τὰ στρατιωτικὰ προστάγματα ἔχουσιν ἀνάγκην ἐρμηνευτικῶν σχολίων. Ταῦτα ὅμως περιορίζονται συνήθως εἰς τὴν συνεχῆ ἐπανάληψιν τῶν δύο λέξεων: «Ἔτζι νά!» συνοδουμένων διὰ καταλήλου παντομίμας. «Ὁ πῶγων πλησίον τοῦ τραχήλου» Ἔτζι νά! «Ἡ ὄρασις καθ' εὐθείαν ἔμπρός» Ἔτζι, νά! «Τὰ γόνατα ἀβιάστως τενωμένα» Ἔτζι, νά! καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ταῦτα ἀρκοῦσι νὰ καταστήσωσι τὰ προστάγματα καταληπτὰ εἰς τὴν μεγάλην πλειονοψηφίαν τῶν νεοσυλλέκτων καὶ μόνον τῶν ἐξαιρετικῶς χονδροκεφάλων ἀπαιτεῖται ἐνίοτε νὰ ὀξυνθῆ ἢ ἀντιληψίς διὰ τῆς προσθήκης τῶν ἐπιθέτων “βῶδι, ὄρnio καὶ γομάρι”.

Μετὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς ὀρθοστασίας διδάσκονται οἱ βηματισμοί, τὸ “βραδύ”, τὸ “κοινόν”, τὸ “σημειωτόν” καὶ τὸ κάπως δυσκολώτερον “γυμναστικόν” βῆμα, τὸ καλούμενον σήμερον “τροχάδην», ἔπειτα τὴν “ἀλλαγὴν βήματος”, τὸ “βάδισμα πρὸς τὰ ὀπίσω” καὶ τὸ “δρομαῖον”. Ἀφοῦ καλομάθη ταῦτα θεωρεῖται ὁ νεοσύλλεκτος ἄξιος τῆς τιμῆς νὰ λάβῃ τὸ ὄπλον. Πρὸς ἐκμάθησιν τοῦ χειρισμοῦ αὐτοῦ τάσσονται ἐν ἀρχῇ ἐπὶ ἐνὸς μόνον στίχου καὶ ἡ διδασκαλία γίνεται καθ' ὃν τρόπον ἐξεθέσαμεν ἤδη, ἤτοι διὰ προσταγμάτων ἐπεξηγουμένων διὰ χειρονομίας: “Παρά πόδα, Ἄρμ!” Ἔτζι νά! “Ἐπὶ βραχίονα, Ἄρμ!” Ἔτζι νά! καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.⁴

Ἐξίστου «δανεισμένη» εἶναι καὶ ἡ σπαρταριστὴ σκηρὴ τῆς κουρᾶς τῶν νεοσυλλέκτων, καθὼς καὶ σποραδὴν ἀρκετὰ σημεῖα τῆς Στρατιωτικῆς ζωῆς διαχέονται στὸ ροῖδειο κείμενο. Νὰ ὀφείλεται ἡ γειννίαση τῶν δύο κειμένων στὸ γεγονός ὅτι ἀμφοτέρω οἱ συγγραφεῖς εἶναι κοσμοπολίτες, Ἕλληνες τῆς διασπορᾶς (ὁ Ροῖδης ὁμολογεῖ μὲ κάθε εὐκαιρία ὅτι εἶναι «παιδιόθεν ἐν τῇ ξένῃ ἀνατραφεῖς»), ἰδιαιτέρα καλλιεργημένοι καὶ ἐνημερωμένοι γιὰ τὸ τί κινεῖται στὴ βιβλιαγορά; Γεγονὸς εἶναι, πάντως, ὅτι ὁ ροῖδειος «Νεοσύλλεκτος» δὲν μπορεῖ νὰ διαβαστεῖ ἀπολαυστικά, ὅπως τοῦ ταιριάζει, παρὰ μὲ ἱστορικὸ φόντο τῆ Στρατιωτικῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας τὸ νεῦρο καὶ τὸ μπρῖο μπολιάζει μὲ τὴ δική του δηκτικὴ γραφή.

Μένει πρὸς ἔρευνα ἂν ἡ Στρατιωτικὴ ζωὴ ἐπηρέασε καὶ ἄλλες γραφίδες πλὴν τοῦ Ροῖδης, διότι φαίνεται πὼς δὲν ὑπῆρξε «μοναχικὸ» καὶ ἀπρόσιτο κείμενο. Μένει πρὸς ἔρευνα, οὐσιαστικά, ἡ σάτιρα τῆς ἐποχῆς, διοχετευμένη ἐν πολλοῖς σὲ βραχυβία καὶ λαθρόβια φύλλα, τῆς ὁποίας τὸ εὖρος καὶ τὴν ἀπήχηση ἐξακολουθοῦμε νὰ ἀγνοοῦμε, πλὴν ἐξαίρεσεων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἡ Στρατιωτικὴ ζωὴ ἐν Ἑλλάδι, εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια Mario Vitti, ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ν. Ε. Β., 1977.
2. Π. Μουλλάς, «Ἐνας γνωστὸς ἄγνωστος. Ὁ συγγραφεὴς τῆς Στρατιωτικῆς ζωῆς ἐν Ἑλλάδι», στὸν συλλογικὸ τόμο Ἐπὶ τὸν Λεάνδρου στὸν Λουκὴ Λάρα. Μελέτες γιὰ τὴν πεζογραφία τῆς περιόδου 1830-1880 (ἐπιμέλεια Νάσου Βαγενᾶ), Πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο, 1997, σσ. 269-290.
3. Ἐμμανουὴλ Ροῖδης, «Ὁ νεοσύλλεκτος», στὸ Εἰκονογραφημένον Λεύκομα. Ἡ Ἑλλάς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας τοῦ 1896, τώρα στὸν τόμο Ε' τῶν Ἀπάντων τοῦ Ροῖδης (1978), στίς ἐκδόσεις Ἑρμῆς, μὲ ἐπιμέλεια Ἄλκη Ἀγγέλου, σσ. 186-193. Πρβλ. τὴν ἀντίστοιχη σκηρὴ τῆς Στρατιωτικῆς ζωῆς, ὁ.π., σσ. 37-39.
4. Ἐμμ. Ροῖδης, «Ὁ νεοσύλλεκτος», ὁ.π., σσ. 192-193.

Λίζυ Τσιριμώκου

Ένα πρώιμο ανυπόγραφο κείμενο του Ροΐδη

Το Νοέμβριο του 1863 δημοσιεύεται σε δύο συνέχειες στον πρώτο τόμο της *Χρυσασαλλίδας* (φύλλο 22, 15/11, σσ. 691-4 και φύλλο 23, 30/11, σσ. 713-7) ανώνυμο κείμενο με τίτλο «Τίνι τρόπω γράφονται τα μυθιστορήματα». Η ανωνυμία εκείνη την εποχή υπήρξε συνηθισμένο φαινόμενο, ειδικά για μεταφρασμένα κείμενα, αν δεχτούμε ότι είναι μεταφρασμένο, όπως δηλώνεται στην υποσημείωση. Εξάλλου, όπως παρατηρεί η Α. Γεωργαντά,¹ ο Ροΐδης την εποχή αυτή συχνά δεν υπογράφει ούτε τα πρωτότυπα κείμενά του. Αρκετές είναι όμως οι ενδείξεις που υπαγορεύουν την απόδοσή του στον συγγραφέα της *Πάπισσας Ιωάννας*. Κατ' αρχάς, ο Ροΐδης αυτή την εποχή είναι τακτικός συνεργάτης του περιοδικού, και μάλιστα δημοσιεύει και άλλο ένα γνωστό μεταφρασμένο κείμενο,² τη «Μελέτη περί Σαιν-Ζούστ» (1/7 και 1/8/1863), με το οποίο μοιάζει στη γλώσσα. Το αδιάσειστο στοιχείο ωστόσο είναι ότι το Α' κεφάλαιο από την πρώτη συνέχεια (691-3) που δημοσιεύεται αντιστοιχεί σχεδόν εξολοκλήρου με το γνωστό από τα κατάλοιπα και αδημοσίευτο «Εγχειρίδιον Διηγηματογραφίας».³

Από την πρώτη ήδη σελίδα του κειμένου καθίστανται εμφανείς οι ενδείξεις. Η υποσημείωση του τίτλου μάς δίνει αρκετά χρήσιμα στοιχεία. Εκεί, ο συγγραφέας τονίζει ότι το κείμενο είναι σάτιρα και μάλιστα μεταφρασμένη από τα γαλλικά (ενώ το πρωτότυπο ήταν ισπανικό), και προσπαθεί να δηλώσει τον λόγο που τον ώθησε να το μεταφράσει και στα ελληνικά. Έτσι, αρχικά επιστημαίνει τη μεγάλη παραγωγή κειμένων από συγγραφείς που δεν είναι πάντα ικανοί και ψάχνουν καθοδήγηση, και σατιρίζει και την επιδίωξη των συντελεστών για ύλη που συνδυάζει το τερπνόν με το ωφέλιμο.

Το θέμα με την ισπανική προέλευση της 'μεθόδου' θίγεται στο «Εγχειρίδιο διηγηματογραφίας» και μάλιστα σε δύο σημεία (Ε 357, 358). Από αυτά το δεύτερο σημείο αντιστοιχεί πλήρως, αφού ταυτίζει τη μέθοδο με τον διαχωρισμό σε σχολές (ζωολογική κλπ.), όπως ακριβώς και στο ανυπόγραφο κείμενο. Εξάλλου, για τους Ισπανούς ως λογοτέχνες αναφέρει στη δεύτερη «Επιστολή Αग्रινιώτου»: «Καθ' όσον δύναμι να συμπεράνω εκ των μεταφράσεων, ουδέ του τόπου εκείνου οι σατιρικοί είχαν ανακαλύψει τρόπον να γελώσι με κλειστόν στόμα. Ο Δον Γουσμάν, ο Λαζαρίλλος και ο Χωλός Διάβολος είναι μεταφράσεις ή μιμήσεις ισπανικών προτύπων, των οποίων το κωμικόν άλας, αν και ελειοτριβήθη οπωσούν από τους μεταφραστάς, μένει ουχ ήττον αρκετά χονδρόν» (Α 330). Τα δύο σημεία που μας ενδιαφέρουν είναι: α) ο Ροΐδης γνωρίζει την ισπανική φιλολογία από μετάφραση, μάλλον γαλλική, όπως δηλώνεται και στο κείμενο της *Χρυσασαλλίδας*: και β) η χρήση της ίδιας μεταφοράς με το άλας για την σάτιρα («Η σάτιρα αύτη... είναι γεγραμμένη μετά πολλού άλατος»: 691, υποσημείωση).

Η επισήμανση του ανώνυμου (ειρωνικά δοσμένη) ότι «δεικνύει... τους φιλολογικούς σκοπέλους από των οποίων οφείλουσι ν' απομακρύνονται οι αποδύομενοι εις τον αγώνα της πεζογραφίας», θυμίζει από το «Εγχειρίδιο» την αποστροφή σε όσους ετοιμάζονται «να επιδοθώσιν εις διηγηματογραφικούς αγώνας» (Ε 354) και τον

δηλωμένο σκοπό του κειμένου: «προς χρήσιν των πρωτοπειρών» και των «επιδομένων εις το είδος τούτο της φιλολογίας» (E 356). Αλλά και οι πρώτες γραμμές του κειμένου της Χρυσαιίδας παραπέμπουν στο «Εγχειρίδιον», αφού δίνεται ένας δεύτερος τίτλος («Καθ' εκάστην γίνεται επαισθητή η ανάγκη ενός εγχειριδίου δια τους μυθιστοριογράφους»: 691).

Η παρατήρηση για την επικράτηση της πεζογραφίας στην Ευρώπη («η κλίσις προς το είδος τούτο της φιλολογίας ανεβίωσεν απανταχού»: 691-2) είναι επίσης κοινή με τη διαφορά ότι στο «Εγχειρίδιον» γίνεται αναφορά και στην ελληνική παραγωγή, με αφορμή την ανθολογία του Κασδώνη.

Το κείμενο του 1863 συνεχίζει με την επισήμανση ότι το μυθιστόρημα αντικαθιστά την «ελαφρά ποίηση» (692), αφήνοντας να εννοηθεί πως είναι με τη σειρά του ελαφρό και εύκολο είδος («κατασκευάζουσιν, εν μια ημέρα, μυθιστόρημα συγκείμενον εκ τεσσάρων τόμων μεθ' όσης ευκολίας άλλοτε συνέθετον μιαν δωδεκάδα στίχων»: 692). Παρόμοια ειρωνική αναφορά σε συγγραφείς που ξεκινούν με τη ματαιοδοξία της επιτυχίας και γράφουν «κακά συγγράμματα», γίνεται στο «Εγχειρίδιον» για τα ελληνικά πράγματα, με τη χαρακτηριστική επισήμανση ότι οι διηγηματογράφοι είναι περισσότεροι από τους προ εικοσαετίας ποιητές. Για την ελαφρότητα δε των περισσοτέρων έργων αναφέρεται και στο «Εγχειρίδιον» με το παράδειγμα του Ponson du Terrail και την παραβολή πολλών Ελλήνων συγγραφέων με κουνέλια που γεννούν συνέχεια (E 354).

Ενώ στο κείμενο του 1863 δηλώνεται ότι πρόκειται «να συλλέξωμεν τας ουσιωδεστέρας της μυθιστορίας αρχάς» και «κανόνας» (692), αναλόγως το εγχειρίδιον δηλώνεται ως «συλλογή συνταγών και κανόνων» (E 356). Παράλληλα, η κραυγαλέα μετριοφρων δήλωση «η πατρίς θέλει ψηφίσει αστυκόν δι' ημάς στέφανον» (692) μπορεί να συγκριθεί με την φράση «η δε μετριοφροσύνη δεν μας εμποδίζει να πιστεύσομεν ότι θέλει συντελέσει όσον και η Μέθοδος του Ολλενδόρφου...», αλλά και τον χαρακτηρισμό του ως «κοινοφελούς έργου» (E 356-7).

Σημαντικό σημείο στο κείμενο του 1863 αποτελεί και η διάκριση των καλών έργων γραμμένων από «ιδιοφυία», η οποία «δεν δύναται να παραβεί τους κανόνας» (692), από τα κακά έργα των πρωτοπειρών. Τονίζει ότι από τα καλύτερα έργα ηγαίνουν οι κανόνες και όχι από τους κανόνες τα καλά έργα. Αυτό θυμίζει τις απόψεις του Ροϊδη για τη σχέση του κανόνα με την έμπνευση και τη φαντασία το 1877, για τις οποίες δεν γίνεται να αναφερθούμε αναλυτικά εδώ. Αρκεί μόνο χαρακτηριστικά να θυμηθούμε ότι, μιλώντας για τους κανόνες και την άποψη του Ροε στη «Φιλοσοφία της σύνθεσης», παρατηρεί σε σημείωση: «Μόνον ο ... Ροε, παραδοξολογών μάλλον ή σπουδάζων, ισχυρίσθη ότι η επιμέλεια και ο κόπος δύνανται ν' αντικαταστήσωσι την έμπνευσιν» (B 251).

Ο χωρισμός του κειμένου του 1863 σε τρία κεφάλαια αντιστοιχεί στην προαναγγελία του «Εγχειριδίου» για τρία κεφάλαια (E 357), κάτι που ωστόσο δεν ακολουθεί ο Ροϊδης, αφού ούτε εκδίδει ούτε τελειώνει το κείμενο. Όπως ειπώθηκε ωστόσο, το πρώτο κεφάλαιο από το κείμενο που μας ενδιαφέρει αντιστοιχεί σε μεγάλο μέρος του «Εγχειριδίου» (E 357-361), εκτός από την παρένθεση με τον «κανόνα

των δώδεκα τριάδων» και την «περιγραφική μέθοδο των Βυζαντινών» (E 357-8). Οι διαφορές στη γλώσσα δικαιολογούνται από τη μεσολάβηση τουλάχιστον τριάντα δύο χρόνων ως το 1896, χρονιά δημοσίευσης της ανθολογίας Κασδώνη, που αναφέρεται και ως *terminus post quem* για το «Εγχειρίδιο». ⁴

Ενδεικτικά παρατίθενται κάποια χωρία από το κείμενο του 1863 για να γίνει η σύγκριση:

~ «Το πρώτον όπερ παρουσιάζεται εις την φαντασίαν του θέλοντος να γράψει μυθιστόρημα, είναι η εικών και η περιγραφή των προσώπων»

~ «η εργασία αυτή θέλει γίνει ευχερεστέρα όταν παρατηρήσωμεν ότι... υπάρχουνσι τέσσαρες διακεκριμένοι απ' αλλήλων σχολαί» ⁵

~ «Υποθετόν ότι πρόκειται να σχεδιογραφήσωμεν την εικόνα νεαράς κόρης... ήτις ουδέποτε ελλείπει από μυθιστορίας...»

~ «Αν ελέγομεν ότι η Μαρία έχει λευκήν την χροιάν, κυανούς τους οφθαλμούς, ξανθήν την κόμην... ουδείς θα ενεθουσία δι' αυτήν»

~ «Μαρία. – Ωραίον άνθος δεκαέξ ανοίξεων· η χροιά αυτής είναι κράμα κρίνων και ρόδων. Τα χείλη της είναι δροσερότερα ερυθρού χαιρεφύλλου υγρού εισέτι εκ της πρωϊνής δρόσου... τα μαλλία της χρυσοειδή ως η κόκκου χρώμα έχουσα κρηστέρα, το δε σώμα της κλίνει επιχαρίτως ως ο τρυφερός και εύρωστος καυλός ωραίου προσκλίνοντος κρίνου, το οποίον σείεται υπό της πνοής των ανέμων».

Εκτός από αυτά υπάρχουν και αρκετά άλλα σημεία (ειδικά οι περιγραφές) που δείχνουν ξεκάθαρα τη σχέση των δύο κειμένων, ενώ το υπόλοιπο κείμενο του 1863 (693-4 και 713-7) παρουσιάζει, εκτός από τη γλώσσα και το γνωστό ροϊδείο ειρωνικό ύφος, στοιχεία που παραπέμπουν σε άλλα κείμενά του της ίδιας εποχής. Το κείμενο που επιλέγει να μεταφράσει του ταιριάζει απόλυτα και στην ιδιοσυγκρασία και στις αισθητικές απόψεις του ή σε συγκεκριμένες τεχνικές και σχήματα που χρησιμοποιοίει. Για παράδειγμα η αναφορά του στο γεγονός ότι συχνά οι πρόλογοι είναι άχρηστοι (693⁶ -694^α) παραπέμπει στις απόψεις του για τους προλόγους του Βλάχου (B 31-2)· η αναφορά στην «καταστρεπτική των σκωλήκων ενέργεια» (694^α) θυμίζει τη μνεία στην τύχη έργων που είναι μόνο στους «σοφούς και τους σκώληκας γνωστά» (A 70)· ή η «αρχαϊκή οσμή» (716⁶) στα κεφάλαια ενός ιστορικού μυθιστορήματος θυμίζει την «οσμή παλαιού χαρτίου» η οποία «εξύπνιζεν αμέσως την ανάμνησιν της Παπίσσης» (A 68)· πολλά από τα κλισέ που αναφέρει είναι ακριβώς αυτά που ανατρέπει ή σατιρίζει σε πολλά κείμενά του, όπως την καταιγίδα για δραματικά κείμενα («Ψυχολογία Συριανού συζύγου»), τα μεσάνυχτα ως την ώρα κατά την οποία πρέπει να συμβούν σημαντικά πράγματα («Καρδιόκτυπος» κ.ά.), οι εραστές που πρέπει να είναι «ισχνοί και ωχροί» (694⁶)· η αναφορά στο ειδυλλιακό και το ανατολικό μυθιστόρημα παραπέμπει στις απόψεις του για τις ανάλογες κατηγορίες στα ελληνικά πράγματα (π.χ. πρόλογος στις *Σκηές της ερήμου*) - εξάλλου και οι όροι θυμίζουν Ροϊδή. Γενικότερα όμως στο δεύτερο κομμάτι που δημοσιεύει τείνει να ελέγχει τις κοινοτοπίες και την άσκοπη χρήση «συνταγών» όχι μόνο από τους ρεαλιστές αλλά και από τους ρομαντικούς, ειδικά στο κομμάτι που αφορά στο «υποχθόνιον [=γοθτικό] μυθιστόρημα» (714⁶).

Αν δεχτούμε το κείμενο ως ροϊδικό, αυτό που πρωτίστως επιβάλλεται να διερευ-

νηθεί, εκτός από τον εντοπισμό του πρωτοτύπου, είναι ο λόγος που ξαναδουλεύει ένα πρώιμο κείμενο στην τελευταία ώριμη φάση του συγγραφικού του έργου και γιατί τελικά δεν το δημοσιεύει. Τέλος, μία σημαντική διαπίστωση για την αισθητική αντίληψή του περί τέχνης είναι η χρήση του ειρωνικού ύφους και της σάτιρας,⁶ μέσω των οποίων αναζητεί το Ωραίο και το κακότεχνο σε όλο το εύρος της παραγωγής, είτε ρομαντικής είτε ρεαλιστικής. Όμως, για τα θέματα αυτά χρειάζεται ξεχωριστή μελέτη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Α. Γεωργαντά, *Εμμανουήλ Ροΐδης. Η πορεία προς την 'Πάπισσα Ιωάννα'*, Ιστός 1993, 275.
2. Ο Ροΐδης χρησιμοποιεί τον St. Beuve και στο σημείωμα για το *Οδοιπορικό* (ό.π. 171).
3. Βλ. Ε. Ροΐδης, *Απαντα τ. Ε' 1894-1904* [επιμ. Α. Αγγέλου], Ερμής 1978, 354-361. Στο εξής η παραπομπή εντός κειμένου με τον αριθμό τόμου και τη σελίδα ή σελίδες κατόπιν.
4. Αν και έτος έκδοσης αναφέρεται το 1896, τα περιεχόμενα ήταν ήδη γνωστά από το τέλος του 1895, αφού ο Ν. Επισκοπόπουλος αναφέρει την έκδοση σε άρθρο του της 15ης Δεκεμβρίου 1895. Αν σκεφτούμε ότι ο Ροΐδης έχει πολύ καλή φιλική σχέση με τον Επισκοπόπουλο, είναι φυσικό να θεωρήσουμε σίγουρο ότι τα περιεχόμενα της έκδοσης του ήταν γνωστά από το τέλος του 1895.
5. Παρόλο που φαίνεται ότι στο «Εγχειρίδιον» παραλείπεται η «λεπτολόγος Σχολή» του παλαιότερου, στην ουσία αναφέρεται αργότερα προς το τέλος του, αν και με διαφορετικό όνομα («λεπτομερής»: Ε 360). Κατά τον ίδιο τρόπο αλλάζει και η παρομοίωση με το μικροσκόπιο και γίνεται με τη φωτογραφία, αφού και στην Ελλάδα το 1895 ο νατουραλισμός έχει ήδη ταυτιστεί με τη νέα τότε εφεύρεση.
6. Η Α. Γεωργαντά παρατηρεί ότι ο Ροΐδης υιοθετεί τη σάτιρα ως όπλο κυρίως με την *Πάπισσα* (ό.π. σημ. 1, σελ. 215). Αν αυτό το κείμενο είναι δικό του, η χρονολογία υιοθέτησής της τοποθετείται πιο πριν, σχεδόν στην αρχή της συγγραφικής του πορείας.

Θεοδώρα Κωνσταντοπούλου & Νίκος Μαυρέλος

Παρατηρήσεις στην επανέκδοση των Απάντων του Βασίλη Μιχαηλίδη

Παρά τις τυπογραφικές και άλλες βελτιώσεις που έγιναν στην επανέκδοση των Απάντων του Β. Μιχαηλίδη (Λευκωσία, εκδ. Χρ. Ανδρέου, 2002), και η μορφή αυτή θαρνύεται από λάθη που θα έπρεπε ή θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί, καθώς αναπαράγονται αβασάνιστα από προγενέστερες εκδόσεις. Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις η διόρθωσή τους είναι αδιαμφισβήτητη, αφού ο ίδιος ο Μιχαηλίδης προνόησε να επισυνάψει (στον τόμο του 1911) δισέλιδο κατάλογο με διορθωμένα παροράματα, τα οποία ωστόσο αγνόησαν οι περισσότεροι από όσους δοκίμασαν από τότε να εκδώσουν ή να επιμεληθούν τη μερική ή συνολική έκδοση των ποιημάτων του (Α. Ιντιάνος, Κ. Μόντης & Α. Χριστοφίδης, Κ. Χρυσάνθης, Π. Παρασκευάς, Γ. Κατσούρης· μόνον ο Ν. Ξιούτας προσέχει και υιοθετεί τις διορθώσεις αυτές).¹ Θα σταθώ σε μερικά παραδείγματα:

1. Στην επική σύνθεση «Η 9η Ιουλίου 1821 εν Λευκωσία Κύπρου» (στροφή 34, στίχος 10), ο ποιητής διόρθωσε το ρήμα *μερίζω* σε *μελιζώ*. Σωστά ο Μιχαηλίδης

κάνει τη διόρθωση αυτή για τις ανάγκες του στίχου: γρυ να μας πουν, μελίζω τους τζιαι κάμνω τους σαλάταν. Το αρχαιοελληνικό μελίζω σημαίνει διαμελίζω, κόβω σε τεμάχια, ενώ το επίσης αρχαιοελληνικό μερίζω σημαίνει διανέμω, διαιρώ. Ας σημειωθεί ότι το ρήμα μελίζω με την ίδια σημασία χρησιμοποιείται και στη «Χιώτισσα»: ο αδελφός της ηρωίδας απειλεί τους Τούρκους με τα λόγια: εν να βουττήσω να σας μελίσω (στροφή 14, στίχος 9).

2. Στο ίδιο ποίημα, θα πρέπει να υιοθετηθεί η διόρθωση από τον ποιητή του ρήματος βράζει σε βάζει (στροφή 56, στίχος 2). Και εδώ ο ποιητής χρησιμοποιεί το αρχαιοελληνικό βάζω, που έχει διατηρηθεί στο κυπριακό ιδίωμα με τη σημασία του φωνάζω, κλαίω, οδύρομαι, κάνω θόρυβο, βουίζω. Άλλωστε, από τα συμφραζόμενα του κειμένου (Ύστερα πιον που το κακόν ακούστην μες στην χώραν./ τζιαι που το κλάμαν άρτζεψεν η χώρα πιον να βάζει), δεν δικαιολογείται η χρήση του βράζει (με την έννοια του ζεσταίνεται), αφού η εξόντωση των αρχιερέων γίνεται αργά το απόγευμα (στροφή 51, στίχος 1). Εξάλλου, και αλλού ο Μιχαηλίδης χρησιμοποιεί την ίδια λέξη ή παράγωγές της με ανάλογη σημασία: Για παράδειγμα, στη «Χιώτισσα» (στροφή 9, στίχος 6) η ηρωίδα νιώθει ότι ακούει ακόμη τη βουή, τον απόηχο της συμφοράς που βρήκε το νησί και την οικογένειά της κατά το Πάσχα του 1822: Θωρώ νεκρούς 'κόμα ομπροστά μου/ τζ' εν ο βασμός 'κόμα μες στ' φκιά μου. Με την ίδια σημασία χρησιμοποιείται η λέξη βασμός και στο προγενέστερο ποίημα «Η Κύπρος προς τους λέγοντας ότι δεν είναι ελληνική»: Άκουσα τζ' είδα τον βασμόν που 'καμναν τ' άρματά του.

3. Στη «Χιώτισσα» ο Μιχαηλίδης διορθώνει στη στροφή 33, στίχος 9 το είναι χαρούμενη σε είσαι χαρούμενη, αφού η έκφραση αυτή αναφέρεται στο πρόσωπο της Χιώτισσας: Θωρώ τα σείλη σου γελαστά/ είσαι χαρούμενη, τζ' η καρκιά μου/ που την χαρά μου φτεροπετά. Μετά τη λέξη χαρούμενη κρίνεται απαραίτητη η προσθήκη ενός κόμματος για να διευκολυνθεί η σωστή ανάγνωση του στίχου και να αποδοθεί ο διασκελισμός. Τη διόρθωση είσαι χαρούμενη υιοθετούν, εκτός από τον Ν. Ξιούτα, και οι Κ. Μόντης και Α. Χριστοφίδης.

4. Εξάλλου, θα πρέπει να διορθωθεί και μια άλλη (προφανώς τυπογραφική) αβλεψία στο ίδιο ποίημα, την οποία ενδεχομένως δεν πρόσεξε ο ποιητής: Ο τέταρτος στίχος της 31ης στροφής είναι ο μοναδικός ανάμεσα στους 420 στίχους της «Χιώτισσας» που χωλαίνει: τζιαι βάλλει μιαν φωνήν στην ρκαν. Ο Α. Ιντιάνος φροντίζει να «προσθέσει» μια συλλαβή στον οκτασύλλαβο οξύτονο, ώστε να αποκατασταθεί ο δεκασύλλαβος: τζιαι βάλλει μιαφ φωνήν εις τηρ ρκαν. Την εκδοχή αυτή την υιοθετούν και οι Ν. Ξιούτας, Κ. Μόντης και Α. Χριστοφίδης. Ωστόσο μου φαίνεται περισσότερο σωστό αν διορθώσουμε το μιαν σε μιάλην (μεγάλη). Η πρότασή μου αυτή βασίζεται τόσο στη μετρική του κειμένου όσο και στα νοηματικά συμφραζόμενα του στίχου: α) ο δεκασύλλαβος στίχος αποκτά την κανονική του ροή, αφού «σπάξει» σε δυο ημιστίχια, που τονίζονται στη δεύτερη και στην τέταρτη συλλαβή του καθενός (συχνό φαινόμενο στη «Χιώτισσα»). Εξάλλου, η δυνατή φωνή της Λισιέ-Άνας, που είναι επίσης χριστιανή αιχμάλωτη από τη Χίο, αποτυπώνει την αγωνία και την επιθυμία της να απελευθερωθεί μαζί με την συμπατριώτισσά της Ελένη, τη στιγμή που ακούει κρυφά ότι η τελευταία πρόκειται να φυγαδευτεί από τον αδερφό της: Καθώς

σιονώννετ' έσσω σαν πελλαμένη, δηλαδή χιμά μέσα ορημητικά σαν τρελή, είναι φυσικό να κραυγάσει την αγωνία της αλλά και τη χαρά της για την άφιξη του απελευθερωτή νέου. Με τη σειρά της η γριά ζητιάνα καλεί την αναστατωμένη Αισίε να ησυχάσει για να μην προδοθούν τα σχέδιά τους και να έχουν το άσχημο τέλος των αρχιερέων: *Κόρη μου σφάζουν μας σαν αρνάες, / βρίζε για όνομαν του Θεού / δεν είδες, κόρη μου, οι Δεσποτάες / είναι 'ν' ποπάθασιν τζιαμπρού;* (στροφή 32, στίχοι 1-4). Υπάρχει όμως και ένα άλλο στοιχείο που δεν συνάδει με τη διόρθωση του Ν. Ειούτα: Στην έκδοση του 1911 είναι σαφές ότι ο Μιχαηλίδης χρησιμοποιεί τον συντετμημένο τύπο του εις την γράφει σ' την. Το πιο πιθανό είναι ότι έχουν παραλειφθεί κατά λάθος τα στοιχεία λ και η της λέξης *μιάλην*, και έτσι ο εννιασύλλαβος οξύτονος (=δεκασύλλαβος) μειώθηκε σε οκτασύλλαβο οξύτονο.

5. Κάποιο πρόβλημα φαίνεται να υπάρχει και στον πέμπτο στίχο της 39ης στροφής του ίδιου ποιήματος. Έτσι, ενώ οι Α. Ιντιάνος, Ν. Ειούτας, Κ. Μόντης και Α. Χριστοφίδης υιοθέτησαν τη μορφή *Έρκεται τζ' έμπηκεν 'ποσταμένη*, οι Π. Παρασκευάς και Γ. Κατσούρης προτίμησαν το *Έρκεται τζ' έμπην αποσταμένη*. Το πρόβλημα δημιουργήθηκε επειδή στην έκδοση του 1911 δεν φαίνονται τα δυο τελευταία γράμματα της λέξης *έμπηκεν*, ενώ το ψηφίο κ είναι μισοσβησμένο. Όμως δεν φαίνεται να έχει σβηστεί το αρχικό α στη λέξη *ποσταμένη*, παρόλο που μια τέτοια εκδοχή, δηλαδή η λύση την οποία αρχικά προκρίνει ο Α. Ιντιάνος, θα βόλευε α) να αποδοθεί κανονικά η τομή στη μέση του δεκασύλλαβου στίχου και β) να αποκατασταθεί κατά κάποιο τρόπο ο χαλαρωμένος ρυθμός του. Εξάλλου, στο κυπριακό ιδίωμα χρησιμοποιείται περισσότερο ο τύπος των λέξεων *ποστέκουμαι*, *ποσταμένος*, *ποστασιά*: δηλαδή το αρχικό α της πρόθεσης από εκπίπτει.² Ας θυμηθούμε εδώ ότι ο Μιχαηλίδης γράφει στη «Χιώτισσα»: *τζ' ήμουν όρωμένη τζαι ποσταμένη*.

6. Στην έκδοση του 1911 το ποίημα «Η Χιώτισσα» συνοδεύεται με τον υπότιτλο «Εν Λεμεσώ κατά το 1821» και ακολούθως αναγράφονται τα παρακάτω:

Η υπόθεση του επομένου ποιήματος είναι η εξής: Όταν ερωτούσα τους παλαιούς γέροντας διά τα εν Κύπρω συμβάντα του εικοσιένα, ο μακαρίτης Κωνσταντίνος Κύζας μού είπε: «δεν γνωρίζω πολλά πράγματα· γνωρίζω μόνον ότι εδώ εις την Λεμεσόν έφεραν οι Τούρκοι Χιώτισσες κι επουλούσαν, ένας δε Μπέης εξακουστός πλούσιος έφερε μίαν Χιώτισσαν και εκάθετον εις το σπίτι της Μαρουδίτσας, εις το οποίον κάθεται σήμερα ο κ. Τρύφων Ηλιάδης, και κατόπιν ήλθεν ο αδελφός της με το καράβι και την έκλεψε κρυφά και έφυγεν». Επί των λόγων τούτων λοιπόν βασίζόμενος έκαμα το ποίημα αυτό. Ο ποιητής.

Τόσο ο υπότιτλος όσο και το πληροφοριακό σημείωμα που προτάσσει ο ποιητής εξαφανίζονται σ' όλες τις μεταγενέστερες εκδόσεις, με εξαίρεση την έκδοση του Ν. Ειούτα. Νωρίτερα, ο Α. Ιντιάνος διατήρησε τον υπότιτλο, αλλά παρέλειψε το προλογικό σημείωμα. Δεν θα έπρεπε το σημείωμα αυτό να διατηρηθεί τουλάχιστον σε υποσημείωση;

Βέβαια, οριστικές ή περισσότερο βάσιμες απαντήσεις στα ζητήματα αυτά μπορούν να δοθούν μετά την έκδοση των αυτόγραφων ποιημάτων του Β. Μιχαηλίδη, πολλά από τα οποία διασώθηκαν στα αρχεία των Α. Ιντιάνου και Αιμ. Χουρμούζιου και θα βοηθήσουν σε μια έγκυρη κριτική έκδοση του έργου του.³

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναφέρομαι στις εκδόσεις: Βασιλείου Μιχαηλίδου, *Ποιήματα*, πρόλογος Χριστόδουλος Σ. Χουρμούζιος, Λεμεσός 1911· ανατυπώθηκε από τις εκδόσεις Κ. Επιφανείου, Λευκωσία 1998. *Εκλογή από τα ποιήματα του Βασίλη Μιχαηλίδη*, επιμ. Αντ. Κ. Ιντιάνος, Λευκωσία 1942. Βασίλη Μιχαηλίδη, *Ποιήματα*, Εκδίδονται από επιτροπή που συστήθηκε κατά πρόταση του Δημοτικού Συμβουλίου Λεμεσού, Πρόεγόμενα Ν. Ξιούτας, Λεμεσός 1960· ανατύπωση: Κύπρος 1972. Κώστας Μόντης & Ανδρέας Χριστοφίδης, *Κυπριακή ανθολογία*, Αθήνα, Alvin Redman Hellas, [1965]· *Ανθολογία κυπριακής ποιήσεως συμπληρωμένη έως το 1973*, Αθήνα, Alvin Redman Hellas, 1973. Βασίλης Μιχαηλίδης, *Η 9η Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)*, πρόλογος Κ. Χρυσάνθη, Λευκωσία, ΕΠΟΚ, 1982. Β. Μιχαηλίδης, *Άπαντα*, επιμ. Παύλος Παρασκευάς, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1987. Β. Μιχαηλίδης, *Άπαντα*, επιμ. Γιάννης Κατσούρης, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 2002. Ανακριβής είναι η πληροφορία που δίνεται σε προλογικό σημείωμα της πρόσφατης επανέκδοσης (Β', σ. 15) ότι το «Μακράν σου» είναι το ένα από τα δυο αθησαύριστα ποιήματα του Μιχαηλίδη που παρουσίασα πρόσφατα (Ακτή, τχ. 19, 1994, σ. 277-286)· πρόκειται για τα ποιήματα «Προ της εικόνας της» και «Το συνέδριον του αφοπλισμού».
2. Κυρ. Χατζηγιάννου, *Ετυμολογικό λεξικό της ομιλούμενης κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 1996, σ. 154· Κ. Γ. Γιαγκουλλής, *Θησαυρός της κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 2002, σ. 362.
3. Ο Μ. Πιερός εξήγγειλε την έκδοση σε τόμο των αυτόγραφων ποιημάτων του Μιχαηλίδη, που θα συνοδεύεται με κριτική έκδοση του έργου του. Βλ. εφ. *Η Καθημερινή*, 8 Ιουλ. 2001 και *Βασίλης Μιχαηλίδης, Η Ρωμιοσύνη εν' φυλή συνόττειαρη του κόσμου*, επιμ. Μ. Πιερός, Λευκωσία, Θ.Ε.Π.Α.Κ., 2001, σ. 187-188.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Ποιητική σύμπτωση ή επίδραση;

Στον 6ο τόμο της Βασικής Βιβλιοθήκης (επιμ. Μ. Νικολαΐδης, Αθήνα, Ι. Ν. Ζαχαρόπουλος, 1957, σ. 183), που είναι αφιερωμένος στην κυπριακή λογοτεχνία, περιλαμβάνεται και το εξής δίστιχο:

Στο Κίτιν εν' η κοίτη μου, στο Μενεού χωρκόν μου,
και στο Όμοος όπου λαλούν εν' τ' αγαπητικόν μου.

Το πρώτο ημιστίχιο του αρχικού στίχου θυμίζει βέβαια την αρχή του υπ' αριθμόν 135 ποιήματος από τα κυπριακά ερωτικά ποιήματα του 16ου αιώνα (έκδοση Θέμις Σιαπκαρά-Πιτσιλλίδου, 1952, 1976):

Κίτιν, πιον, κοίτην δώσε μου, την κοίτην να κοιτάσω
ωσάν εσέν, παράδεισε των αιστητών των πλάσων.

Στην έκδοση της Βασικής Βιβλιοθήκης δεν δηλώνεται η προέλευση των δίστιχων που ανθολογούνται. Ο Ν. Κλ. Λανίτης, όμως, που προλογίζει τον τόμο, έχει υπόψη του τα κυπριακά δίστιχα των συλλογών Λεγκράν, Τομαζέο, Πασώ, Λίντικε, Αθ. Σακελλάριου, Σ. Μενάρδου, Ν. Γ. Κυριαζή κ.ά.¹ Αν το πιο πάνω δίστιχο συντάχθηκε μετά τη μερική έκδοση των ποιημάτων του 16ου αιώνα από τον Λεγκράν (1881), τότε ενδεχομένως ο συντάκτης του είχε υπόψη του το ποίημα της συλλογής του Μαρκιανού κώδικα. Αν όχι, τότε αυτός προφανώς επιλέγει να δηλώσει ως κοίτη του (καταφύγιο, φωλιά) το Κίτι(ον) της Λάρνακας λόγω ηχητικής συνάφειας ανάμεσα στις δυο λέξεις· και στη συνέχεια αναφέρει ως χωριό του τη γειτονική κοινότητα Μενεού. Βέβαια, δεν αποκλείεται ο άγνωστος λαϊκός ποιητής που συνέταξε το δίστιχο αυτό να κατάγεται από την περιοχή αυτή.

Από την άλλη, η μεσαιωνική πολιτεία του Κιτίου δεν έχει εξακριβωθεί ως η γενέτειρα του άγνωστου μεταφραστή-δημιουργού του 16ου αιώνα, ο οποίος πάντως, σε σχέση με τον μεταγενέστερο λαϊκό ή λαϊκότροπο ποιητή, «παίζει» με μεγαλύτερη δεξιοότητα με τις ομόηχες λέξεις Κίτι, κοίτη, κοιτάσω.² Άλλωστε, το πρόβλημα της ταυτότητας του ποιητή του 16ου αιώνα παίρνει στις μέρες μας άλλη τροπή, αφού αυξάνονται οι αξιόπιστοι μελετητές (Β. Πεκοράρο, Μ. Βίτσι, Έλση Μαθιοπούλου, Ντ. Χόλτον, Ζ. Γκριβώ) που μιλούν για ομάδα ποιητών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το δίστιχο δεν περιλαμβάνεται στις συλλογές των Αθ. Σακελλάριου, Χρ. Παπαδόπουλου και Σ. Μενάρδου, που εκδόθηκαν με επιμέλεια του Θ. Παπαδόπουλλου (Λευκωσία, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 1975, 2001) και Μεν. Χριστοδούλου (ό.π., 1987).

2. Έως τις μέρες μας διατηρούνται οι ιδιωματικές λέξεις τζοιδιάζω και τζοιδιαστρον ή τζοίτα, τζοιτάζω και τζοίταστρον (από το αρχαιοελλ. κοίτη· βλ. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, *Θησαυρός της κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 2002, σ. 362· Κυρ. Χατζηγιάννου, *Ετυμολογικό λεξικό της ομιλούμενης κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 1996, σ. 190.

Α. Π.

Καβαφικές παρωδίες από τήν ἑπαρχία

Στίς γνωστές καβαφικές παρωδίες τῆς Ἀθήνας δέν φαίνεται νά ὑστεροῦσε καί ἡ ἑπαρχία. Μία ἀπό αὐτές, κατά τόν Ἰ. Ν. Νικολαΐδη (*Τά Γιάννινα τοῦ Μεσοπολέμου*, Ι, 1997, σ. 1546) δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα *Ἡπειρος* πού ἴδρυσε ὁ Γ. Χατζῆς-Πελλερέν, καί ὅταν ἐκεῖνος πέθανε, τή διηύθυνε ὁ γιός του Δημήτρης Χατζῆς. Ἀναφέρεται στίς τελευταῖες προμεταξικές ἐκλογές (τῆς 26.1.1936) καί σέ αὐτήν παρωδεῖται ὁ ἀρχηγός τοῦ «Κόμματος τῶν Ἐλευθεροφρόνων» Σπ. Μπότσαρης, πού εἶπαγνε «μέ τό φανάρι» νά βρεῖ συνυποψήφιους τοῦ συνδυασμοῦ του. Τήν παραθέτω:

ΔΙΟΓΕΝΗΣ ...Ο ΠΟΛΙΤΕΥΟΜΕΝΟΣ

Ἄλά μανιέρ ντέ Καβαφί

Μεγάλη ἐγένετο τήν ἐποχὴν ἐκείνην φασαρία
εἰς τόν νομόν Ἰωαννίνων διά τά ἐκλογικά.

Ἦσαν περίπου ὀγδοήκοντα ὑποψήφιοι
πάσης φυλῆς καί γένους κι ἡλικίας
ἀπό τά πέρατα τοῦ κόσμου ξεκινήσαντες
νά σώσουν τόν λαόν!

Καί ἦτο τῶνόντι ἓνα κράμα ποικιλόχρωμον
ἀνθρώπων καί κομμάτων κι ἐμβλημάτων.

Ὅμως ἐκεῖνος μέσα σέ ὅλους ἐξεχώριζε
κι ἦταν πολλές φορές πού ὅπως περνοῦσε
μέσ' τό παζάρι τῶν Ἰωαννίνων μοναχός του,
μ' ἓνα φανάρι, ψάχνοντας συνυποψήφιους νάβρη
μέ τό κεφάλι κάτω ἀπ' τό μπερέ του
(διότι πρῶτον ἦτον ὁ μπερές κι ἡ κεφαλή κατόπι)
—ἦταν φορές πού ὁ νοῦς μας ξαναγύριζε
στ' ὠραῖο πανηγύρι τῶν Ἀπόκρεω!...

Παρωδία ενδιαφέρουσα και για τούς ἐξῆς λόγους: εἶναι ἀπὸ τίς σχετικὰ παλαιότερες (δὲν εἶχε κλείσει τριετία ἀπὸ τὸν μῆνα τοῦ θανάτου τοῦ Καβάφη): ἔχει θέμα τῆς τήν τρέχουσα πολιτικῆ· καὶ παρότι εἶναι ἀνυπόγραφη, συμφωνῶ πῶς συγγραφέας τῆς πρέπει νὰ εἶναι ὁ γνωστός μας πεζογράφος Δημήτρης Χατζῆς. Πού ὅμως, ἤδη, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ ἄρχισε νὰ πρωτοπαρουσιάζεται στὰ γράμματα, ὄχι ὡς πεζογράφος, ἀλλὰ ὡς ποιητής.

Γιάννης Δάλλας

Τρία «βιβλία» του Ρώμου Φιλύρα

Σκοπὸς τοῦ παρόντος σημειώματος εἶναι νὰ περιγράψει βιβλιογραφικῶς τρεῖς ἐκδόσεις ποιημάτων τοῦ Ρώμου Φιλύρα. Μετὰ ἀπὸ σχετικῆ, μα καθόλου πρόχειρῆ ἐρευνά μου στα υπάρχοντα βασικά βοηθήματα για τὸν ποιητὴ Φιλύρα, διαπίστωσα ὅτι οἱ ἐνδείξεις που παρατίθενται για τίς ἐν λόγω ἐκδόσεις εἶναι ἀτελέστατες, γεγονός που με οδήγησε στο πιθανὸ συμπέρασμα ὅτι ὅσοι ἔχουν γράψει για τὸ ἔργο τοῦ Φιλύρα δὲν ἔχουν πραγματοποιήσει αυτοψία στα «βιβλία» αὐτά. Θέτω τὴ λέξη «βιβλία» ἐντὸς εἰσαγωγικῶν, ἐπειδὴ τὰ δύο ἀπὸ αὐτά δὲν ἀνταποκρίνονται στη διεθνῶς κρατούσα ἐννοία περὶ βιβλίου, μα καὶ πρόκειται για ὀλιγοσέλιδα φυλλάδια, κάτω τῶν 16 σελίδων. Ἡ περιγραφή μου στηρίζεται σε πρόσφατη αυτοψία σε παλαιὸ βιβλιοπωλεῖο:

Ρώμου Φιλύρα: *Ἡ Ἐρχόμενες*. Ἀθήναι - 1920.

Σχ. 13,5 X 10,2 εκ. ~ Σελ. 8.

Ἐνα ἐνιαῖο ποίημα σε 14 τετράστιχες ὁμοιοκατάληκτες (αβαβ) στροφές. Το ἄρθρο τοῦ τίτλου (H) με υπογεγραμμένη.

Στὴν τελευταία χ.α. σελίδα 8: Ἔργα τοῦ ἴδιου: *Ρόδα στον ἀφρό* (1911) ~ *Ὁ Θεατρίνος τῆς Ζωῆς* (1916) ~ *Γυρισμοί* (1918). Προσεχές: *Κλεψύδρα* (Νέα ποιήματα) ~ *Ἡ Ωραίες* (Νέα ποιήματα). Στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδας: Δρ[αχμές] 2.

Ρώμου Φιλύρα: «*Κλεψύδρα*». Τύποις: Ἑλληνογαλλικοῦ Τυπογραφείου. Πανεπιστημίου 43. 1921.

Σχ. 15,5 X 11 εκ. ~ Σελ. 16.

Περιλαμβάνει δέκα ποιήματα: «Νέα εἰσόδια», «Ἀττικὸς αἰθέρας», «Στον καθρέφτη», «Κούκλες», «Νέρων καὶ Λύγεια» [με υποσημείωση: «Σκιρτή ἀπὸ τὸ Κῶ βάντις»], «Καδένα», «Καρτέρι», «Στὸ χωρισμὸ τῆς», «Ταίρι θανάσιμο», «Λιμάνι».

Στὴν τελευταία χ.α. σελίδα 16: Βιβλία τοῦ Ρ. Φιλύρα: *Ρόδα στον ἀφρό*, ποιήματα (1911) ~ *Ὁ Θεατρίνος τῆς Ζωῆς*, πρόζα (1916) ~ *Γυρισμοί*, ποιήματα (1918) ~ *Ἡ Ἐρχόμενες*, ποίημα (1920). Ἐτοίμα [για τύπωμα]: Σιλουέττες.

Ρώμου Φιλύρα: *Ὁ Πιερότος*. 1922.

Σχ. 14 X 10,5 εκ. ~ Σελ. 8 [2 χ.α.+4+2 χ.α.].

Ἐνα ἐνιαῖο ποίημα σε 11 τετράστιχες ὁμοιοκατάληκτες (αβαβ) στροφές.

Στην τελευταία χ.α. σελίδα 8: Βιβλία Ρ. Φιλύρα: *Ο Θεατρίνος της Ζωής* (1916) ~ *Κλεψύδρα* (1921). Προσεχώς: *Σιλουέττες*.

Στο κάτω μέρος της ίδιας σελίδας: Τύποις Ελληνο-Γαλλικού Τυπογραφείου. Δραχ. 3. Ολόκληρη η χ.α. σελίδα 8 επαναλαμβάνεται και στο οπισθόφυλλο.

Η αρίθμηση των σελίδων ξεκινά από τη σελ. [3] και τελειώνει στη σελ. [6]. Οι σελ. [1-2] και [5-6] δεν αριθμούνται.

Όπως γνωρίζουμε όλοι, συλλογές με τίτλους *Η Ωραίες* και *Σιλουέττες* δεν τύπωσε ή δεν πρόλαβε να τυπώσει ο Φιλύρας. Είναι πολύ πιθανόν, τα ποιήματα που λογάριάζε να συμπεριλάβει υπό αυτούς τους τίτλους να έχουν σιωπηρά συσσωματωθεί στην έσχατη, και πιο ώριμη, ποιητική του εμφάνιση, στη συλλογή *Θυσία. 1919-1923*, που τυπώθηκε λίγα χρόνια πριν από τον εγκλεισμό του στο ψυχιατρείο. Όπως σημειώνει, εξ άλλου, ο Αιμ. Χουρμούζιος που επιμελήθηκε και προλόγησε το 1938 την ανολοκλήρωτη έκδοση των Απάντων του Φιλύρα, «για τα ποιήματα δε μπορεί κανένας να ξέρει αν ήταν άλλα από εκείνα που βγήκαν κατόπιν με διάφορους τίτλους. Μάλλον θα πρόκειται για τίτλο μόνο που υπήρχε ως πρόθεση κι έχει εγκαταλειφθεί.»

Το αναπάντητο, πάντως, ερωτηματικό αιωρείται και εξακολουθεί να παραμένει: Τί ώθησε τον Φιλύρα να εκδώσει αυτά τα τρία «βιβλία», και μάλιστα διαδοχικά, σε διάστημα δύο ετών; Τί προσδοκούσε και σε τί απέβλεπε, δίνοντας αυτοτελή τυπογραφική και εκδοτική υπόσταση σε συνολικά 12 ποιήματά του;

Δημήτρης Δασκαλόπουλος

Μεταπολεμικές επιβιώσεις του Αντρέα Ζεβγά στο έργο του Αιμ. Χουρμούζιου

Όσοι ασχοληθήκαμε με το έργο του Αιμίλιου Χουρμούζιου, προπολεμικό και μεταπολεμικό, προσπαθώντας να μην εξετάζουμε τα ιστορικά δεδομένα που το περιβάλλουν με την πολιτική μυωπία της περιόδου εκείνης, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο ροβεσπιερικός και λίγο ως πολύ δογματικός Αντρέας Ζεβγάς —το ψευδώνυμο που ο Χουρμούζιος χρησιμοποίησε στα χρόνια του μεσοπολέμου— δεν εξέπνευσε με τη λήξη του πολέμου, αλλά επέζησε για αρκετά χρόνια ως alter ego του σοβαρού και με βαρύνουσα γνώμη για τα πολιτιστικά της σύγχρονης Ελλάδας διευθυντή της *Καθημερινής*. Ο Αλέξανδρος Αργυρίου που πρόσφατα αναφέρθηκε στα «σταθερά και κυλιόμενα κριτήρια» αυτής της σημαντικής αν και εν πολλοίς αγνοημένης μορφής των γραμμάτων, ελλαδικών και κυπριακών, παρατήρησε, με αφορμή τη μελέτη του Χουρμούζιου Κωνσταντίνος Θεοτόκης, ο εισηγητής του κοινωνικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα (1946) ότι ο συγγραφέας της «παραμένει μαρξιστής, τουλάχιστον ίσαμε αυτά τα χρόνια», εννοώντας με «αυτά τα χρόνια» την περίοδο μετά το '40. Είχε τότε σταματήσει συνειδητά να εργάζεται στην εφημερίδα, μια και

η διεύθυνσή της είχε αποφασίσει να κρατήσει παθητική στάση απέναντι στις δυνάμεις κατοχής. Έτσι, αποδεδειγμένος, «αφιερώθηκε στη μελέτη του έργου του Παλαμά, του Ο' Νηλ και του πεζογράφου Κωνσταντίνου Θεοτόκη».¹

Το ότι ο Χουρμούζιος ήταν μαρξιστής, ή, πάντως, χρησιμοποιούσε τον ιστορικό υλισμό ως ερμηνευτικό εργαλείο, τεκμαίρεται βέβαια από την μέθοδο που ακολούθησε τόσο στη μελέτη του για τον Θεοτόκη όσο και σ' αυτήν για τον Παλαμά. Και στις δυο περιπτώσεις τον ενδιαφέρουν εμφανώς οι γενικότερες συνθήκες που επηρεάζουν την κυοφορία των αντίστοιχων έργων, αφού μόνιμη σκόπευσή του είναι η διακρίβωση των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στο ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον και στον τρόπο που αυτό αντανακλάται στον ποιητικό ή στον πεζό λόγο, στις περιγραφές, στις ιδέες, στις ομιλίες και στην ψυχρόσυνθεση των χαρακτήρων. Αλλά και αρκετά αργότερα, συνεχίζει ο Αργυρίου, ο Χουρμούζιος, σε μια επισυλλίδα του δημοσιευμένη στην *Καθημερινή* (25.9.58), «μεσούσης της πιο δεξιάς πολιτικά περιόδου στην Ελλάδα και ενώ ήταν διευθυντής του Εθνικού Θεάτρου [...] παρέπεμπε σε άρθρο του Ζεβγά περί Καβάφη και παρακμής, που σήμαινε άμεση αναγνώριση κάποιων κρίσιμων θέσεων του της μαρξιστικής –τεταρτοδιεθνιστικής– περιόδου του».²

Όμως, μετά τα Δεκεμβριανά του '44 και την επανένταξή του στο δυναμικό της *Καθημερινής*, αναρωτιέται κανείς αν θα μπορούσε να προΐσταται της κατεξοχήν εφημερίδας του συντηρητικού χώρου ένας δημοσιογράφος που ανακύκλωνε αδιάστατα –έστω και ως Ζεβγάς– το μαρξιστικό του παρελθόν. Πάντως, αν και είναι βέβαιο ότι οι πολιτικές του θέσεις μετά το 1933, τη σύγκλιση με τον τροτσκισμό και τις συνεχείς συγκρούσεις του με τις ιδεολογικές τακτικές του ΚΚΕ σε θέματα της διανόησης, τα βαθύτερα κριτήρια της πολιτικής του ηθικής δεν μετακινήθηκαν και πολύ. Για παράδειγμα, δεν έπαψε ποτέ να προασπίζεται μια λογοτεχνία που θεματικά και γλωσσικά³ ήταν διαπλαστική και δεν ξεπερνούσε ορισμένα όρια. Έτσι, στα πιο όψιμα άρθρα του, συγκεντρωμένα μεταθανάτια στους τόμους *Στράτευση και ελευθερία*, *Παλιά και νέα ποίηση*, *Ειδωλολάτρες και ειδωλομάχοι*, αρνείται μεν τον συνθηματισμό και τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό, αφού διαστρέφουν την ελευθερία του λογοτέχνη και τον υποχρεώνουν να αναδεικνύει ένα σχήμα ζωής ανύπαρκτο, αλλά εξακολουθεί να συνδέει τη μορφή με το περιεχόμενο, υποστηρίζοντας ότι «η περιποίηση της μορφής δεν αποτελεί κατ' ανάγκην απομάκρυνση από το καυτερό πρόβλημα της ζωής».⁴ Από αυτή την άποψη υπάρχει μια σαφής ενότητα ή συνέχεια των προπολεμικών με τις μεταπολεμικές του θέσεις για τη λογοτεχνία.⁵

Το πόσο ρευστές είναι αυτές οι υποτιθέμενες διαχωριστικές γραμμές, που διακρίνουν τη μαρξιστική από τη φιλελεύθερη ιδεολογική του περίοδο, φαίνεται και από ένα επιπλέον τεκμήριο των απόψεων του Χουρμούζιου, τεκμήριο που ανάγεται στα αμέσως μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο χρόνια. Το 1946 δεν δημοσιεύεται μόνο η μελέτη του για τον Κωνσταντίνο Θεοτόκη· επανεκδίδεται και η παλαιότερη μετάφρασή του της μονογραφίας του Ανρύ Μπαρμπύς *Ιησούς* (Γκοβόστης, 1936) και μάλιστα, όπως αναγράφεται, «αναθεωρημένη», από τις αριστερού προσανατολισμού Ένωμένες Εκδόσεις. Ας έχουμε υπ' όψιν μας ότι τώρα ο Χουρμούζιος έχει αναλάβει τη διεύθυνση της *Καθημερινής*, μετά το θάνατο (1945) του Γεωργίου Βλάχου, σε μια περίοδο μετέωρη πολιτικά και για τούτο ιδιαίτερα οξυμένη ως προς τις ιδεολογικές

αντιπαράθεσις των συντηρητικών κομμάτων με την αριστερά. Εντούτοις η επανέκδοση του *Ιησού* φέρει ως μεταφραστή τον Αντρέα Ζεβγά, κι αυτό όχι μόνο για λόγους που αφορούν την προηγούμενη ιστορία του βιβλίου. Η μονογραφία του Μπαρμπύς, ενός εμβληματικού, σοσιαλιστή διανοούμενου που το έργο του εκτιμούσε ο Χουρμούζιος από την εποχή (1924-1925) που εξέδιδε το περιοδικό *Αβγή* στη Λεμεσό της Κύπρου, ξαναβγαίνει όπως είπαμε αναθεωρημένη. Ο πρόλογός του είναι εκτενέστερος του '26, με προσθήκες βιογραφικών και άλλων στοιχείων για τη ζωή του συγγραφέα, αλλά το πράγματι εντυπωσιακό είναι ότι όλο το πνεύμα που διατρέχει τον πρόλογο είναι πάντοτε το πνεύμα του '26! Οι θέσεις του μεταφραστή Ζεβγά/Χουρμούζιου ως προς τα θέματα του πολέμου, των οικονομικών δυνάμεων που τον υπέθαλψαν, της δυναμικής των εργατικών κινημάτων, δείχνουν να μην άλλαξαν στο ελάχιστο, διαπνεόμενες από την ίδια εκείνη ενθουσιώδη ρητορική των φοιτητικών του χρόνων! Ένα απόσπασμα του προλόγου αυτής της επανέκδοσης μάς δείχνει αδιάφυστα τη συνέπεια του Χουρμούζιου ως προς την τήρηση της σχετικής φρασσεολογίας:

Μετά το 1930 αφιερώνει τις δυνάμεις του στην καταπολέμηση του φασισμού που εμφανίζεται ως ο κυριώτερος συντελεστής του πολέμου και της καταπίεσης των εργατών.

Υπήρξε ο εμπνευστής και οργανωτής του Παγκόσμιου Αντιπολεμικού Συνεδρίου του Άμστερδαμ και εξελέγη μέλος της παγκόσμιας επιτροπής, που προήλθε από το Συνέδριο τούτο, κατά του ιμπεριαλιστικού πολέμου.

Επιπλέον, συνοδευτικά στον πρόλογο, ο Χουρμούζιος δημοσιεύει ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον αυτοαναφορικό κείμενό του, με τον τίτλο «Μια εντύπωση από τον άνθρωπο», όπου περιγράφει τη συνάντησή του με τον Ανρύ Μπαρμπύς στο Παρίσι το 1930. Είναι ένα κείμενο επίσης ενθουσιώδες, συγκινημένο, παλλόμενο από την εμφανή ποιητική του διάθεση, καθώς ανακαλεί τις εντυπώσεις που είχαν δημιουργηθεί από τη μεσσιανική μορφή του Γάλλου σοσιαλιστή στον τότε νεαρό και απροκάλυπτα στρατευμένο στην επαναστατική υπόθεση απεσταλμένο της *Εστίας*.⁶ Εντυπώσεις και αναμνήσεις που, απ' όσο φαίνεται, δεν είχαν πάψει στα είκοσι ένα χρόνια που πέρασαν έκτοτε να στοιχειώνουν τη φαντασία του.⁷ Όποιος διαβάσει αυτή την ανάμνηση μη γνωρίζοντας τον συγγραφέα της αλλά γνωρίζοντας πρόσωπα και πράγματα της αθηναϊκής δημοσιογραφίας στην αμέσως μεταπολεμική περίοδο, είναι πολύ αμφίβολο αν θα μπορέσει να ταυτίσει εκ των υστέρων τον εξακολουθητικά παρόντα το 1946 Αντρέα Ζεβγά και τον διευθυντή μιας εφημερίδας διαφορετικών αρχών, πράγμα που ήταν την ίδια στιγμή ο Αμ. Χουρμούζιος. Κι όμως, η ταύτιση, τουλάχιστον στο κρίσιμο εκείνο χρονικό σημείο, ίσχυε απολύτως!

Τόνιζε τις λέξεις [ο Μπαρμπύς] αργά, βαθιά, και μου μένει διαυγής η εικόνα ενός προσώπου τεντωμένου σε κάτι ονειρωδώς ασύλληπτο, προς μιαν οπτασία θερμή, ελκυστική, που αδυνατούν να καταχτήσουν τα χέρια —μα που η ψυχή της είναι όλη δοσμένη. Απολαμβάνει το όραμα με ιδανική ικανοποίηση, και τα χαρακτηριστικά του προσώπου που πριν εκφράζανε την εναγώνια προσπάθεια, είναι τώρα περιχυμένα σαν από φως ιλαρό, γαλήνιο, φως εξιλαστήριο. Τέτοιος ο Μπαρμπύς μου έδινε εκείνες τις στιγμές την εντύπωση ενός εμπνευσμένου προφήτη που τη μορφή του τη συλλαμβάνει κανείς μόνο μέσα σε μια πυρετική ένταση της φαντασίας...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)*, τ. Β', Καστανιώτης 2001, σελ. 959.
2. «Λιμίλιος Χουρμούζιος, ο κριτικός της ελληνικής λογοτεχνίας», *Πρακτικά Συμποσίου Κύπριοι λογοτέχνες που έζησαν στην Ελλάδα*, Λευκωσία, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, 1999, σελ. 21-33. Τον λόγο και κριτικό Χουρμούζιο παρακολούθη εκτενώς, αλλά μόνο στην περίοδο του μεσοπολέμου και μόνο σε σχέση με τα περιοδικά που εξέδιδε (*Λογοτεχνική Επιθεώρηση*, *Νέα Επιθεώρηση*), η Χριστίνα Ντουλιά στη μονογραφία της *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Καστανιώτης, 1996.
3. Βλ. χαρακτηριστικά τα άρθρα του: «Η αισθητική της βωμολοχίας» (1966) και «Εποχή αμορφίας» (1965). «Η άξια λόγου δημιουργία πάντοτε είχε κάτι να προβάλλει και κάτι να στηρίζει, αν τη νοήσουμε με την υψηλή έννοια»: *Ο αφηγηματικός λόγος, θεωρητικά και κριτικά κείμενα*, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1978, σελ. 253.
4. Στο ίδιο, σελ. 255.
5. Έχω αναφερθεί και αλλού στο προσωπικό γούστο του Χουρμούζιου και στις επιλογές του ως προς τη λογοτεχνία, επιλογές που ουδέποτε ήταν προσηλωμένες στον σοσιαλιστικό ρεαλισμό. Είτε λόγω της πρώιμης μαθητείας του στον ποιητικό ρεαλισμό της πεζογραφίας του φίλου του Νίκου Νικολαΐδη, είτε λόγω της έγκαιρης συναναστροφής του με τις απόψεις του Τρότσκι, τις οποίες και μετέφρασε στο περιοδικό του, τη *Νέα Επιθεώρηση*, ο Χουρμούζιος εκτιμούσε ιδιαίτερα της συμβολιστική πεζογραφία, θεωρώντας ότι ξανάδινε μια ζωντάνια και έναν αυθορμητισμό στην έκφραση. Χαρακτηριστική είναι η μεταγενέστερη (1955) αναφορά του στη συμβολιστική πεζογραφία του Ζαχ. Παπαντωνίου: «Εγώ τουλάχιστον αγάπησα με πάθος τον Παπαντωνίου στα νειάτα μου» βλ. «Τα διηγήματα του Παπαντωνίου» στο *Ο αφηγηματικός λόγος*, ό.π., σελ. 123. Γενικότερα για το θέμα του ρυθμικού πεζού λόγου βλ. Νάσος Βαγενάς, *Η εφρωνική γλώσσα*, Στιγμή, 1994, σελ. 77-82 και πιο πρόσφατα την ανακοίνωσή μου «Ο Βάσος Βαρίκας και ο συγκριτισμός του: Η ποίηση, η πεζογραφία και ο ρυθμικός πεζός λόγος», *Σύγκριση*, τχ. 12 (2001) 152-159.
6. Το 1930 ήταν μια χρονιά που ο Χουρμούζιος ταξίδεψε για λογαριασμό της *Εστίας* τόσο στα Βαλκάνια (Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία) όσο και σε χώρες της νότιας και κεντρικής Ευρώπης (Γαλλία, Ελβετία, Ιταλία). Ένα νέο ταξίδι του, στο Παρίσι, στο Λονδίνο, στη Ρώμη, στο Μόναχο και στη Βουδαπέστη, πραγματοποιείται το 1938 και νομίζω πως έχει μια κρίσιμη σημασία για τους μετέπειτα προσανατολισμούς του.
7. Ο [Πρόλογος] στην επανέκδοση του *Ιησού* το 1946 είναι οι σελίδες VII-XV και το εισαγωγικό «Μια εντύπωση από τον άνθρωπο» στις σελίδες XII-XV.

Αλέξης Ζήρας

Ὁ Δημήτρης Χατζής μέσα από μυθοπλασίες ὁμοτέχνων του

Παράλληλως πρὸς τὰ λογοτεχνικά δημοσιεύματα καὶ τὰ ἄλλα δοκουμενὰ τοῦ Δημήτρη Χατζῆ (γενν. 1913) (ἀλληλογραφία, ἔγγραφα ὑπηρεσιακά ἢ κομματικά, φωτογραφίες) πού ἀνακοινώνει μὲ ἀκαταπόνητη ἀφοσίωση ὁ Νίκος Γουλανδρῆς, καλὰ θὰ εἶναι, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐξάντλησή τους, νὰ καταπιαστῆ καὶ μὲ τίς σχετικές «μυθοπλασίες» ἄλλων ὁμοτέχνων του, ἐξ ἀφορμῆς. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς νεότερους συμπατριῶτες του τῆς συντεχνίας. Εἶναι γνωστή, π.χ., καὶ ἔχει ἐκτιμηθεῖ ἡ λογο-

τεχνική ανάπλαση τοῦ διηγήματος «Ὁ τελευταῖος ταμπάκος» τοῦ Χριστόφ. Μηλιώνη (γενν. 1932), πού ἀναπαριστάνει ἐλεύθερα, μέσα ἀλλά καί πέρα ἀπό τά γεγονότα καί τούς χώρους τους, τό τέλος, ὅπως θά ἤθελε ὁ ἴδιος (ἢ θά ἔπρεπε;), ἐνός πεζογράφου ὡς ταμπάκου καί ὅπως ἄλλωστε τό διαβεβαιώνει, μέ μιά γνώριμη στά γράμματά μας σύμβαση πρὶν κλείσει τήν ἐπιμνημόσυνη μυθοπλασία του, ὁ νεότερος (περ. Ἀντί, τχ. 183, 1981).

Καί ἀκολουθεῖ ἡ μαρτυρία ἐνός διηγήματος τοῦ Φρίξου Τζιόβα (γενν. 1920): διηγήματος πού ἀποτελεῖ, θά λέγαμε, μιά saga οἰκογενειακή καί ἱστορική τῆς ἐποχῆς («Κυρά Πολυξένη ἡ ὄσια», ἀπό τή συλλογή του Ἔξοδος γιά πάντα, 1991, σσ. 75-125). Στήν ἀφήγηση λοιπόν τοῦ τελευταίου κεφαλαίου περιγράφεται ἡ τακτική «συνάντηση», ἐπὶ Μεταξᾶ, στά Γιάννενα νεαρῶν φανατικῶν γιά γράμματα σέ ἕνα κουτούκι. Τό κουτούκι ὀνομάζονταν «Ζάν Μωρεάς» καί οἱ νεαροί συμπότες ἦταν (συμπληρώνω τά ἐπώνυμα καί τίς ιδιότητες τῶν πύο γνωστῶν): ὁ Φρίξος Τζιόβας (ὁ ἀφηγητής καί ποιητής), ὁ Μιχάλης (Γάκης· ἕνας γνήσιος νεοσυμβολιστής πού παραμένει ἄγνωστος), ὁ Λεάνδρος (Βρανούσης· ὁ σπουδαῖος ἔπειτα διευθυντής τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου), ὁ Σωτήρης (Ζοῦμπος· ἱστοριοδίφης τοπικός) καί ὁ Πύρρος (Ἀποστολίδης· ἕνας ἀρκετά ἐκλεκτικός φιλιαναγνώστης). Καί ἡ βραδιά περνοῦσε μέ εὐωχίες καί ἀπαγγελίες νέων ποιημάτων τους καί ἀνάμεσά τους, πύο κοντά καί ἀπόμακρα, σάν πύο «ψημένους» στίς ιδέες, στα κοινωνικά προβλήματα καί στά διαβάσματα, πρωτοστατοῦσε ὁ Χατζῆς.

Ἡ εἰκόνα τοῦ Χατζῆ, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, γύρω στά εἰκοσιπέντε μέ εἰκοσιέξι χρόνια του, δίνεται ἀνάγλυφα. Τούς αἰφνιδιάζει μέ ἀπαγγελίες, λ.χ. γιά τή δίκη ἐνός ἐργάτη:

*Ἐνας ἐργάτης κάθεται στόν πάγκο.
Στό τοῖχο κρεμασμένος ὁ Χριστός.
Κι ἀπ' τόν Χριστό κρεμιέται δίχως σπάγγο
τό καθεστώς.*

Ἦταν στίχοι τοῦ Ἀσημ. Πανσέληνου (πού θά τούς διάβασε ἐκεῖ πύο πρωτοδημοσιεύτηκαν, στούς Νέους Πρωτοπόρους τοῦ '35). Καί ἀπό ἄλλες ἀφηγήσεις ξέρομε πώς ὁ Χατζῆς τήν ἐποχή ἐκείνη ἦταν ἕνας τύπος, λογοτεχνικά, βαρναλικός: αἰσθησιακός, γλεντζές, ἐπαναστάτης, ρέμπελος. Εἶχε ψαλιδίσει ἀπό τήν κληρονομημένη ἐφημερίδα, ὅλα του τά λυρικά ποιήματα. Καί ὁ Λεάνδρος τόν ἀπειλοῦσε πώς πηγαίνοντας γιά τίς σπουδές του στήν Ἀθήνα θά τά βρεῖ στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη. (Καί ὅμως τίποτε δέν ξέρομε, ἐκτός ἀπό ἕνα-δυό, ἀπό ἐκείνη τήν ποιητική προϊστορία τοῦ Χατζῆ.) Καί ὁ χαφίης ἀπό μιά γωνία τῆς ταβέρνας, στό διήγημα, παρακολουθοῦσε καί κατέγραφε.

Τέτοιιοι λῶροι πεζογραφικοί μᾶς εἶναι χρήσιμοι.

Γιάννης Δάλλας

Τρόποι γραφής

Ἔλεγε, παλαιά, ὁ Ἄρης Δικταῖος, σέ ἕναν ἀπ' τοὺς νέους ποιητές τῆς συντροφιάς του, σάν νά τόν συμβούλευε: —«Πῶς γράφω, τελευταῖα, τὰ ποιήματά μου; Ἐννοεῖς τὰ πῶς μεγάλα; Μά τὰ ρίχνω πρῶτα στό χαρτί ὑπό μορφήν πεζοῦ καί ἐν συνεχείᾳ τὰ κλαδεύω. Ἀφαιρῶ καί κόβω φράσεις ἀπό δῶ καί ἀπό κεῖ, ὥσπου νά μείνει ὁ ποιητικός κορμός τους». Ἦταν ἡ ἐποχή πού ἀπό τὰ βιοματικά ποιήματά του τῆς Σπουδῆς θανάτου πέρασε ὡς ποιητής στά λογικότερα τῆς Πολιτείας Α΄, Β΄. Στίς ἀρχές περίπου τῆς δεκαετίας τοῦ '50.

Γιάννης Δάλλας

Για τον «πρόωρο» θάνατο του Γεωργίου Δροσίνη

Εἶναι γνωστό πως ὁ ποιητής Γεώργιος Δροσίνης πέθανε το 1951. Αυτό γράφουν ὅλες οἱ ιστορίες τῆς λογοτεχνίας, τα βιογραφικά λεξικά, οἱ εγκυκλοπαιδείες. Αυτό δίνει ὡς ἔτος θανάτου τοῦ ποιητή καί το περιοδικό *Κυπριακά Γράμματα*, το οποίο, πληροφορώντας για τὸν θάνατό του (τχ. 188, 1951, σ. 64), παραθέτει καί τὴν ἡμερομηνία (2 Ἰανουαρίου). Το ἴδιο ὅμως περιοδικό εφτά χρόνια νωρότερα ἀνάγγειλε σὴν στήλη «Εἰδήσεις-Τύπος» τοῦ τεύχους 103-104 (Γενάρης-Φλεβάρης 1944) 183 τὴν ὁργάνωση ἀπὸ το Παγκύπριο Γυμνάσιο φιλολογικὸ μνημοσύνοῦ για τοὺς ποιητές Γρυπάρη, Δροσίνη καί Μαλακάση στίς 2 Ἀπριλίου, καί στο ἀμέσως ἐπόμενο τεύχος 105-106 (Μάρτης-Ἀπρίλης 1944) 218 ἔγραψε σὴν στήλη «Εἰδήσεις»: «Στίς 2 Ἀπρίλη το Παγκύπριο Γυμνάσιο ἔκανε φιλολογικὸ μνημόσυνο για τοὺς ποιητές Δροσίνη, Μαλακάση καί Γρυπάρη. Για το Δροσίνη μίλησε ὁ κ. Χρ. Παπαχρυσστόμου, για το Μαλακάση ὁ κ. Π. Ζιούτας καί για το Γρυπάρη ὁ κ. Κ. Προυσῆς». Καί για μεν τὸν Γρυπάρη καί τὸν Μαλακάση καλῶς ὁργανώθηκε φιλολογικὸ μνημόσυνο, ἀφοῦ ὁ πρῶτος εἶχε πεθάνει το 1942 καί ὁ δεύτερος το 1943. Τοῦ Δροσίνῃ ὅμως προφανῶς τοῦ ἔκαμαν μνημόσυνο, ἐνῶ ἦταν ζωντανός.

Δεν ξέρω ἀν οἱ εφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δημοσίευσαν κάτι σχετικὸ για τὸν «πρόωρο» θάνατο τοῦ Δροσίνῃ (δεν εἶχα τὸν χρόνο νὰ το ψάξω) οὔτε ἀν δημοσιεύτηκε τότε ἡ ομιλία τοῦ Παπαχρυσστόμου. Πάντως στα Ἄπαντά του (τ. Α΄-Δ΄, 1999) δὲν περιλαμβάνεται. Περίεργο εἶναι ἀκόμη τὸ γεγονός πως τὸ σοβαρότατο αὐτὸ περιοδικὸ δὲν αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ κάμει μια οἰοιαδήποτε ἐπανάρθωση, παρόλο που ἀναφέρεται σὸν ποιητὴ μερικῆς φορῆς ἀργότερα, σὸ διάστημα ἀπὸ τὸν «πρόωρο» θάνατό του (1943) ὡς τὸν πραγματικὸ θάνατό του (1951). Συγκεκριμένα, γίνεται ἀναφορὰ στα ἀκόλουθα γεγονότα που σχετίζονται μαζί του καί συνέβησαν ὅταν βρισκόταν ἐν ζωῇ: α. Ὁ Σύνδεσμος Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν καί ὁ Παρνασσός ὁργάνωσαν (23/5/1945) ἐκδήλωση σὸν Παρνασσό για τα 85 χρόνια του (τχ. 119-120, 1945, σ. 50), β. Το 1946 ἡ Ἐταιρεία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν πρότεινε για Νόμπελ λογοτεχνίας τοὺς Σικελιανὸ καί Καζαντζάκη, ἐνῶ ἡ Ἀκαδημία τοὺς Δροσίνῃ καί Ξενοπούλο (τχ. 133-134, 1946, σ.

138), γ. Ο Σπύρος Παναγιωτόπουλος μίλησε (4/3/1948) στον Παρνασό για τον ποιητή (τχ. 155, 1948, σ. 139), και δ. Στο ξενοδοχείο Θεοξέχεια Κηφισιάς γιορτάστηκε η 90ετηρίδα του (τχ. 174, 1949, σ. 393).

Δεν είναι όμως μόνο τα Κυπριακά Γράμματα που «πέθαναν» τον Δροσίνη πριν από την ώρα του. Και το άλλο κυπριακό λογοτεχνικό περιοδικό της εποχής, η Πάφος, πάλι στις «Ειδήσεις» (τ. Η', 1943, σ. 196) πληροφορεί τους αναγνώστες του: «Πέθαναν ο μεγάλος γλύπτης Κώστας Δημητριάδης (1881-1943), ο ποιητής Γεώργιος Δροσίνης (1859-1943) και η Αρσινόη Παπαδοπούλου (1853-1943)». Και πάλι οι ειδήσεις για τους άλλους δυο αναφερόμενους είναι ορθές, όχι όμως για τον Δροσίνη. Υπενθυμίζω ότι το 1943, εκτός από τους προαναφερθέντες, πέθαναν και οι Κωστής Παλαμάς, Μήτσος Παπανικολάου και Αντώνης Τραυλαντώνης. Δεν ξέρω πού οφείλεται αυτό το σοβαρό λάθος. Μήπως στην πραγματικότητα η πληροφορία ήταν ότι ο ποιητής ήταν πολύ σοβαρά άρρωστος —του τύπου «ο ποιητής Δροσίνης πεθαίνει»— κι έγινε «ο Δροσίνης πέθανε», λόγω της σύγχυσης που επικρατούσε τότε; Ας μην ξεχνούμε τι ήταν το 1943 για την Ελλάδα, ιδιαίτερα την Αθήνα, και ας μη μας διαφεύγουν τα τρομερά προβλήματα επικοινωνίας που υπήρχαν τότε, λόγω του πολέμου και της κατοχής. Γιατί όμως η γκάφα αυτή να γίνει με τον Δροσίνη; Ο ποιητής εθεωρείτο την εποχή του μεγάλος και τα λογοτεχνικά περιοδικά ήθελαν να καταγράψουν αμέσως μια τόσο σημαντική «είδηση» από την άλλη το Παγκύπριο Γυμνάσιο, κέντρο τότε της πνευματικής κίνησης στη Λευκωσία και όχι μόνο, έσπευσε να τιμήσει τον «αποθανόντα» ποιητή.

Υ.Γ. Μετροφυλλώνοντας πρόσφατα για άλλη εργασία την *Επετηρίδα του Παγκυπρίου Γυμνασίου 1943-44*, που εκδόθηκε στη Λευκωσία το 1945, εντόπισα το πρόγραμμα του φιλολογικού αυτού μνημοσύνου (σ. 50). Την εκδήλωση μνημονεύει και ο γυμνασιάρχης του Παγκυπρίου Κωνσταντίνος Σπυριδάκης στη λογοδοσία του κατά την εορτή επί τη λήξει των μαθημάτων στις 25 Ιουνίου 1944, ο οποίος γράφει τα ακόλουθα: «Ωργάνωσε πρώτον (το Παγκύπριο Γυμνάσιο) φιλολογικόν μνημόσυνον προς τιμήν των εκλιπόντων ελλήνων ποιητών Δροσίνη, Μαλακάση, Γρυπάρη, καθ' ο πρόποντας επιμνημοσύνους λόγους εξαίροντας και αναλύοντας τα έργα των πνευματικών τούτων του έθνους ηγετών είπον οι κ. Παπαχρυσστόμου, υποδιευθυντής θηλέων, και κ. Π. Ξιούτας και κ. Κ. Προυσής καθηγηταί. Απαγγελία αντιπροσωπευτικών ποιημάτων των ποιητών τούτων και άσματα με στίχους αυτών συνεπλήρωσαν την όλην τελετήν». (σ. 29 της *Επετηρίδας*). Ο Γεώργιος Ν. Χατζηκωστής, που επέλεξε τα κείμενα και είχε την επιμέλεια της έκδοσης *Σελίδες από την ιστορία και τη ζωή του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1993, αναφέρει στο βιβλίο αυτό (σ. 357) ότι στην προαναφερθείσα *Επετηρίδα* υπάρχει πρόσθετη δακτυλογραφημένη σελίδα με το παρακάτω περιεχόμενο: «Το Παγκύπριον Γυμνάσιον ετέλεσε κατά το έτος τούτο φιλολογικόν μνημόσυνον του ποιητού Γ. Δροσίνη επί τη βάσει πληροφορίας μεταδοθείσης εις Κύπρον κατά την διάρκειαν της ξενικής κατοχής της Ελλάδος εκ των υστέρων αποδειχθείσης ψευδούς. Ενώ λυπείται διά το άτοπον τούτο, χαίρει συγχρόνως, διότι ο εκλεκτός ποιητής ζει σήμεραν». Σημειώνω, τέλος, ότι στο αντίτυπο της *Επετηρίδας* που βρίσκεται στην προσωπική μου βιβλιοθήκη δεν υπάρχει τέτοια πρόσθετη σελίδα.

Νίκος Παναγιώτου

Η ημερομηνία γέννησης του Χριστόδουλου Γαλατόπουλου

Μελετώντας κανείς τη βιογραφία του ποιητή Χριστόδουλου Γαλατόπουλου, όπως αυτή έχει δημοσιευτεί από αρκετούς συγγραφείς-μελετητές της ζωής και του έργου του, οδηγείται σε ένα βασικό ερώτημα: πότε ακριβώς γεννήθηκε ο παφίτης λογοτέχνης; Η καταφυγή στις γραμματολογίες και τις ανθολογίες της κυπριακής λογοτεχνίας δημιουργούν περισσότερο σύγχυση παρά δίνουν απάντηση στο ερώτημα. Έτσι, στην *Κυπριακή Ανθολογία Ποιήσεως των Κ. Μόντη και Α. Χριστοφίδη*, έκδ. Alvin Redman Hellas, 1965, σ. 200, στο λακωνικό βιογραφικό που προτάσσεται των ποιημάτων, αναφέρεται ότι ο Γαλατόπουλος γεννήθηκε «στις αρχές του αιώνα». Σύμφωνα με την *Ανθολογία Κυπριακής Ποίησης (για σχολική χρήση)* των Θ. Κουγιάλη, Μ. Μαραθεύτη και Σ. Συκαλλίδη, Λευκωσία 1980, σ. 20, ο Γαλατόπουλος γεννήθηκε το 1900. Ο Π. Παναγιωτούνης στην *Ιστορία της Κυπριακής λογοτεχνίας*, έκδ. Ινστιτούτου Διαδόσεως Ελληνικού Βιβλίου, Αθήνα 1981, σ. 104 αναφέρει πως ο Γαλατόπουλος «γεννήθηκε στην Πάφο το 1900». Ο Κλ. Ιωαννίδης στην *Ιστορία της Νεώτερης Κυπριακής Λογοτεχνίας*, Λευκωσία 1986, σ. 150 γράφει πως ο Γαλατόπουλος γεννήθηκε στην Πάφο το 1902». Ο Κ. Γ. Γιαγκουλλής στο βιβλίο του *Κύπριοι ποιητές του Μεσοπολέμου*, Λευκωσία 1987, σ. 15 γράφει πως ο Γαλατόπουλος «γεννήθηκε στην Πάφο το 1902». Στον πρώτο τόμο της συλλογικής έκδοσης *Κύπριοι συγγραφείς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1982-83, σ. 148, ως έτος γέννησης του Γαλατόπουλου αναφέρεται το 1903. Ο Α. Ζαφειρίου στο βιβλίο του *Η Νεότερη Κυπριακή Λογοτεχνία, Γραμματολογικό Σχεδιάσμα*, Λευκωσία 1991, σ. 38 γράφει ότι ο Γαλατόπουλος γεννήθηκε το 1903, ενώ στους χρονολογικούς πίνακες της σ. 142 αναφέρεται ως χρόνος γέννησης του ποιητή το 1902.

Γίνεται φανερό από τα πιο πάνω πως υπάρχει πραγματική σύγχυση όσον αφορά το έτος γέννησης του ποιητή, λόγιου, πολιτευτή και δημάρχου της Πάφου Χρ. Γαλατόπουλου. Υπάρχει ένα διάστημα τριών χρόνων, από το 1900 έως το 1903, στο οποίο τοποθετείται η γέννησή του. Για να απαντήσω στο ερώτημα που έθεσα ευθύς εξαρχής, προσέτρεξα στο βιβλίο καταχωρίσεων των γεννήσεων της επαρχιακής διοίκησης Πάφου, όπου, επιτέλους, βρήκα τη σωστή απάντηση. Σύμφωνα με το πιστοποιητικό γέννησης, που εκδόθηκε ύστερα από αίτησή μου, ο Χρ. Γαλατόπουλος γεννήθηκε στην πόλη της Πάφου, το Κτήμα, την 25η Δεκεμβρίου 1902. Πατέρας του ήταν ο Αριστοτέλης Γαλατόπουλος και μητέρα του η Ευαθία Χριστοδούλου. Προφανώς ο ποιητής υιοθέτησε το όνομα του παππού του από τη μεριά της μητέρας του.

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ημερομηνία αυτή συμφωνεί μερικώς με την ημερομηνία γέννησης του Γαλατόπουλου, όπως τη σημειώνει ο φίλος και βιογράφος του ποιητή λογοτέχνης της Πάφου Α. Σωτηριάδης στο βιβλίο του *Χριστόδουλος Γαλατόπουλος*, Πάφος 1993, σ. 11: «24 Δεκεμβρίου 1902, παραμονή Χριστουγέννων, γι' αυτό πήρε και το όνομα Χριστόδουλος». Ωστόσο, οι Χρήστοι και οι Χριστόδουλοι γιορτάζουν τη μέρα των Χριστουγέννων.

Αντρέας Κ. Φυλακτού

Τα αποσιωπητικά ενός «εύγλωττου» αυτόγραφου της ποιήτριας Ρίτας Μπούμη-Παππά

Στο αρχείο μας βρίσκεται ένα αναμνηστικό αυτόγραφο¹ της ποιήτριας Ρίτας Μπούμη-Παππά (1906-1984), απευθυνόμενο σε μια θαυμάστριά της. Το ολιγόλογο κείμενο που φέρει την υπογραφή της και τον τότε τίτλο της στην ΕΟΝ (Π.[επιφερειακή] Δ.[ιοικητής] Τρικάλων), είναι γραμμένο στην Αθήνα, όπου έλαβε χώρα το «Β' Πανελλήνιον Συνέδριον Περιφερειακών Διοικήτων» της ιδρυμένης το 1936 από τον Ιωάννη Μεταξά ΕΟΝ (Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας, του δικτατορικού καθεστώτος της 4ης Αυγούστου).

Η Ρίτα Μπούμη μετά την οκταετή παραμονή της στην Ιταλία (1920-1929) έζησε στην ιδιαίτερη πατρίδα της τη Σύρα (μέχρι το 1935). Το 1936 παντρεύτηκε τον ποιητή Νίκο Παππά και έζησε στα Τρίκαλα, στα οποία, όπως φαίνεται, είχε εγγραφεί ή είχε αναγκαστεί να εγγραφεί στην ΕΟΝ, εφόσον η συμμετοχή των νέων στην οργάνωση αυτή ήταν υποχρεωτική. Στα Τρίκαλα έμεινε μέχρι το 1940 και έπειτα μετέβη στην Αθήνα. Το κείμενο που ακολουθεί γράφτηκε, όπως ήδη προαναφέραμε, στην Αθήνα επ' ευκαιρία του Συνεδρίου των Περιφερειακών Διοικήτων, αλλά η συντάκτριά του εξακολουθεί τον Μάιο του 1940 να ζει στα Τρίκαλα (βλ. τον τίτλο μετά την υπογραφή).

Θα επιστημόσουμε τα εξής ενδιαφέροντα κατά τη γνώμη μας στοιχεία: 1) ο τίτλος της Ρίτας Μπούμη και το αρχικό «Π.» έπειτα από το επίθετο της θαυμάστριάς της (Σαφινού Π.), που προφανώς αποτελεί το αρχικό γράμμα του βαπτιστικού της ονόματος, είναι γραμμένα από ξένο χέρι, όπως φαίνεται από τον γραφικό χαρακτήρα, τον διαφορετικό σχεδιασμό των γραμμάτων, την επισεσυρμένη και επικλινή προς τα δεξιά γραφή και την ασφυκτική τοποθέτηση του τίτλου κάτω από την υπογραφή (με μικρότερα μάλιστα λόγω στενότητας του χώρου στοιχεία). Έχουμε τη γνώμη ότι η κάτοχος του αυτόγραφου για λόγους πληρότητας (συμπλήρωση του βαπτιστικού αρκτικού) και διατήρησης στη μνήμη των αντικειμενικών στοιχείων της αφιέρωσης («διοικητής Τρικάλων») πρόσθεσε με το δικό της χέρι τα απαραίτητα -αλλά ελλείποντα- στοιχεία, που δεν νομίζουμε ότι μπορούν να αμφισβητηθούν ως αναληθή ή συμπληρωμένα εκ του πονηρού. 2) Η γλώσσα τού αυτόγραφου είναι η τυπική μεταξική καθαρεύουσα, πράγμα που δηλώνει τη φυσιολογική συμμόρφωση της δημοτικίστριας ποιήτριας στις συνήθειες και τις πρακτικές της εποχής και στις προδιαγραφές-επιταγές της ΕΟΝ. Ένα κοινό σημείωμα σε άγνωστο, όπως φαίνεται, πρόσωπο δεν είχε νόημα να αποτυπώσει μύχιες διαθέσεις ή να αποκαλύψει ιδεολογικές και γλωσσικές πεποιθήσεις χωρίς, μάλιστα, αποχρώντα λόγο. 3) Το κέντρο βάρους πέφτει στο θαυμασμό της νεαρής Σαμιώτισσας, κατόχου του αυτόγραφου σημειώματος, προς την ποίηση της Μπούμη -στον οποίο θαυμασμό και ανταποκρίνεται φιλικά με το αυτόγραφό της η ποιήτρια- και όχι στη συναγωνιστική της ιδιότητα, δηλαδή στη συμμετοχή της στην ΕΟΝ. Τα αποσιωπητικά, αναγνωστικό κλειδί του όλου μικροκειμένου, είναι δηλωτικά των διαθέσεων της και του ευεξήγητου τρόπου άμυνάς της, καθώς και ενδεικτικά της υποδήλωσης των πιθανών -και εύλογα κρυφών- ιδεολογικών αντιθέσεων της. Με άλλα λόγια, αποδέχεται το θαυμασμό προς τους στίχους της, αλλά ειρωνεύεται έντεχνα, αυτοσαρκαζόμενη, την ηγετική θέση της στην οργάνωση και τους αγώνες της (συναγωνίστρια...) στην ΕΟΝ. Για τις μέχρι τη χρονολογία του αυτόγραφου ποιητικές επιδόσεις της Ρίτας Μπούμη-Παππά, πέρα από τις μεμονωμένες δημοσιεύσεις της στη *Διάπλαση των Παιδών*, στη

Νέα Εστία και σε διάφορα άλλα γνωστά λογοτεχνικά περιοδικά κυρίως του μεσοπολέμου, και εκτός από τις εκδοτικές και δημοσιογραφικές της επιδόσεις, είχε εκδώσει τις εξής ποιητικές συλλογές: *Τραγούδια στην αγάπη* (1930), *Οι σφυγμοί της σιγής μου* (1935), που έλαβε και τον Έπαινο της Ακαδημίας Αθηνών, και *Το πάθος των Σειρήνων* (1938).²

Εκείνο που πρέπει να προσεχθεί, παρά την τυπική και περιορισμένη, ως εκ του περιεχομένου του, αξία του κειμένου, είναι η τεχνηέντως υποφώσκουσα και ήρεμα αναδυόμενη ιδεολογική εικόνα της συντάκτριάς του. Ακόμη και στο άχρωμο, εκ πρώτης όψεως, αυτόγραφο διαφαίνεται με την έμμεση και προσεκτική διάθεση αποδοκιμασίας της ποιήτριας προς το καθεστώς η αρχόμενη μεταβολή³ των ιδεολογικών πεποιθήσεών της, μια τάση μεταστροφής, εφόσον ακούσια ανάληψη καθηκόντων περιφερειακής διοίκησης δεν μπορεί να νοηθεί εύκολα, και η συνακόλουθη έντονη πολιτικοποίηση και ιδεολογική στράτευση της.⁴ Παραθέτουμε στη συνέχεια αυτούσιο και χωρίς καμία παρέμβαση το κείμενο:⁵

Αθήναι 26 V 1940

Εις την δεσποινίδα Σαφωνού⁶ Π. εκ Σάμου θαυμάστριαν των στίχων μου και συναγωνίστριάν μου ....

Ρίτα Μπούμη Παππά
(Π. Δ. Τρικάλων)

Β' Πανελλήνιον Συνέδριον Περιφερειακών Διοικήτων ΕΟΝ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Είναι γραμμένο σε φύλλο από μπλοκ, στην εμπρόσθια όψη του. Στο άνω αριστερό μέρος υπάρχει έντυπο το σήμα της ΕΟΝ με τα ακόλουθα μεγαλογράμματα στοιχεία. Στην κορυφή του αναγράφεται: «Βασιλείον της Ελλάδος». Ακολουθεί ο διπλός φασιστικός πέλεκυς, περικλειόμενος αμφοτέρωθεν από κλάδο δάφνης και έχοντας στην κεφαλή του το βασιλικό στέμμα. Κάτω από το σχέδιο αυτό αναγράφονται: στην 1η αράδα: «Εθνική Οργάνωσις Νεολαίας», στη δεύτερη: «Ελλάδος» και στην τρίτη, μετά τη μεσολάβηση εκτυπωμένης διαχωριστικής γραμμής: «επιτελάρχης».
2. Για τη ζωή και το έργο της ποιήτριας βλ. πρόχειρα στην *Αληθινή ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας (1100-1973)*, του συζύγου της Νίκου Παππά (Αθήνα 1973, Εκδόσεις: «Τύμφη», σσ. 390-393). Όσα αναφέρονται στο πρόσωπο και τα έργα της είναι υποκειμενικά, υπερεγκωμιστικά και φορτισμένα συναισθηματικά. Επίσης, το διεισδυτικό και αξιόπιστο λήμμα του Αλέξ. Ζήρας στο *Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό της Εκπαιδευτικής Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας* (Αθήνα 1987, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. 7ος, σ. 56, λήμμα: Μπούμη-Παπά, Ρίτα).
3. Ορθά παρατηρεί ο Ζήρας την μετά το 1940 μεταστροφή της ποίησής της, που την αποκαλεί «στρατευμένη πολιτικά» και την αντιπαραθέτει στα προγενέστερα ποιητικά έργα της. Το βιβλίο της *Αθήνα – Δεκέμβρης 1944*, για παράδειγμα, που εντάσσεται στην εποχή της έντονης πολιτικής στράτευσής της, τιμήθηκε το 1945 με το Βραβείο Εθνικής Αντίστασης. Πρόκειται πράγματι για ιδεολογική μετατόπιση, για συνειδητοποίηση και δυναμική πολιτικοποίηση της Μπούμη, που διαχωρίζει το προ του 1940 από το μετέπειτα έργο της, αλλά και μεταβάλλει το βίο της και την όλη πολιτεία της. Θα υπενθυμίσουμε χωρίς υπαινικτική διάθεση, αλλά με αναγνώριση των δυσερμήνευτων μεσοπολεμικών καταστάσεων και των ιδιαίτερα ασφών και συνήθως δύσκολων συνθηκών επί μεταξικής δικτατορίας ότι τόσο η Ρίτα Μπούμη, όσο και ο σύζυγός της Νίκος Παππάς είχαν δημοσιεύσει κείμενά τους στο περιοδικό *Το Νέον Κράτος*, το οποίο ιδεολογικά συμπαρατάχθηκε, αν δεν ταυτίστηκε, με τη δικτατορία (βλ. Γιώργου Γ. Αλισανδράτου, «Τέσσερα περιοδικά ιδεών στη δεκαετία του '30: *Νέοι Πρωτοπόροι*, *Ιδέα*, *Σήμερα*, *Το Νέον Κράτος* (Γενική επισκόπηση), *Επιστημονικό Συμπόσιο «Ο περιοδικός τύπος στον μεσοπόλεμο»* (26 και 27 Μαρτίου 1999), Αθήνα 2001, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (ιδρυτής: Σχολή

Μωραϊτή), σσ. 283-328: 320-325. Οι συνεργασίες τους εντοπίζονται κυρίως στα πρώτα τεύχη του περιοδικού. Βλ. τχ. 3 (1937), σσ. 288-289, μετάφρ. από τη Ρίτα Μπούμη του ποιήματος «Τοτός Μερούμενι» του Γκούιντο Γκοτζίνο, τχ. 4 (1937), σσ. 395-396, το ποιήμα της «Θερινές διακοπές», με νοσταλγικές, απαισιόδοξες διαθέσεις, απάδουσες στο κλίμα της ιδιότυπης ευφορίας της νεόκοπης 4ης Αυγούστου, δείγμα ίσως κάποιου σκεπτικισμού, ήπια εξωτερικευόμενου (Την τέφρα εκουβαλήσαμε κι' εφέτος του εαυτού μας/ στ' ανύποπτα δωμάτια των ορεινών σπιτιών/ με τα σιδεροδέσμια παραθυράκια, απ' όπου/ οι ώρες περνούν σα μια πομπή περιλυπών αγγέλων [...] Προς στοιχειωμένες κι' έρημες καλπάζουν προκυμαίες/ που περιμένει η υποδοχή του ωραίου μου παρελθόντος [...]), τχ. 6 (1938), το ποιήμα της «Ωδή στη νήσο του Πέλοπα», αφιερωμένη στον Ν. Καζαντζάκη, τχ. 9 (1938), σσ. 579-580, «Πέντε συνέττα» του Ντανούτσιο. Του Νίκου Παππά οι συνεργασίες, θεωρητικές και σχετικές με τις απόψεις του περί παραδόσης, λυριμού κ.ά. όπως τις γνωρίζουμε από το βιβλίο του *Η αληθινή ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας (1100-1973)*, ό.π., με ελάχιστους, προσεκτικούς και δυσδιάκριτους υπαινιγμούς υπέρ του δικτατορικού καθεστώτος (τχ. 7, σ. 352: «...Η πνευματική Ελλάδα, οιστρηλατημένη από καρποφόρους αγώνες, και τίμια αναθεώρησι των πνευματικών της αξιών, γιορτάζει τα τριάντα πέντε χρόνια της φιλολογικής ζωής του ποιητού Σωτήρη Σχίπη, τχ. 13, σ. 1099: [...], όπου και πάλι πολύ προσεκτικά κάνει λόγο για κατευθύνσεις που μας αναδεικνύουν και περισσότερο Έλληνας, για Ελληνική προϋπόθεση κ.ά.), τχ. 5 (1938), σσ. 122-125, «Προς αναζήτησιν της ποιήσεως», τχ. 13 (1938), σσ. 1099-1101, «Αισθητικοί προσανατολισμοί», τχ. 7 (1938), σσ. 352-356, τη διάλεξή του «Σωτήρης Σχίπης». Συμπερασματικά, η αλλαγή των πολιτικών πεποιθήσεων και η στράτευση στον απελευθερωτικό αγώνα, αμυδρή εικόνα των οποίων προδιαγράφει το παρόν αυτόγραφο, συμπίπτουν με την αλλαγή και του ιδεολογικού περιεχόμενου της ποιήσής της.

4. Ο Νίκος Παππάς στην *Αληθινή ιστορία*... του παρά το δυσανάλογα μεγάλο αριθμό σελίδων που αφιερώνει στη σύζυγό του και παρά το ότι είναι λαλίστατος σε ζητήματα πολιτικής και κοινωνικής σημασίας στην ποίηση, αποφεύγει σ' αυτές συστηματικά να κάνει λόγο για την εξελικτική πορεία της και τη διαμόρφωση της ιδεολογίας της ή να συγκρίνει τις έντονες διαφορές των θεματικών της προ και μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, γεγονός που βλάπτει χωρίς λόγο την ακριβοδίκαιη αποτίμησή του έργου της και την όχι αμελητέα προσφορά της. Όσον αφορά πάλι συνεργασίες παρεμφερείς με εκείνην του Νέου Κράτους, ο Παππάς τις αντιπαρέχεται στο βιβλίο του (για το περιοδ. αυτό βλ. *Τα Νέα Ελληνικά*, τχ. 9, Σεπτέμβριος 1966, σσ. 702 κ.εξ., «Α2 [Λογής-λογής, από το Αρχείο Ρ.Α.]»). Γράφει συγκεκριμένα ο Παππάς (και αυτή είναι και η μοναδική δυσεξήγητη για όσους δεν γνωρίζουν σε βάθος την εποχή εκείνη, αναφορά του, που συμπεριλαμβάνει από κοινού τις προ και τις μετά τις αλλαγές συνεργασίες ή που ακυρώνει τις προγενέστερες για να προβάλλει τις μεταγενέστερες: «[...] Συνεργάστηκε σε εφημερίδες και περιοδικά με πολιτικο-πολιτιστικές και καθαρά λογοτεχνικές συνεργασίες, τότε ασκώντας το δημοσιογραφικό επάγγελμα για βιοποριστικούς λόγους, τότε σαν απλός Συνεργάτης [...], όπου οι καθαρά λογοτεχνικές συνεργασίες (με την έμφαση που δίνει στο επίρρημα) θέλουν να προλάβουν παρεξηγήσεις ή και κατηγορίες για ύποπτες πολιτικά συνεργασίες, πράγμα που ενδυναμώνεται με την επισήμανση των βιοποριστικών λόγων ή την απλή συνεργασία, που εν πολλοίς έχουν βάση αληθείας. Η αλήθεια όμως ατονεί λόγω της ένοχης παρουσίας που υποσημαίνουν οι αδικαιολόγητες (;) αποσιωπήσεις του (βλ. ό.π., σ. 393). Για τις πολιτικές θέσεις του ζεύγους Παππά βλ. όσα γράφει στο περιοδικό του *Τα Νέα Ελληνικά* ο Ρένος Αποστολίδης (τχ. 5, Μάιος 1952, σσ. 378-379). Κρίνοντας τις απόψεις της για τον Έζρα Πάουντ την ονομάζει «ψευδαντιστασιακή», αναφέρεται εμπαικτικά στο περιοδικό *Νέοι Ρυθμοί* και σκωπτικά στις αρχηγικές τάσεις του ζεύγους (αυτοσπεινούμενοι κι αυτοαποκαλούμενοι «αρχηγοί της νέας ελληνικής ποίησης»), καθώς και την υποψηφιότητά τους ως βουλευτών. Βλ., επίσης, στα *Νέα Ελληνικά* της Γ' περιόδου (τχ. 9, ό.π., σσ. 699-706: 702) επιστολή αναγνώστη του περιοδικού, που αναφέρει τον Ν. Παππά ως «μεταξικό νομάρχη Τρικάλων» και τη σύζυγό του ως «υπασπίστρια της κυρίας Μαντζούφα (κόρης, μου φαίνεται, του Μεταξά και αρχηγίνας της Β.Ο.Ν.)». Για το ότι ο Γ. Μαντζούφας ήταν γαμπρός του Μεταξά βλ. Γ. Αλισανδράτου, ό.π., σ. 323. Βλ. και τχ. 12 (Δεκέμβριος 1966) των *Νέων Ελληνικών*, σσ. 888-890: 889, και τχ. 13 (Ιανουάριος 1967), σ. 999, όπου μνημονεύει ο Ρένος Αποστολίδης την Παππά ως «λογοκρίτρια επί ... 'Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού'!». Οι πληροφορίες του, ωστόσο, όταν προέρχονται από αναγνώστες του και ιδίως από ανώνυμους δεν είναι πάντα ασφαλείς (βλ., π.χ., τχ. 14,

Φεβρουάριος 1967, σ. 1056, όπου βρίσκεται στη δύσκολη θέση να ανασκευάσει τις θέσεις του για τον ποιητή Στέλιο Γεράνη, παραπλανημένος από άκριτες και μη διασταυρωμένες πληροφορίες.

5. Το βιβλίο της Στέλλας Πέττα, *Η ραψωδός της εθνικής αντίστασης – Η Ρίτα Μπούμη-Παππά*, έκδοση πρόσφατη (Αθήνα 1996), δεν έχει επιστημονική τεκμηρίωση –ούτε διεκδικεί, εξάλλου, εφόσον δεν επαγγέλλεται κάτι τέτοιο– και είναι ως εκ τούτου ελλιπές σε πολλά καίρια σημεία, διότι η συγγραφή του ορμήθηκε από συναισθηματικούς λόγους, γι' αυτό και επιτολάζει το υμνητικό και υποκειμενικό στοιχείο. Στοιχεία που να αφορούν στην περίοδο της μεταξικής δικτατορίας και να σχετίζονται με το ζεύγος Παππά δεν υπάρχουν ούτε και στο Θ' κεφάλαιο που αναφέρεται στη χρονική περίοδο 1930 και εξής (βλ. σσ. 179 κ.εξ., και για τη ζωή στα Τρίκαλα σσ. 190-200, όπου δεν γίνεται λόγος για κοινωνικές ή πολιτικές δραστηριότητες, αλλά για λογοτεχνικές επιδόσεις τους). Βλ., ακόμη, και το ΙΑ' κεφ., σσ. 243 κ.εξ., όπου υπάρχουν αναφορές στην ΕΠΟΝ, παράδοξως όμως όχι και στην ΕΟΝ.

6. Πρέπει να έχουμε διαβάσει σωστά το επίθετο (δύσκολα θα διαβαζόταν *Σαψανού*). Ο ακρεμόνας του γράμματος /ψ/ έχει σχηματιστεί εκ των υστέρων προς αποφυγή συγχύσεως του /ψ/ με το /γ/ (*Σαγωνού*). Δεν μπορούμε να διακρίνουμε αν η διόρθωση είναι από το χέρι της ποιήτριας ή της θαυμάστριάς. Ωστόσο, και η διόρθωση αυτή –αν όντως έχει γίνει– και οι προαναφερθείσες προσθήκες προέρχονται από το ίδιο μελανί μολύβι (τα ανεξίτηλα ειδικά μολύβια, ευρείας χρήσης προ του 1970, που με το σάλιωμα έδιναν μελανί ή και κόκκινο χρωματισμό στη γραφή).

Θεοδόσης Πυλαρινός

Απόηχοι της ποίησης του Μιλτιάδη Μαλακάση στο ποιητικό έργο του Κώστα Μόντη. Μια πρώτη ανίχνευση

Σχολιάζοντας το ζήτημα των νεοελληνικών επιδράσεων στο ποιητικό του έργο ο Κ. Μόντης δήλωσε το 1985 σε συνέντευξή του στο περιοδικό *Διαβάζω*: «Ξέρετε ότι πάντα κάτι μένει απ' ό,τι διαβάσεις. Είναι αδύνατο να ιγνηλατήσεις αργότερα τις πραγματικές επιδράσεις. Διάβαξα όλους τους νεοέλληνες ποιητές της εποχής. Νομίζω όμως ότι μ' επηρέασε περισσότερο απ' όλους ο Χατζόπουλος. Όχι ο Παλαμάς ούτε ο Μαλακάσης ούτε ο Πορφύρας αλλά πάντοτε κάτι έμεινε κι απ' αυτούς».¹

Κατά την άποψή μου, ο μελετητής της ποίησης του Μόντη δεν είναι υποχρεωμένος να υιοθετήσει τη γνώμη του ποιητή ότι δεν επηρεάστηκε δραστικά από την ποίηση του Μαλακάση. Περιορίζομαι εδώ στην τεκμηρίωση της άποψής μου με δύο παραδείγματα που αφορούν τη χρήση του ρητορικού τρόπου της προσωποποίησης στο έργο των δύο εν λόγω ποιητών.

Η προσωποποίηση του φεγγαριού αποτελεί έναν από τους κοινούς τόπους τόσο στη νεοελληνική όσο και στην παγκόσμια λογοτεχνία. Στην ποίηση του Κ. Μόντη, αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει με πολλά άλλα θεματικά στοιχεία που αποτελούν δείγματα δημιουργικού –και κάποτε ανατρεπτικού– διαλόγου² του Κύπριου ποιητή με τη λογοτεχνική παράδοση, οι προσωποποιήσεις του φεγγαριού είναι συμβατικές και εναρμονισμένες με τους εκφραστικούς τρόπους της νεοελληνικής ποιητικής παράδοσης. Έτσι, στο πιο κάτω ποίημα του Μόντη η προσωποποίηση του φεγγαριού, που είναι μεταφορική, αποτελεί ένα δείγμα καθαρά παραδοσιακής χρήσης του υπό συζήτηση ρητορικού τρόπου:

Η ΚΛΗΜΑΤΑΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΦΕΓΓΑΡΙ

Έτσι κουνιστή και λυγιστή
καθώς παίζει απόψε εκείνη
το φεγγάρι τόσο έχει σαστίσει
που δεν ξέρει τι να ζωγραφίσει
κι όλο γράφει κι όλο σβήνει.³

Πηγή του πιο πάνω ποιήματος του Μόντη αποτελεί, όπως υποστηρίζω, το «Τραγουδάκι» του Μιλτιάδη Μαλακάση. Η κύρια διαφοροποίηση που εντοπίζεται στο νεότερο ποίημα είναι η αλλαγή του υποκειμένου του ρήματος «παίζει», που υπάρχει και στα δύο ποιήματα. Στο ποίημα, δηλαδή, του Μόντη παίζει η κληματαριά, με αποτέλεσμα να μη ξέρει το φεγγάρι «τι να ζωγραφίσει», ενώ στο ποίημα του Μαλακάση, που παρατίθεται πιο κάτω, το φεγγάρι είναι εκείνο που παίζει και προκαλεί τον εντυπωσιασμό του ομιλητή, καθώς φωτίζει το παραθύρο της αγαπημένης του:

ΤΡΑΓΟΥΔΑΚΙ

Παίζει απόψε το φεγγάρι
μέσα στην κληματαριά
που 'ναι να το πεις, αλήθεια
στο ποτήρι,

κι όχι τόσο γιατί παίζει
στην κληματαριά
όσο γιατί φέγγει δίπλα
σ' ένα παραθύρι.⁴

Αν, βέβαια, στο καθαρά θεματικό επίπεδο ο Μόντης διαλέγεται δημιουργικά με την ποίηση του Μαλακάση τροποποιώντας αισθητά την ποιητική εικόνα που υπάρχει στο «Τραγουδάκι», στο επίπεδο της ρυθμικής οργάνωσης του ποιήματος παραμένει προσηλωμένος στην πηγή του διατηρώντας και την περιστασιακή / μη συστηματική ομοιοκαταληξία και το τροχαϊκό μέτρο που εντοπίζονται σε αυτήν.

Εξάλλου, στο έργο των δύο ποιητών αφθονούν οι προσωποποιήσεις του μυαλού και της καρδιάς. Και οι δύο παρουσιάζουν το μυαλό να έχει τα δικά του μάτια αυτονομούμενο μέσα στο ανθρώπινο σώμα:

α) Μαλακάσης:

Τα λάθη σου, ω πολύπαθη καρδιά! πολλά, πάρα πολλά,
και με δεμένα μάτια ο νους ο αντίγνωμος μαζί σου,
για ν' αντηχούν οι μέρες μου, καθώς περνούσα στα τυφλά
σαν τα λιθάρια του εγκρεμού στα βάθη της αβύσσου.⁵

β) Μόντης:

Αν δεν κλείσει το μυαλό τα μάτια του
το κλείσιμο των δικών σου ματιών δεν σε κοιμίζει.⁶

Το θεματικό μοτίβο της αντιδικίας μυαλού-καρδιάς, το οποίο εντοπίζεται στο τετράστιχο του Μαλακάση που παρατέθηκε πιο πάνω εντοπίζεται με μεγάλη συχνότητα στην ποίηση του Μόντη. Δειγματικά παρατίθεται η πιο κάτω ιδιωματική στιγμή:

Θεγέ μου, δίκλα να μου πεις ίντα κακόλ λοάται:
Ο νους μαλλώνει της καρκιάς τζ' ούτε του πολοάται.⁷

Επομένως, ο διάλογος που αναπτύσσει ο Μόντης με την ποίηση του Μαλακάση –ο οποίος εδώ σχολιάστηκε ακροθιγώς– πρέπει να μελετηθεί διεξοδικότερα χωρίς να περιοριστεί η διερεύνηση στον προσδιορισμό κοινών θεμάτων ή εκφραστικών τρόπων. Επιπρόσθετα αξίζει να διερευνηθεί και το καίριο ερώτημα αν τα ποιήματα «σε τρεις ή τέσσερις στίχους» του Μαλακάση συνδέονται ειδολογικά με τις στιγμές του Μόντη.⁸

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κώστας Μόντης, «Μόνο με το αίσθημα μπορείς να διδάξεις» [Συνέντευξη του Κ. Μόντη στον Γ. Γαλάντη], *Διαβάζω*, τχ. 123 (17/7/1985) 67. Ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Μ. Πιερή που μου υπέδειξε το δημοσίευμα αυτό.
2. Δανείζομαι τους υπογραμμισμένους όρους από τον Μ. Πιερή. Βλ. Μ. Πιερός, «Ο Κώστας Μόντης και η λογοτεχνική παράδοση: Διάλογος και αντίλογος», *Η Λέξη*, τχ.131 (Ιαν.-Φεβρ. 1996) 16-18.
3. Κώστας Μόντης, *Άπαντα. Συμπλήρωμα Δ'*, Λευκωσία, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, 1997, 110.
4. Μιλτιάδης Μαλακάσης, *Ωρες* (1905), *Άπαντα* (επ. Γ. Βαλέτας), Αθήνα, Alvin Redman (Hellas), 1964, τ.1, 136.
5. Μ.Μαλακάσης, ό.π., 255. Εγώ υπογραμμίζω.
6. Κ. Μόντης, *Άπαντα. Συμπλήρωμα Ε'*. Λευκωσία, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπ. Παιδείας και Πολιτισμού, 1999, 79. Η υπογράμμιση είναι δική μου.
7. Κ.Μόντης, *Στη γλώσσα που πρωτομίλησα*, 1980: *Άπαντα Α'*, 1246.
8. Το κείμενο αυτό προέρχεται από τη Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία μου «Η προσωποποίηση στο ποιητικό έργο του Κ.Μόντη», που εκπονήθηκε στο Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου (2002) υπό την εποπτεία του κ. Α. Παπαλεοντίου. Ερέθισμα για τη συστηματική διερεύνηση του ζητήματος της προσωποποίησης στο έργο του Μόντη αποτέλεσαν οι απόψεις που διατύπωσαν για το θέμα οι Γ. Κεχαγιόγλου (1978) και Μ.Πιερός (1979/1981), τονίζοντας τη σημασία αυτού του ρητορικού τρόπου ως σημαντικού άξονα της ποιητικής του Μόντη. Βλ. Γ. Κεχαγιόγλου & Μ.Πιερός (επιμ.), *12 Κείμενα για τον Κώστα Μόντη*, Αθήνα, Ερμής, 1984, 76· Μ.Πιερός, *Από το Μερτικόν της Κύπρου*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1991, 33-34.

Λεωνίδας Γαλάζης

Αλιθέρσης και κυπριακή ιδιοματική ποίηση

Από το κείμενο «Πάνω στην Πράσινη Γραμμή. Μια συζήτηση στη μοιρασμένη Λευκωσία». Μιχάλης Πιερός: «Αδύναμοι ωστόσο λόγοί μας (μου έρχεται στο νου ο Αλιθέρσης) αρνήθηκαν να γράψουν ή να δημοσιεύσουν στην κυπριακή διάλεκτο, για να μην υπηρετήσουν τάχα τα αγγλικά σχέδια» [που με το επιχείρημα της κυπριακής διαλέκτου προσπαθούσαν να αποδείξουν ότι η Κύπρος ήταν κάτι το διαφορετικό από την Ελλάδα] (περ. *Πλανόδιον*, Αθήνα, Δεκέμβριος 1994, αρ. 21, σ. 616).

Εντελώς αντίθετα εξελίχθηκαν τα πράγματα. Το 1950, ο Γλαύκος Αλιθέρσης

απέστειλε ένα μέρος από τα ποιήματά του, που ήταν γραμμένα στην κυπριακή διάλεκτο, στο περιοδικό *Κυπριακά Γράμματα*. Όμως η διεύθυνση του περιοδικού τα απέρριψε γιατί είχε εγκολπωθεί την ιδέα ότι η εμμονή σε ιδιωματικά στοιχεία ενίσχυε το οπλοστάσιο του άγγλου αποικιοκράτη.

Είναι χαρακτηριστικό το ακόλουθο απόσπασμα από επιστολή του Νίκου Κρανδιώτη προς τον Αλιθέρση, στην οποία του εξηγεί τους λόγους της μη δημοσίευσης των ποιημάτων του: «Ωραία, γνήσια, καλοδουλεμένα. Μα εμείς πολεμούμε τώρα αυτή την τακτική. Αν κάποτε λόγοι ιστορικοί επέβαλαν τη δημιουργία κυπριακής ιδιωματικής ποίησης, σήμερα, ιστορικοί λόγοι επιβάλλουν ακριβώς το αντίθετο. Δε θέλουμε να ενισχύσουμε την προσπάθεια της [αποικιοκρατικής] κυβέρνησης να μας παρουσιάζει σαν «ιδιάζουσαν εθνικότητα» -εμάς τους Κυπρίους- με ιδιαίτερη γλώσσα, ιδιαίτερη λογοτεχνία, ιδιαίτερες παραδόσεις κ.λπ.». (Ανδρέας Παστελλάς, Από το ανέκδοτο έργο του Γλαύκου Αλιθέρση, περ. *Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης*, Λευκωσία, Φεβρουάριος 1970, αρ. 2, σ. 78).

Μπορεί να θεωρηθώ κι εγώ συνυπεύθυνος για το λάθος αυτό αφού συμμετείχα μαζί με άλλους στη συζήτηση που μαγνητοφώνησε και δημοσίευσε το περ. *Πλανόδιον*, άρα μπορούσε να διορθωθεί εν τω άμα (όμως πολλές φορές η συζητητές, σε μια στημένη και προγραμματισμένη συζήτηση, πολύωρη και με πολλές συμμετοχές, δεν προσέχουν όλα τα λεγόμενα, απουσιάζουν για λίγο κ.λπ.). Τέλος πάντων, δημοσιεύεται τώρα εδώ η υπόδειξη του λάθους γιατί «φιλιτάτη η αλήθεια».

Σάββας Παύλου

Η εφημερίδα *Ψυχικά Νέα* (Λευκωσία 1952-1955)

Η πρόσφατη αναφορά του Α. Ριζόπουλου στο αθηναϊκό *Βήμα* (15 Σεπτ. 2002) με παρακίνησε να δω την ιδιόμορφη εφημερίδα της Λευκωσίας με τον τίτλο *Ψυχικά Νέα*, που έβγαινε υπό τη διεύθυνση του Α. Ρολάνδη από τις 6 Σεπτ. 1952 έως τις παραμονές του κυπριακού απελευθερωτικού αγώνα (είδα τα φύλλα έως τον αριθμό 128 της 19ης Μαρτ. 1955 στο Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών). Η «εβδομαδιαία αποκρυφιστική εφημερίδα» φιλοξενεί, μεταξύ άλλων, «συνεντεύξεις» με νεκρούς λογοτέχνες, με τους οποίους «επικοινωνούσε» συνήθως ο Στέλιος Αττεσλής. Κατά σειρά εμφανίζονται να «μιλούν» οι μακαρίτες Διπέρτης, Παλαμάς, Καβάφης, Βιζυηνός, Σικελιανός, Βηλαράς, Κ. Ασώπιος, Κάλβος, Μαβίλης, Ροΐδης, Παπαδιαμάντης κ.ά. Μάλιστα, κάποτε οι συνομιλίες συνοδεύονται με λογοτεχνικά κείμενα τα οποία υποτίθεται ότι συνέταξαν οι ίδιοι οι συγγραφείς μετά την αποδημία τους.

Η πρώτη από τις δύο φανταστικές συνεντεύξεις με τον Καβάφη, που υπογράφε-

ται με τα αρχικά Α. Π. (4 Οκτ. 1952), συνοδεύεται από ποίημα που αποδίδεται στον Αλεξανδρινό: το παραθέτω, παρόλο που δεν αξιοποιούνται σε ικανοποιητικό βαθμό βασικά τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της καθαφικής ποίησης, παρά μόνο σατιρίζεται η αισθησιακή προσήλωση στην ομορφιά του νεανικού ανδρικού σώματος:

Εσταντανέ

Χαρισμένο στον Κο Θ. Σ.

Ίσταται ολόγυμνος ο νειος,
ο νειος των είκοσι χρονών,
μπροστά στης λίμνης τα νερά.
Έχει σαν φίλντισι κορμό,
που μοιάζει μ' άγαλμα του Ερμή.
Να, καθρεφτίζεται ο νειος στης λίμνης τα νερά.
Χαϊδεύει του ο ήλιος τα μαλλιά.
Και στ' όμορφο νεανικό κορμί
χαρίζει ολόθερμα φιλιά.
Δες, χαϊδεύει του ο ήλιος τα μαλλιά!
Δες οι βατράχοι πώς κοιτάζουν
το ωραίο γυμνό και το είδωλό του!
Φως κι ομορφιά πόσο ταιριάζουν
δες οι βατράχοι πώς κοιτάζουν!
Γυμνό με βάθρο σου καθρέφτη
ολόγυρά σου πράσινο και φως,
γυμνό, εκδήλωση του ωραίου
των κοπελλιών καύμός κρυφός,
γυμνό, εκδήλωση του ωραίου!
Μα να, στα ολόδροσα νερά
ο νειος με χάρη πέφτει,
και έσπασε, τι συμφορά!
Της λίμνης τον καθρέφτη.

Λιγότερο ικανοποιητικό είναι το «νέο ποίημα» με την υπογραφή του Καβάφη, που έχει τίτλο «Σαν παραμύθι» και ενσωματώνεται στη δεύτερη «συνέντευξη» την οποία υποτίθεται ότι παραχωρεί ο ποιητής στον ανώνυμο συνεργάτη της εφημερίδας (4 Ιουλ. 1953): είναι αμφίβολο αν το κείμενο αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως καθαφική παρωδία, αφού δεν αναπαράγει με κριτική διάθεση μορφικά και θεματικά στοιχεία της καθαφικής ποίησης.

Με τα Ψυχικά Νέα συνεργάζονται παράλληλα ορισμένοι λογοτέχνες που φαίνεται πως είχαν σχέση με τον τεκτονισμό και τον αποκρυφισμό, κυρίως οι Π. Βαλδασερίδης, Λ. Κύρρης κ.ά. Εδώ εμφανίζεται και ο δεκαεπταετής, τότε, Πάνος Ιωαννίδης με τα διηγήματά του «Ο ηλίθιος» (20 Νοεμβρ. 1954), «Ο Φωτεινός» (11 Νοεμβρ. 1954), «Ο ναός της Σαλαμάνδρας» (18 Δεκ. 1954), «Μελχώρ, ο βοσκός της Βηθλεέμ» (25 Δεκ. 1954), «Η Πολυξένη κι ο χρυσαετός» (1 Ιαν. 1955), «Το άγαλμα» (15, 29 Ιαν. και 5 Φεβρ. 1955) και «Ο φάρος» (19 Φεβρ. 1955).

Α. Π.

Ἀνάγυρος

Μή κίνει τόν ἀνάγυρον
(Ἀρχαία παροιμία)

Ἔνοιωσα πολλή στενοχώρια, ὅταν ἐκδόθηκε ὁ τρίτος τόμος τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη («Δόμος») καί εἶδα στή Φόνισσα τυπωμένο «εἰς τόν Μικρόν Ἀνάγυρον» (3.459.9). Ἡ ὀρθή ἐκφορά τοῦ τοπωνυμίου εἶναι Ἀνάγυρος, τό ρῶ περιπτεῦει. Ἐλάχιστα μέ παρηγόρησε τό γεγονός ὅτι τό ἴδιο σφάλμα ὑπάρχει καί σέ βιβλίον τυπωμένο μέ ἄκρα ἐπιμέλεια ἀπό τήν Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν ὡς παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ Ἑλληνικά. Ἐννοῶ τό ἔργο Σκιαθοῦ λαϊκός πολιτισμός τοῦ Γεωργίου Α. Ρήγα, ὅπου γράφεται: «Ἀνάγυρος (Ἀνάγυρος, ὁ)» (βλ. Γ' τόμο, Τοπωνύμια, σ. 241).

Στόν τελευταῖο καί ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα ΚΓ' τόμο τοῦ Λεξικογραφικοῦ Δελτίου, πού ἐκδίδεται ἀπό τό Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης, δημοσιεύεται ἡ ἀνακοίνωση τοῦ κ. Ἄγγελου Ἀφρουδάκη «Ἐργαλεῖα' πού ἀναπτύχθηκαν ἀπό τό Ἀρχεῖο τοπωνυμίων καί κυρίων», ὅπου παρέχεται ἕνα ἐκτενές δεῖγμα (ἀπό τό Ἀμυδαλία ἕως τό Ἀπάνω (Δύο Βουνά) —τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο συντάσσεται ἠλεκτρονικά (πρόγραμμα «Ἀμητός») τό Λεξικό τῶν τοπωνυμίων. Εἶναι περίεργο ὅτι ἀπουσιάζει τό Ἀνάγυρος, μαρτυρούμενο ἀσφαλέστατα ἀπό τή Σκιάθο καί ἴσως σωζόμενο ἀκόμη κοντά στό Σωποτό Καλαβρύτων (βλ. Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια, λήμμα Ἀνάγυρος), μπορεῖ καί ἄλλοῦ.

Συναντῶ πάντως τά τοπωνύμια στ' Ἀνάγυρον, θέση τῆς κοιν. Νεραΐδας τοῦ Ν. Φθιώτιδος, καί στούν Ἀνάγυρον, λόφο τῆς κοιν. Γιαννιτισσοῦ τοῦ ἴδιου Νομοῦ. Ὁ κ. Ἀφρουδάκης τά ὑπάγει σέ ἀρχικό, ἀπαθές φωνητικά, λήμμα Ἀνάγυρος, γιά τοῦτο καί στή στήλη τοῦ β' συνθετικοῦ τῶν τοπωνυμίων γράφεται —άγυρος, πού ὑποθέτω ὅτι ἀνάγεται στό ἀέρας. Ἐξάλλου, στή στήλη τῶν πληροφοριῶν (πού προφανῶς προέρχονται ἀπό τά δελτία τοῦ Κέντρου) γιά τό πρῶτο τοπωνύμιον (τῆς κοιν. Νεραΐδας) σημειώνεται «ἀνάγυρον μέρους», ἐνῶ γιά τό δεύτερο «ὑψώμα, ἄγνωστο στοῦς κατοίκους τό ὁμώνυμο φυτό».

Ἡ ἐτυμολογική ἀναγωγή —καί ἡ ὀρθογράφηση μέ γιῶτα— τῶν δύο τοπωνυμίων ὑπαγορεύτηκε στόν κ. Ἀφρουδάκη προφανῶς ἀπό τήν ἀόριστη —καί μᾶλλον ἀμήχανη— πληροφορία τοῦ πρώτου δελτίου «ἀνάγυρον μέρους», πού ἀσφαλῶς προέρχεται ἀπό ντόπιον πληροφορητή, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἐκφορά τῆς σέ βόρειο ἰδιώμα. Δέν πρόσεξε ὅμως ὁ κ. Ἀφρουδάκης ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ δευτέρου τοπωνυμίου κάνει λόγο γιά ὁμώνυμο φυτό. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ σχετικοῦ δελτίου, πού ἐνδέχεται νά ἀνῆκε στό προσωπικό τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καί νά κατάρτισε ὁ ἴδιος τή συλλογή τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου τῆς κοινότητος Γιαννιτισσοῦ, ὑπαινίσσεται τήν ἀναγωγή τοῦ τοπωνυμίου στό φυτό ἀνάγυρος («ἀνάγυρος ἡ δύσσομος»), πού εἶναι καί ἡ ὀρθή.

Γιά τό ἔτυμον ἀνάγυρος βλ. ὅσα γράφονται στό *Dictionnaire Étymologique de la langue Grecque* τοῦ P. Chantraine, ὅπου μνημονεύεται καί ὁ ἀρχαῖος ἀπτικός δῆμος Ἀναγυροῦς.

Ἐνδύσει καὶ ὁ στοιχειοθέτης τῶν Μικροφιλολογικῶν στὸν πειρασμὸ καὶ προσθέσει κάποιον ἀχρείαστο ρῶ, θ' ἀποδειχθεῖ ὅτι ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ μικροσημειώματα ἢ ἀρχαία παραίνηση τοῦ ὑπότιτλου παραθέματος.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Περὶ σκουτελ(λ)ίου μικροφιλολογικὸ

Στο «Γλωσσάρι στη δραματικὴ διασκευὴ τοῦ Μαχαιρά» τῆς Σταματίας Λαουμτζῆ το σκουτέλλιν ἐπεξηγεῖται: πῆλινο πιάτο φαγητοῦ, οικία.¹ Στη δραματικὴ διασκευὴ τοῦ Μιχάλη Πιερῆ, που συμπεριλαμβάνεται στὴν ἴδια ἐκδόση, ἡ λέξις χρησιμοποιοῦνται τρεῖς φορές: «να τανύσεις εἰς τὸ σκουτέλλιν τοῦ ἀφέντη σου τοῦ Ρήγα» (σελ. 141), «οὐ κούντη τε Ρουχάς ἐτάνυσεν εἰς τὸ σκουτέλλιν σου, καὶ ἔνε σε μεγάλην ἀγάπην με τὴν κυράν μας τὴν ρήγαινα» (σελ. 149), «Ἀντάν ἐφυγεν ὁ Ρήγας ἔμπασεν εἰς τὸ σκουτέλλιν τοῦ τον κούντη τε Ρουχάς» (σελ. 142).

Εἶναι πασίγνωστο ὅτι σκουτέλλι σημαίνει μόνον πιάτο καὶ καθόλου σπίτι. Καὶ ὅλα τὰ λεξικά που συμβουλευτήκα ἐπεξηγοῦν τὴ λέξι το σκουτέλ(λ)ιν = πιάτο (ἢ βαθύ πιάτο).²

Καὶ οἱ ποιητὲς Γεώργιος Βιζυηνὸς καὶ Νίκος Νικολαΐδης ὁ Κύπριος με τὴν ἴδια σημασία το χρησιμοποιοῦν:

Τώρα τὰ ὄρη ἐπιθυμοῦν νὰ κλείσουν κάθε κύμα, / σαν λάδι στο σκουτέλι³

Τὰ σκουτέλια με τὰ ξυλοκούταλα⁴

Καὶ στο Μαχαιρά χρησιμοποιεῖται με τὴν ἴδια σημασία. Στα ἀποσπάσματα που παραθέσαμε προηγουμένως, ἀπὸ τὴν δραματικὴν διασκευὴν τοῦ Χρονικοῦ, ἀν εἶναι πρωτοβουλιακὴ χρῆσις τοῦ γλωσσικοῦ υλικοῦ τοῦ Μαχαιρά, ἡ ἐρμηνεία τῆς λέξεως ὡς σπίτι εἶναι λανθασμένη. Ἀν εἶναι αὐτοῦσια μεταφορὰ ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Κύπριου χρονογράφου τότε στα δύο πρώτα ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κούντη τε Ρουχάς ἀπλῶσε τὸ χέρι του στο πιάτο τοῦ Ρήγα νὰ του πάρει τὸ φαγητό του (νὰ τανύσεις εἰς τὸ σκουτέλλιν, ἐτάνυσεν εἰς τὸ σκουτέλλιν σου) καὶ στο τρίτο, που ἴσως αὐτό θεωρήθηκε ὡς οικία, ἡ Ρήγαινα, ὅταν ἐφυγε ὁ Ρήγας, ἔμπασε στο πιάτο του (ἔμπασε εἰς τὸ σκουτέλλιν του) τὸν κούντη τε Ρουχάς γιὰ νὰ «πηρουνιάζει» καὶ νὰ εὐωχεῖται ἀπὸ τὰ ἀνήκοντα στον Ρήγα. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις ἡ φράσις ἔχει ὑπονοούμενο σεξουαλικὸ περιεχόμενο, στὴν τρίτη ὅμως καθίσταται πῶς ἐντονότερο. Κάτι που φοβάμαι δὲν ἔχουν ἀντιληφθεῖ οἱ συντελεστὲς τῆς δραματικῆς διασκευῆς τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μαχαιρά. Ὅλα αὐτά, ὅπως εἶπαμε προηγουμένως, ἀν εἶναι αὐτοῦσια μεταφορὰ ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Χρονικοῦ καὶ πῶς δὲν ἐπιβεβαιώνει ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἔργου ἀπὸ τὴν ἐκδόση Dawkins.⁵ Ὑποψιάζομαι σύγχυσις με τὸ καστέλλι [= ἔμπασε εἰς τὸ καστέλλιν του]. Ὅμως ἔτσι ὅπως εἶναι γραμμένο [= ἔμπασε εἰς τὸ σκουτέλλιν του] εἶναι καλύτερο ἀν διαγραφεῖ ἡ ἐρμηνεία ὅτι σημαίνει οικία καὶ δεχτοῦμε τὴ σωστὴ [= πιάτο] ἀφοῦ ἔτσι συμπαροδῶνεται ἐπιτυχημένα ἡ ἐρωτικὴ εὐωχία.⁶ Μπορεῖ νὰ

ήταν από παρεξήγηση που γράφτηκε στο σημείο αυτό της διασκευής η λέξη σκουτέλλι, αλλά από λάθη και άγνοια πολλές φορές παράγεται αισθητικό αποτέλεσμα και διεισδυτικότερο περιεχόμενο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. ΘΕ.ΠΑ.Κ., *Λεόντιος Μαχαίρας Χρονικό της Κύπρου*, Λευκωσία 1998, σ. 175.
2. Χρυσάνθου Στ. Κυπριανού, *Λαογραφικόν Λεξικόν*, τόμος 6', εκδ. Παγκυπρίου Γυμνασίου, αρ. 4, Λευκωσία 1971, σ. 12. Ολυμπίας Μυριανθοπούλου Μακρή, *Λεξικόν κυπριακών λέξεων*, Λευκωσία 1988, σ. 62, όπου και η χαρακτηριστική παροιμία: *σατχίν λάχανον, σκουτέλλιν μαειφρόν*, δηλ. από ολόκληρο σακκί χόρτα κάνεις ένα πιάτο φαγητό. Κώστας Γιαγκουλλής, *Ετυμολογικό και ερμηνευτικό λεξικό της κυπριακής διαλέκτου*, τόμος 6' (Οι λατινικές και νεολατινικές λέξεις), Λευκωσία 1989, σ. 68. Κυριάκου Χατζηγιώάννου, *Περί των εν τη μεσαιωνική και νεώτερα κυπριακή ξένων γλωσσικών στοιχείων*, Λευκωσία 1991, (6' έκδοση, αναθεωρημένη), σ. 54. Κώστας Γ. Γιαγκουλλής, *Ασιζες του Βασιλείου της Κύπρου Ερμηνευτικό και ετυμολογικό γλωσσάριο με εισαγωγικό σημείωμα*, Λευκωσία 1993, σ. 69. Βλ. και Παναγιώτης Κουσαθανάς, *Χρηστικό Λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1996, σ. 173. Βλ. και Γιώργος Ν. Γιαννουλέλλης, *Νεοελληνικές ιδιοματικές λέξεις δάνειες από ξένες γλώσσες*, εκδ. Κείμενα, Αθήνα 1982, σ. 97: «σκούτα. θ. = κοιλότητα που σχηματίζεται στη φούστα και κυρίως στο γυναικείο νησιώτικο θρακί, όταν η γυναίκα είναι καθιστή (και ιδιαίτερα στο πάτωμα): η σκούτα της γιαγιάς ήταν η αγαπημένη θέση των μικρών παιδιών' φρ. πάρε με στη σκούτα σου μανή (μανή, θ. = η γιαγιά, στο Πλωμάρι). Στην Αν. Θράκη (Τσακίλι) σκούτα ήταν ένα μεγάλο τετράγωνο πανί, που τύλιγαν μέσα το βρέφος. Σκούτα είναι και ο δεύτερος φλόκος στα πανιά του καϊκιού (που βαθουλώνει πολύ, όταν φυσά). [...] Όλες αυτές οι λέξεις από το Λατ. *scuta*, αναλλακτικό τύπο του *scutra* = πιάτο, βαθούλωμα.»
3. Αντώνης Φωστιέρης Θανάσης Θ. Νιάρχος, *Έλληνες ποιητές και θάλασσα* (αυθολόγηρη), εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1997 [Γεώργιος Βιζυηνός, σ. 29].
4. Νίκος Νικολαΐδης *ο Κύπριος*, εκδ. Διασποράς, Λευκωσία 1998, σ. 114.
5. Και ο Dawkins επεξηγεί τη λέξη σκουτέλλι ως πιάτο.
6. Είναι χαρακτηριστική η ακόλουθη παρομοίωση: Το μουνί το μουναρδέλι/ φουσκωμένο σα σκουτέλι (Φίλιππας Βλάχος, *Χωριάτικα βρωμόλογα*, Τυπογραφείο Κείμενα, Αθήνα 1986, σ. 34).

Σάββας Παύλου

Φάγος

Μικρό διορθωτικό σε διόρθωση

Στό σημείωμα «Ίατροί άειφάγοι» (*Ελληνικά* 50, 2000, 346-347) ο κ. Δημήτριος Α. Χρηστίδης παραθέτει από τό γνωμολόγιο του μοναχού Ίωάννου Γεωργίδη τό έξής δίστιχο κατά τήν έκδοση Ρ. Odorico:

*Πληρών άπαύστως τήν σεαυτοῦ γαστέρα,
ἕλας παρέξεις ἱατροῖς αἰεί φάγοις.*

Ὁ κ. Χρηστίδης θεωρεῖ προβληματικό τό τέλος του δευτέρου στίχου, γιατί «οὔτε τό αἰεί φάγοις οὔτε τό αἰεί φαγοῖς πού διαβάζουμε στήν έκδοση του Tattaglia δίνουν ἱκανοποιητικό νόημα». Μέ στήριγμα, λοιπόν, τό χωρίο καί ἀναζή μηκέτι αἰεφάγον ὄν του Μαξίμου του Ὁμολογητοῦ, προβαίνει στή διόρθωση αἰεφάγοις.

Τό φάγοις τῶν κωδίκων πρέπει νά μείνει ἀμετακίνητο. Δέν πρόκειται γιά εὐκτική, ὅπως νομίζει ὁ κ. Χρηστίδης, ἀλλά γιά πληθυντική δοτική τοῦ ἐπιθέτου φάγος, πού μαρτυρεῖται ἀπό τά περιώνυμα καινοδιαθηκικά χωρία ἰδοῦ ἄνθρωπος φάγος καί οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καί ἁμαρτωλῶν Ματθ. 11.19, Λουκ. 7.34. (Στό LSJ βλέπω καί παραπομπή Zen. 1.73). Ὁ συντάκτης, λοιπόν, τοῦ διστίχου ἀπό ἐκεῖ δανεῖζεται τή λέξη καί ἐνδέχεται, παρά τήν ὑπαρξή τοῦ μηκέτι, νά ἔγραψε καί ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής διεσταλμένως αἰεί φάγον ὄν. Σημειώνω ἐπίσης ὅτι τό φαγοῖς τοῦ Tattaglia δέν ἀποκλείεται νά ὀφείλεται στή διδασκαλία τοῦ γραμματικοῦ Ἀρκαδίου, πού τόνιζε φαγός. (Βλ. πρόχειρα τήν ἑλληνική ἔκδοση τοῦ Liddell-Scott).

Τό πικρό δίστιχο τοῦ γνωμολογίου μοῦ θύμισε τόν Παπαδιαμάντη πού, παρά τήν ἄκρα ἐκτίμησή του πρὸς τό πρόσωπο τοῦ Βαυαροῦ ἱατροῦ Γουλιέλμου Βίλδ, στιχοῦργησε καί αὐτός κατὰ τῶν ἀσκληπιαδῶν:

Σ' ἐνθυμεῖται ὅταν ἀρρωστήσῃ τό παιδί της
καί δέν ἔχῃ λεπτά νά δώσῃ στόν χαραμοφάγῃν τόν γιατρόν (...).¹

Τό μεταβυζαντινό χαραμοφάγῃς δέν εἶναι ἀμβλύτερο ἀπό τό βυζαντινό αἰεί φάγοις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. τό ποίημα «[Στόν Χριστόν τοῦ Κάστρου]», Ἐπαντα 5.40.8-9.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

«Εἰς τ' ἀγρινόν σου το κορμί»

Τό θέμα των ἀπροσδιόριστων παραγόντων τῆς αἰσθητικῆς ολοκλήρωσης θα ἐπανερχεται συνεχῶς, τουλάχιστον κάθε φορά που θα διαπιστώνουμε ὅτι ἡ συγγραφή σύμφωνα με τους κανόνες τοῦ οἰοῦντο ἀναγνωρισμένου, καί πράγματι ἀξίου, ἔργου τέχνης δέν προδικάζει καμιά ἐπιτυχία, ἀντιθέτως ἐπιφέρει σχεδόν σ' ὅλες τις περιπτώσεις οἰκτρά ἀποτελέσματα. Θα ἐπανερχεται κάθε φορά που θα ἀνακαλύπτουμε ὅτι τό ποίημα πέτυχε ἀπό ἀπρόσμενους δρόμους, ὅτι στήν ἀλχημεία τῆς τέχνης ἀκόμα καί μια παγκοίνως γνωστή καί πολυχρησιμοποιημένη λέξη, τοποθετημένη σε νέα συμφραζόμενα, δημιουργεῖ αὐτή τήν ἄλλη αἴσθηση που χαρακτηρίζει τή γνήσια ποίηση.

Μια λέξη μόνο, που μπορεῖ νά σώσει ἀπό τήν ἐκπτώση, νά ὀδηγήσει στή θεοφάνεια καί στήν ἀνάληψη. Πιο καίρια καί εὐσύνοπτα εἰπωμένα ὄλ' αὐτά στους ἀκόλουθους στίχους:

Ποιητής·

ἀπό μια λέξη κρέμεται ἡ ζωή του.¹

Ὅλα αὐτά ξανάρθαν στο μυαλό με ἀφορμή τήν ἔκδοση Δος μου ὀρισμόν, του

Μιχάλη Εφταγωνίτη, που κυκλοφόρησε, εκτός εμπορίου, στη Λευκωσία, τον Δεκέμβριο του 1993, και ειδικά από το ακόλουθο απόσπασμα:

εις τ' αγρινό σου το κορμίν

Η παρομοίωση του γυναικείου κορμιού, του νεανικού γυναικείου κορμιού, με εικόνες από τον κόσμο της άγριας πανίδας και ειδικά από την οικογένεια των ελαφιδών (ελάφι, ζαρκάδι) είναι κάτι συνηθισμένο αφού τα ζώα αυτά κινούνται πανέμορφα στα δάση και χαρακτηρίζονται από το κομψό και ευκίνητο σώμα τους. «Που η λεβεντιά σου και που η λευτεριά σου, γαζέλα, ζαρκάδα και έλαφος;» θα αναφωνήσει και ο Μάριος Χάκκας απευθυνόμενος στην συνοικία της Καισαριανής για να της θυμίσει τις παλιές της «λαμπρές» μέρες.²

Ο Μιχάλης Εφταγωνίτης χρησιμοποίησε εδώ, αναλόγως, τη λέξη αγρινό, που σύμφωνα με τους παλαιούς λεξικογράφους της κυπριακής διαλέκτου χαρακτηρίζεται από τα ακόλουθα:

«αγρινόν, το, πληθ. τα αγρινά: «είδος αιγάγρου, διαιτωμένης επί των ορέων του Κύκκου. Το αγρινόν είναι παρεμφερές προς έλαφον [...] Το κυνήγιόν των είναι δυσκολώτατον».³

«αγρινόν, το, ζώνον άγριον, ως προς την ταχύτητα και μέρος της μορφής ομοιάζον τη ελάφω, ως προς τα άλλα δε τω προβάτω και καλούμενον υπό των κοινών πρόβατον του Αγίου Μάμαντος· ενδιαιτάται δε μακράν εις τα όρη και μακρόθεν αισθάνεται τους ερχομένους κατ' αυτού εχθρούς του· διό και ουδέποτε συλλαμβάνεται διά των χειρών, συχνότατα όμως κυνηγείται υπό των Κυπρίων, κρυπτομένων υπό τον αέρα των· ίσως το παρ' άλλοις αγρίμι· ο παρ' αρχαίοις αίγαγρος φαίνεται ότι διαφέρει, τοιούτων ζώων πολλών ειδών εν τοις όρεσι ενδιαιτωμένων· μτφρ. επ' ανθρώπων, ακοινώνητος, απρόσιτος».⁴

Η χρήση της λέξης αγρινό στο συγκεκριμένο στίχο πετυχαίνει τρία σημαντικά πράγματα:

α) Τη διαπίστευση εντονότερης εντοπιότητας γιατί ο χαρακτηρισμός για το γυναικείο κορμί συνδέεται μ' ένα ξεχωριστό είδος της κυπριακής πανίδας. Το αγρινό υπάρχει στην Κύπρο και πουθενά αλλού.

β) Ένα ξεχωριστό αίσθημα ήγρου αφού εδώ το ουσιαστικό λειτουργεί ως επίθετο. Η χρήση π.χ. άλλων συναφών και παρομοίων φράσεων όπως «ελαφίσιο» ή «ζαρκαδένιο κορμί» ή «εις το ελάφι σου το κορμί» είναι, πιστεύω, κοινότοπες ή αποτυχημένες. Παρ' όλον ότι η λέξη αγρινό προέρχεται, σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, από το επίθετο αγριηγό που σημαίνει άγριο (πρόκειται δηλαδή για ουσιαστικοποιημένο επίθετο) εν τούτοις η έννοια του επιθέτου έχει ξεχαστεί και εξαφανιστεί και η λέξη λειτουργεί ως συγκεκριμένο ουσιαστικό. Η κατάληξη -ινό είναι μια συνηθισμένη κατάληξη επιθέτου (σημερινό, καλοκαιρινό, ζακυθινό, αυγινό). Έτσι, χωρίς να χρειάζεται μια νέα παραγωγική κατάληξη επιθέτου, π.χ. αγρινένιο, το ουσιαστικό πια αγρινό λειτουργεί και ως επίθετο άβιαστα, χωρίς γλωσσικό εκβιασμό και τέντωμα των ορίων της γλώσσας.

γ) Η συνήθης παρομοίωση του γυναικείου κορμιού με το ελάφι παραπέμπει απλώς στα γνωρίσματα του ελαφιού, λειτουργεί εξωτερικά. Η χρήση της λέξης αγρινό, εκτός από την εικόνα του όμορφου - ελεύθερου ζώου, μέσα από την ίδια τη

δυναμική της λέξης (αγρινό, αγριηνό, άγριο), ως εσωτερικό πια λεκτικό γνώρισμα, δημιουργεί και την έννοια του άγριου και ατίθασου γυναικείου κορμιού που ποθεί και κυνηγά ο άνδρας- εραστής - κυνηγός.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γιάννης Πατίλης, *Κέρματα*, εκδ. Εγνατία, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 11. Βλ. και Νάσος Βαγενάς: «Είναι το μεγαλείο και η δόξα της ποίησης ότι η ζωή ενός ποιήματος μπορεί να κρέμεται από μια μόνο λέξη». περ. *Το Δέντρο*, Αθήνα, Μάιος - Ιούνιος 1980, αρ. 14, σ. 130 [= *Η εσθήτα της Θεάς*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1988, σ. 12].
2. Μάριος Χάκκας, *Ο Μπιντές και άλλες ιστορίες*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1970, σ. 60. Βλ. και το ποίημα «Ω, η αλαφίνα...» του Α. Σικελιανού στην έκδοση *Λυρικός Βίος*, φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη, τόμος Στ', εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1978, σ. 139.
3. *Γλωσσάριον Ξενοφώντος Π. Φαρμακίδου*, εκδιδόμενον υπό Θεοφανούς Δ. Κυπρή, εκδ. Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1983, σ. 50.
4. *Γλωσσάριον Γεωργίου Λουκά*, εκδιδόμενον υπό Θεοφανούς Δ. Κυπρή, εκδ. Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1979, σ. 12.

Σάββας Παύλου

Ποιητικές υποθήκες για λύκους και τίγρεις: με αφορμή ένα ποίημα του Γεώργ. Ι. Σαΐνη

Δεν είναι λίγες οι φορές που αναγνώστες και μελετητές της ποίησης διαπιστώνουν με έκπληξη ότι βρίσκονται τελείως απροσδόκητα μπροστά σ' ένα σπουδαίο ποίημα ή σ' έναν-δύο σπουδαίους στίχους, μέσα σε (άδικα λησμονημένες) ποιητικές συλλογές του παρελθόντος, εγγύτερου ή απώτερου: ποιητικές συλλογές που "αναπαύονται" συνήθως σε δημόσιες βιβλιοθήκες ή κυκλοφορούν, όσο κυκλοφορούν, σε στενούς κύκλους οικείων. Δεν πρόκειται ασφαλώς για την απόδοση ποιητικής δικαιοσύνης (η "έξουσιοδότηση" γι' αυτήν είναι υπόθεση μάλλον μεταφυσικής τάξεως), αλλά για την επισήμανση ορισμένων όψεων της ποιητικής γλώσσας, οι οποίες εγγράφουν σημαντικές υποθήκες στο πεδίο της νεοελληνικής ποίησης, άσχετα αν δεν έχουν επισημανθεί στην ώρα τους: σπεύδω να διευκρινήσω, αν και κάτι τέτοιο δεν χρειάζεται, ότι οι υποθήκες αυτές δεν εκφράζουν ποσοτικά μεγέθη αλλά ποιοτικά.

Υπό το παραπάνω πρίσμα, τα πράγματα γίνονται πολύ ενδιαφέροντα, αν σκεφτούμε ότι εκείνο το (άδοξο) ποίημα, ο τάδε ή δείνα (άδοξος) στίχος είναι πιθανόν να "εγαίνου" μέσα από την απήχηση κάποιου γνωστού ποιητικού έργου, όπως αίφνης (γιατί το επίθετο άδοξος δεν χρησιμοποιήθηκε τυχαία) του Καρυωτάκη: αν λοιπόν, για να μείνουμε στο καρυωτακικό έργο, παρακάμψουμε τον κατασκευασμένο μύθο του "καρυωτακισμού",¹ το έργο αυτό φαίνεται να έχει γονιμοποιήσει επί της ουσίας ("περιφερειακές") ποιητικές επιλογές και στάσεις, οι οποίες αναμφισβήτητα όχι μόνον προωθούν την καρυωτακική ποιητική, αλλά δίνοντάς της βάθος πεδίου, δημιουργούν ταυτόχρονα προϋποθέσεις νέων πραγματώσεων στην ποιητική γλώσσα εν γένει.

Ένα ολιγόστιχο ποίημα λοιπόν με τίτλο «Είναι μια λύσις...», που συμπεριλαμβάνεται στη συλλογή του Γεώργ.Ι. Σαΐνη, *Μαρμάρινες Σταγόνες* (Θεσσαλονίκη, 1971), επαναφέρει στο προσκήνιο το «Υποθήκαι» του Καρυωτάκη, μετατονίζοντάς το σε νέα εξίσου οδυνηρά με το 1927, συμφραζόμενα· πράγματι, ο διάλογος του εγκλωβισμένου ποιητή στη νέα βαρβαρότητα των κοινωνικο-πολιτικών πραγμάτων στην Ελλάδα του 1970, με το ποίημα του Καρυωτάκη, προβάλλει ποιητικά τη βαθιά ανθρωπογνωστική σοφία του τελευταίου, “προτείνοντας” μια στάση ζωής, που μόνο απαισιόδοξη δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί.

Το ποίημα: «Μάθε να ζης χωρίς περίσκεψι.
Πνίξε τον ανύπαρκτο πόνο σου,
στης μοναξιάς τα νούφαρα
π’ αργοσαλεύουν στο τέλμα
της αδιαφορίας.
Γίνου άκακος, σαν το λύκο.
Ευλικρινής σαν τον Ταρτούφο.
Τρυφερός, σαν τα νύχια της τίγρης.
Εργατικός, σαν τον κηφήνα.
Δέξου το άδικο, όπως το φύσημα του μπάτη.
Την ατιμία, όπως η χλόη τη βροχή.
Την ανηθικότητα, όπως τα βλέφαρα τον ύπνο.
Και σιώπα...
Είναι μια λύσις...» (ό.π., 25).

Η απαισιοδοξία ή η παραίτηση που χρεώνονταν παραδοσιακά στο «Υποθήκαι» του Καρυωτάκη,² θα αποτελούσε και εδώ την εύκολη λύση, εξαλείφοντας (όπως στο «Υποθήκαι») την σπουδαία υποθήκη των δύο καταληκτήριων στίχων· η σιωπή που υπογραμμίζει ο ομιλητής του «Είναι μια λύσις...» και προτείνει ως βιοθεωρητική και ποιητική στάση (τι είδους ποιήματα θα γράφονταν σε συνθήκες τέτοιας σιωπής;), αποκτά ωστόσο έναν απρόσμενο “ομιλητικό” χαρακτήρα, ή μ’ άλλα λόγια εκθέτει δραματικά το προσχηματικά –και μόνο– αμίλητο πρόσωπό της.

Ο καρυωτακικός επιθετικός διάλογος με την κοινωνική αναλγησία, τη χυδαιότητα και την αποκαρδιωτική πραγματικότητα της εποχής, αποκτά εδώ νέο βάθος, μέσω δύο ζωολογικών αλληγορικών εικόνων, οι οποίες αναστατώνουν το ποίημα, εκθέτουν την προσχηματική συμβατικότητα του και δίνουν ανατρεπτικό, δηλαδή διαλογικό περιεχόμενο στην καταληκτήρια υποθήκη, «σιώπα». Δύο στίχοι λοιπόν –η απροσδόκητη διαπίστωση που έλεγα στην αρχή– με πρωταγωνιστές δύο ζώα, το λύκο και την τίγρη, και τα κατηγορήματα που τα συνοδεύουν στην κοινή αντίληψη, την κακία δηλαδή και την αγριότητα, αφήνουν να διαφανεί κάτι από την αθέατη όψη της πραγματικότητας και βεβαίως της ποίησης: «Γίνου άκακος, σαν το λύκο»· «Τρυφερός, σαν τα νύχια της τίγρης».

Ο άκακος λύκος και η τρυφερότητα των νυχιών της τίγρης, ως ιδιότητες του σιωπηλού ανθρώπου και ποιητή, δίνουν μιαν αλλη διάσταση στα πράγματα λόγω των οποίων εκείνος σιωπά, αλλά και στην ίδια αυτή τη σιωπηλή ύπαρξή του· πρό-

κείται για μια σιωπή δυνάμει ομιλούσα, που έχει κατακτήσει ένα είδος σπάνιας ετοιμότητας και αυτοσυνηδησίας, μην αφήνοντας περιθώρια παρεξηγήσεων σε (ορισμένους) αναγνώστες του ποιήματος για το τι στην πραγματικότητα κάνει, άδολα σαν το λύκο και τρυφερά σαν τη τίγρη, με δόντια και νύχια αντίστοιχα. Τι μπορεί να κάνει ο ποιητής ακονίζοντας τα (άδολα) δόντια και τα (τρυφερά) νύχια του; Η ερώτηση αυτή συνιστά σε ανύποπτο χρόνο, την απάντηση του νεότερου ποιητή στο επιφανή πρόγονο και ταυτόχρονα τον διάλογό του με αυτόν, όπου κανείς δεν μπορεί να έχει την τελευταία λέξη, να δώσει δηλαδή την οριστική απάντηση: απαντήσεις μ' άλλα λόγια εν είδει ερωτήσεων.

Δύο στίχοι άρα του Σαΐνη που “κρύβονται” μέσα στο ποίημά του, ακριβώς για να το απογειώσουν a contrario (το νόημα του διαλόγου), με το να το κρατούν προσχηματικά, άδολα και τρυφερά, στην προφάνεια των ελεγειακών συμβάσεων: από εκεί και πέρα η ποιητική γλώσσα κατακτά το λόγο ύπαρξής της (μαζί και ο ποιητής).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. σχετικά: Δημ. Αγγελάτος, «Η “ανώνυμη” τέχνη του ευρετή και η αμηχανία της “υποδοχής” της: όψεις της ποιητικής του Καρυωτάκη»: *Επιστημονικό Συμπόσιο. Καρυωτάκης και Καρυωτακισμός* (Αθήνα, 31 Ιανουαρίου- 1 Φεβρουαρίου 1997), Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1998, 15-26.
2. Για μια διαφορετική προσέγγιση, βλ. Δημ. Αγγελάτος, *Διάλογος και Ετερότητα. Η ποιητική διαμόρφωση του Κ.Γ. Καρυωτάκη*, Αθήνα, Σοκόλης, 1994, 77-80.

Δημήτρης Αγγελάτος

δ

Για τα ψευδώνυμα Θ. Πετρής και Κ. Καμπίτης

Στο τεύχος 10 των *Μικροφιλολογικών* (Φθινόπωρο 2001) οι κύριοι Λευτέρης Παπαλεοντίου και Θεοδόσης Νικολάου ασχολήθηκαν με το βιβλίο *Κυπριακά Φιλολογικά Ψευδώνυμα*, που εξέδωσα το 1984 με τον Παύλο Παρασκευά, κι έκαμαν κάποιες διορθώσεις, στην προσπάθειά τους να προαγάγουν την έρευνα. Πιστεύω ότι είναι απλή σύμπτωση το γεγονός ότι ταυτόχρονα κι οι δυο αποφάσισαν να διορθώσουν τα ημαρτημένα στο βιβλίο. Για λόγους καθαρά βιβλιογραφικής ενημέρωσης σημειώνω ότι ο Παπαλεοντίου είχε ήδη περιλάβει την παρατήρησή του στο βιβλίο του *Κυπριακά λογοτεχνικά περιοδικά στα χρόνια της αγγλοκρατίας*, Λευκωσία, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 2001, σ. 137, σημ. 10, όπου την είδα για πρώτη φορά.

Από την αρχή οφείλω να κάμω μια διευκρίνιση. Παρόλο που τα σχόλια των Παπαλεοντίου και Νικολάου αφορούσαν στο βιβλίο και των δυο μας, το παρόν κείμενο γράφτηκε από μένα κι όχι από κοινού με τον Παύλο Παρασκευά, γιατί την ευθύνη για τα «ημαρτημένα» φέρω αποκλειστικά εγώ.

Α. Και πρώτα για την παρατήρηση του κ. Παπαλεοντίου. Για να τεκμηριώσει την απόδοση του ψευδώνυμου Θ. Πετρής στον Θεόδοση Πιερίδη χρησιμοποιεί την πληροφορία του Αλέξη Αργυρίου *Η Ελληνική ποίηση. Νεωτερικοί ποιητές του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Σοκό-

λης, 1979, σ. 49, παραλείπει όμως να αναφέρει ότι η παραπομπή αυτή υπάρχει στα Κυπριακά Φιλολογικά Ψευδώνυμα, σ. 35. Κάμνει, έτσι, αναφορά στην αρχή της αμέσως επόμενης σελίδας του βιβλίου, όπου η σύνδεση του ψευδώνυμου με τον Ιντιάνο, ενώ αποσιωπά τις τελευταίες σειρές της αμέσως προηγούμενης σελίδας. Πιστεύω ότι η παράλειψη αυτή δεν έγινε σκόπιμα κι οφείλεται σε απροσεξία, γιατί διαφορετικά θα ήταν έξω από κάθε δεοντολογία. Για λόγους ιστορικούς πρέπει στο σημείο αυτό να αναφέρω πως την πληροφορία ότι ο Θ. Πετρής των Κυπριακών Γραμμάτων ήταν ο Ιντιάνος οφείλω στον μ. Κώστα Προυσή, ο οποίος απάντησε σε σχετικά ερωτήματά του με επιστολή του, ημερομηνίας 18/11/1984, πράγμα το οποίο αναφέρω στον πρόλόγό μου στο εν λόγω βιβλίο (σ. 3 και 5) και για το οποίο τον ευχαριστώ πάλι στον πρόλογο (σ. 8). Η επιστολή είναι στη διάθεση του περιοδικού σας σε περίπτωση που κρίνετε σκόπιμο να τη συμβουλευθείτε. Και για να τελειώνουμε με τη διόρθωση του κ. Παπαλεοντίου. Κατά τη γνώμη μου η παρατήρησή του θα ήταν κομψότερη και σίγουρα δικαιότερη, αν διατυπωνόταν κάπως έτσι. Οι Παναγιώτου και Παρασκευάς ενώ αποδίδουν το ψευδώνυμο Θ. Πετρής στον Θ. Πιερίδη σε ποίημα που δημοσιεύτηκε στους Νέους Πρωτοπόρους (1934) αποδίδουν το ίδιο ψευδώνυμο στον Αντώνη Ιντιάνο για τα ποιήματα «Θρήνος» και «Τραγουδάκια» που δημοσιεύτηκαν στα Κυπριακά Γράμματα, σπληνίζοντες σε πληροφορία του Κ. Προυσή, οφειλόμενη προφανώς σε lapsus memoriae.

Β. Ο κ. Θεοδόσης Νικολάου υποστηρίζει ότι το ψευδώνυμο Κώστας Καμπίτης ανήκει στον Μάνο Κράλη κι όχι στον Κύπρο Χρυσάνθη, όπως έγραφα εγώ. Το μόνο επιχείρημα που χρησιμοποιεί για να με «διορθώσει» είναι μια πληροφορία που του έδωσε ο Κράλης ένα φθινοπωρινό απόγευμα του 1948 στην Αμμόχωστο. Την πληροφορία αυτή φέρνει στο φως ο κ. Νικολάου 54 χρόνια από τότε, 22 χρόνια μετά την πρώτη μου αναφορά στο ψευδώνυμο αυτό και 18 μετά την έκδοση του βιβλίου μας, τώρα που έχουν πεθάνει κι οι δυο διεκδικητές του ψευδώνυμου. Έχει όμως δίκαιο με τη «διόρθωσή» του;

Ας δούμε τα πράγματα με τη σειρά:

α. Στην 8σελιδή έκδοση Βιβλία και εργασίες του Κύπρου Χρυσάνθη (Μέχρι 1^{ης} Αυγούστου 1957), που ετοίμασε ο ίδιος, συναντούμε, σ. 5, την ακόλουθη καταγραφή: «ΠΕΖΑ. 46. Διηγήματα με το κύριο όνομα ή με ψευδώνυμο στα εξής περιοδικά και εφημερίδες: Κρητικές Σελίδες, Κυπριακά Γράμματα, Κρίκος, Κυπριακή Επιθεώρησης, Έθνος». Στα Κυπριακά Γράμματα (τ. Δ', 1939, 275-278) υπάρχει, με το μη αμφισβητηθέν ως τώρα ψευδώνυμο του Χρυσάνθη «Κ. Διομήδης», το διήγημα «Πορφύρας Μάνθης, ο ζωγράφος». Στο ίδιο περιοδικό είχε δημοσιευτεί (έτος Β', 1935, 87-90) με το ψευδώνυμο «Κώστας Καμπίτης», για το οποίο γίνεται η συζήτηση, το διήγημα «Αγρυπνώντας πάνω σε μια σελίδα του Ευαγγελίου». Αλλά και κάτι άλλο, πάλι από την προαναφερθείσα καταγραφή του Χρυσάνθη. Μνημονεύεται και άλλο κυπριακό περιοδικό, στο οποίο έγραψε διήγημα (ή διηγήματα) με το όνομά του ή ψευδώνυμο. Αυτό είναι η Κυπριακή Επιθεώρησης. Αλλά θα επανέλθουμε σ' αυτό πιο ύστερα.

β. Την πληροφορία ότι το «Καμπίτης» ανήκει στον Χρυσάνθη οφείλω στον ίδιο και το δημοσίευσά ήδη από το 1980 στο βιβλίο μου Κύπρος Χρυσάνθης: Βιβλιογραφία Ι (1932-1980), Λευκωσία 1980, σ. 5, σημ. 2.

γ. Ο Κυριάκος Ντελόπουλος στο πολύτιμο βιβλίο του Νεοελληνικά Φιλολογικά Ψευδώνυμα 1800-1981, 2^η εκδ. αναθεωρημένη και ανασυνταγμένη, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1983 καταγράφει ψευδώνυμα Κυπρίων - ανάμεσα σ' αυτά και το ότι το Μάνος Κράλης ήταν ψευδώνυμο, ενώ το πραγματικό όνομα ήταν Γεώργιος Μίνως - περιλαμβάνει δε (σ. 53 και 298) το ψευδώνυμο Κ. Καμπίτης στα ψευδώνυμα του Χρυσάνθη.

δ. Στους Κύπριους συγγραφείς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, τ. Ε', Λευκωσία,

εκδόσεις Χρ. Ανδρέου, 1983/1984, σ. 1922, τούτο περιλαμβάνεται στα ψευδώνυμα του Χρυσάνθη.

ε. Το ψευδώνυμο αποδόθηκε στον Χρυσάνθη στο βιβλίο μου (με τον Παύλο Παρασκευά) *Κυπριακά Φιλολογικά Ψευδώνυμα*, Λευκωσία 1984.

στ. Στην *Ανθολογία Κυπριακής Λογοτεχνίας. Ποίηση*, τ. Β', Λευκωσία, εκδόσεις Χρ. Ανδρέου, 1986, σ. 506, όπως και στον τ. Β' της *Πεζογραφίας*, Λευκωσία 1987, σ. 589, πάλι συναντούμε το ψευδώνυμο στο βιογραφικό του Χρυσάνθη.

Υπενθυμίζω ότι όλα τα βιβλία που προανέφερα έγιναν την περίοδο που ζούσε ο Κράλης, ο οποίος και περιλαμβάνεται στις εκδόσεις β, γ, δ, ε και στ.

Αλλά ας επανέλθουμε, όπως υποσχεθήκαμε, στο περιοδικό *Κυπριακή Επιθεώρησης*. Εδώ ο Χρυσάνθης δημοσίευσε με το όνομά του διάφορα κείμενα από την ιστορία της ιατρικής, όχι όμως διηγήματα. Αφού όμως στην καταγραφή των δημοσιευμάτων του ως το 1957 αναφέρει πως στο περιοδικό δημοσίευσε διήγημα (ή διηγήματα) με το όνομά του ή ψευδώνυμο και αφού δεν συναντούμε διήγημα με το όνομά του δεν είναι λογικό να συμπεράνουμε ότι δημοσίευσε με ψευδώνυμο; Με ποιο όμως ψευδώνυμο;

Στο περιοδικό αυτό βρίσκονται δημοσιευμένα δυο διηγήματα με το ψευδώνυμο Κ. Καμπίτης. Το «Ένα επεισόδιο» (τ. Δ', τχ. 11, Σεπτ. 1948, 21 και 26) και το «Ο άνθρωπος με το ξένο πόδι» (τ. Δ', τχ. 12-13, Οκτ.-Νοέμ. 1948), 20 και 26. Παρακαλώ να προσεχθεί λίγο η περίοδος (Σεπτ.-Νοέμ. του 1948) που δημοσιεύτηκαν και τα δυο διηγήματα. Αν ο Καμπίτης της *Κυπριακής Επιθεώρησης* ήταν ο Κράλης, δεν θα το ανέφερε στον κ. Νικολάου, μια και κατά τον ουσιώδη χρόνο – υπενθυμίζω φθινόπωρο του 1948 – που γινόταν η συζήτηση και η καταμέτρηση των διηγημάτων του (αν ήταν δυο ή τρία) δημοσιεύονταν τα εν λόγω διηγήματα; Για να δημοσιευτούν τα διηγήματα αυτά από τον Σεπτέμβρη του 1948 πάει να πει ότι τουλάχιστο το πρώτο το έστειλε ο συγγραφέας του το αργότερο μέσα στον Αύγουστο. Επομένως, όταν συνομιλούσαν, έστω κι αν δεχτούμε ότι η συνομιλία έγινε τις πρώτες μέρες του Σεπτεμβρη κι επομένως δεν ήξερε ότι είχε δημοσιευτεί διήγημά του, δεν θα έπρεπε να πει στον συνομιλητή του, μια και ήταν τόσο εξομολογητικός, ότι είχε στείλει προς δημοσίευση κι άλλο διήγημα με ψευδώνυμο, κι έτσι θα αυξανόταν η συγκομιδή των διηγημάτων, των οποίων με τόση λαχτάρα γινόταν το μέτρημα;

Δεν χωρεί, λοιπόν, κατά τη γνώμη μου καμιά πλέον αμφιβολία ότι Κ. Καμπίτης δεν ήταν ο Κράλης, αλλά ο Χρυσάνθης, για τον οποίο διερωτηθήκαμε στην προηγούμενη παράγραφο με ποιο ψευδώνυμο έγραψε τη συνεργασία του (διήγημα ή διηγήματα), στην οποία αναφέρθηκε ο ίδιος στο δημοσίευμα του 1957.

Νίκος Παναγιώτου

Αναγκαία διευκρίνιση

Αναφορικά με την ταύτιση του ψευδωνύμου Θ. Πετρής οφείλω να διευκρινίσω ότι αυτή έγινε με βάση τα Άπαντα του Θ. Πιερίδη. Η σχετική μαρτυρία του Στρ. Τσίρκα, την οποία διασώζει ο Αλ. Αργυρίου, ήταν απλώς υποβοηθητική. Από μέρους μου δεν έγινε καμιά σκόπιμη «αποσιώπηση» του γεγονότος ότι η πληροφορία αυτή αναπαράγεται (αβασάνιστα) από τους συντάκτες των *Κυπριακών φιλολογικών ψευδωνύμων*.

Α. Π.

Αμπελοπουλογικά και παράλογα

Ποιος θα μπορούσε στ' αλήθεια να φανταστεί ότι το αμπελοπούλι (Συλβία η μελανοκόρυφος, οικογ. Sylviidae), ένα μικροσκοπικό πουλί μεγέθους 5.5 εκατοστών, «παραδοσιακό» κυπριακό έδεσμα (βραστό, τηγανητό, ή ξιδάτο),¹ θα μπορούσε ποτέ να ορθώσει το ανάστημά του για να προβάλλει εμπόδια στην πορεία ένταξης της Κύπρου προς την Ευρωπαϊκή Ένωση; Όμως συνέβη και αυτό, σε μια εποχή που οι δυνατότητες πρωτογενών εκπλήξεων εξαντλούνται επικίνδυνα.

Ο πυρετός αντιπαράθεσεων των τελευταίων εβδομάδων, ανάμεσα στους «Φίλους των βερκών [ξώβεργων]» (ΦΙ.ΒΕΡ. εφεξής) και στις κρατικές δεσμεύσεις έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γίνεται με επίκληση (εκ μέρους των ΦΙ.ΒΕΡ.) σε παραδοσιακές συνήθειες που καταστρέφονται και σε ανθρώπινα δικαιώματα (κυνηγών και καταναλωτών) που καταπατούνται. Ευλόγως αποσιωπούνται οι απώλειες (μερικών εκατομμυρίων λιρών) από την κατάρρευση ενός «κυνηγίου» που με σύγχρονες μεθόδους –ηλεκτρονικές και άλλες– έχει πάρει διαστάσεις μαζικής σφαγής.

Αυτός ο φτερωτός φαντομάς (πρβλ. «Το όνομα του αμπελοπουλιού είναι από τα πιο γνωστά ονόματα πουλιών στην Κύπρο, αλλά πολύ λίγοι έχουν δει ή γνωρίζουν το ίδιο το πουλί, κι αυτοί είναι οι κάτοικοι των χωριών από τα οποία περνά κατά τη μετανάστευσή του το φθινόπωρο και την άνοιξη, οπότε συλλαμβάνεται, μαζί με άλλα αποδημητικά πουλιά»²) παραδόξως σχεδόν δεν έχει απασχολήσει την κυπριακή λογοτεχνία. Από όσο γνωρίζω, μόνο ένα κυπριακό ποιητικό έργο, μικρής φιλολογικής σημασίας, έχει αφιερωθεί στο δημοφιλές και προσοδοφόρο πουλί.³ Από πανελλήνια σκοπιά, ο πολυπράγμων «κοσμοκαλόγερος» Καισάριος [Κωνσταντίνος] Δαπόντες (1713-1784) στα «έως διακόσια / πράγματα και πενήντα» του Κανόνος περιεκτικού πολλών εξαιρέτων πραγμάτων... του, όπου περιλαμβάνονται και δύο κυπριακά προϊόντα (κουμανταρία και λάδανος), παραλείπει οποιαδήποτε αναφορά ενώ θυμάται τα μανιάτικα ορτύκια και φτερωτά άλλων τόπων.⁴ Στις 9 Οκτωβρίου 1954 ο Γιώργος Σεφέρης επισκέπτεται το Παραλίμνι και αρχίζει με συνοπτική αναφορά στα επιφανέστερα προϊόντα του τόπου: «Στο Παραλίμνι, ποιητάρηδες, αμπελοπούλια». Συνεχίζει βέβαια με κάποιες σύντομες ποιητάρικες εντυπώσεις, όμως το δεύτερο παραμένει μονολεκτική αναφορά.⁵

Ένα από τα λιγότερο γνωστά έργα του Lawrence Durrell, το σύντομο κείμενο με τίτλο *Beccafico: a tragic history* [= Αμπελοπούλι: μια τραγική ιστορία], κυκλοφόρησε στο Μονπελιέ το 1963 σε περιορισμένη έκδοση 150 αντιτύπων.⁶ Στη θέα ενός γυάλινου δοχείου με πουλιά συντηρημένα σε ξίδι, σε ελληνικό παντοπωλείο της Μασσαλίας, ο Ντάρρελ αναθυμάται το αμπελοπούλι της Κύπρου και την τραγική μοίρα του, από τα χρόνια που έζησε στο νησί (Φεβρουάριος 1953 - Αύγουστος 1956).

Το κείμενο αρχίζει με σύντομη ιστορική αναφορά στην ανάπτυξη του κυνηγιού

του αμπελοπουλιού από την εποχή των Σταυροφόρων και σημειώνεται ότι «η ομορφιά αυτού του μικρού επισκέπτη του νησιού, εύθραυστου όπως τα πέταλα λουλουδιού και με λαμπερόχρωμο κεφάλι, κάνει την τύχη του να φαίνεται ανυπόφορα θλιβερή». Ακολουθούν οι άκρως δραματικές περιγραφές της παγίδευσης των πουλιών και του καθαρισμού τους πριν δοθούν για κατανάλωση. Οι οικονομικές πτυχές της επιχείρησης είναι, με σημερινά δεδομένα, εξωπραγματικές (αν λάβουμε υπόψιν ότι έχουν περάσει, από τότε, σαράντα χρόνια). Ο Ντάρρελ τελειώνει με χαρακτηριστική επίκληση προς τη νεαρή τότε Κυπριακή Δημοκρατία (που αμέσως κατόπιν, την ίδια χρονιά, θα ζούσε τη δική της τραγική ιστορία):

«Ελπίζει κανείς ότι η νέα Κυβέρνηση της Κύπρου θα βρει κάποιο εύσχημο τρόπο να διασώσει αυτό το όμορφο μικρό πλάσμα από τον μαζικό θάνατό του κάθε χρονιά. Δεν γνωρίζω αν το αμπελοπούλι αξίζει μεγαλύτερης προσοχής μας από άλλα ζωντανά, οικόσιτα ή άγρια, όμως η ομορφιά του φθάνει δραστηκότερη στην καρδιά μας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Από το 1599 ο Ολλανδός ταξιδιώτης Ιωάννης Κοτόβικους (Johann van Kootwyck) αναφέρει ότι είναι ιδιαίτερα δημοφιλές, όχι μόνο στην Κύπρο, αλλά και στην Ιταλία όπου είναι και περιζήτητο από πρίγκιπες και ευγενείς. Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria, Materials for a History of Cyprus*. Cambridge 1908 (Ανατύπωση: New York 1969), σ. 200.
2. «Αμπελοπούλλιν ή μαυροσκούφιν ή συκαλλίδιν ή συκοπούλλιν», κείμενο Π[αύλου] Ν[εοφύτου], *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*. Λευκωσία 1985, τόμος 2, σ. 124.
3. Κυριάκος Φόβιος, *Τ' αμπελοπούλια (Σατυρικό)*. «Τι είναι το φάγωμα ενός πουλιού / μπροστά στο φάγωμα ενός λαού;». Λευκωσία 1986.
4. Κωνσταντίνου Δαπόντε Καμινάρι, του μετονομασθέντος Καισαρίου, *Κανών περιεκτικός πολλών εξαιρέτων πραγμάτων των εις πολλές πόλεις & νήσους & έθνη, & ζώα, εγνωσμένων (1778)*. Φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης. [Αθήνα] 1991.
5. Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Στ' 20 Απρίλη 1951 - 4 Αυγούστου 1956*. Επιμ. Παναγιώτης Μέρμηγκας. Αθήνα 1986, σ. 149.
6. Αναδημ. εις: Lawrence Durrell, *Spirit of Place: Mediterranean writings*. Edited by Alan G. Thomas. London 1988, σ. 283-285.

Φοίβος Σταυρίδης